

sayı

25

sosyalist politika

ÜÇ AYLIK KİTAP DİZİSİ HAZİRAN' 2000

KRİZ VE SOLUN KRİZ DEĞERLENDİRMELERİ

II. BÜYÜK KONGRE-KONFERANSIN ARDINDAN

Sosyalist Politika

BİR KRİZ MODELİ İÇİN İPUÇLARI

Metin ÇULHAOĞLU

KRİZ VE KÜRESELLEŞME ÜZERİNE DEĞİNİLER

Ç . Pelin YALÇINER

TEORİDEN PRATİĞE KRİZ DEĞERLENDİRMELERİ

Haluk SAVAŞ

KAPİTALİST SİSTEMDE İKTİSAT-SİYASET, DEVLET VE
KRİZ

Hakan GÜNEŞ

TÜRKİYE KAPİTALİZMİNİN GİZİ: DEVLET VE KRİZ

Ali Deniz TOROS

KAPİTALİZM VE KRİZ

Nazır KAPUSUZ

TÜRKİYE'DE POPÜLER KÜLTÜR VE KİTLE KÜLTÜRÜ

Esra DURUKAL

ALMANYA'DA SOSYALİZM

TARTIŞMALARI VE PDS

Engin ERKİNER

Özgür ORHANGAZİ

Ellen Meiksins WOOD

Mehmet ERKAN, Can SOYER

Hasan ALİOĞLU, Behiye GÜVENÇ

SARMAL YAYINEVİ

Adres : Çatalçeşme Sk. Meriçli Ap. 52/3
Cağaloğlu - İSTANBUL
Tel : 0 212 513 94 23 - 0 212 513 95 21
Fax : 0 212 521 45 78

SOSYALİST POLİTİKA 25

Ortak Kitap

Adres: Olgunlar Sk. No: 20/20 Bakanlıklar/ ANKARA
Tel: 0 312 418 39 50

İÇİNDEKİLER

SUNU	5
II. BÜYÜK KONGRE-KONFERANSIN ARDINDAN	
<i>Sosyalist Politika</i>	7
BİR KRİZ MODELİ İÇİN İPUÇLARI	
<i>Metin ÇULHAOĞLU</i>	12
KRİZ VE KÜRESELLEŞME ÜZERİNE DEĞİNİLER	
<i>Ç. Pelin YALÇINER</i>	20
TEORİDEN PRATİĞE KRİZ DEĞERLENDİRMELERİ	
<i>Haluk SAVAŞ</i>	26
KAPİTALİST SİSTEMDE İKTİSAT-SİYASET, DEVLET VE KRİZ	
<i>Hakan GÜNEŞ</i>	33
TÜRKİYE KAPİTALİZMİNİN GİZİ: DEVLET VE KRİZ	
<i>Ali Deniz TOROS</i>	46
KAPİTALİZM VE KRİZ	
<i>Nazır KAPUSUZ</i>	57
TÜRKİYE'DE POPÜLER KÜLTÜR VE KİTLE KÜLTÜRÜ	
<i>Esra DURUKAL</i>	64
ALMANYA'DA SOSYALİZM TARTIŞMALARI VE PDS	
<i>Engin ERKİNER</i>	72
YABANCILAŞMANIN İDEOLOJİSİ	
<i>Can SOYER</i>	78
SOSYALİST SİYASET VE GENÇLİK	
<i>Hasan ALİOĞLU</i>	91
KAPİTALİZMDE POLİTİKA	
<i>Ellen Meiksins WOOD</i>	98
UYUŞTURUCU VE MAFYA KÜRESELLEŞİP, LİBERALLEŞİRKEN...	
<i>Özgür ORHANGAZİ</i>	112
TOPLUMSAL MÜCADELE VE TAKVİM	
<i>Mehmet ERKAN</i>	121
GÜVEN ROMANI ÖZELİNDE TÜRK AYDIN KİMLİĞİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER	
<i>Behiye GÜVENÇ</i>	132

SUNU

1990'lı yıllar hepimiz için zor olmuştı. 2000'li yıllar da böyle olacak gibi görünüyor. Küreselleşme(!) diye de adlandırılan bu süreçte, Türkiye kapitalizmi, dış sermaye ile olan bütünleşme çabalarını hızlandırırken, içeride de buna uygun siyasal ortam kontrollü olarak yeniden düzenlenmektedir. Ancak, *Sosyalist Politika* daha önceki dergi yazılarında da belirtmişti: Türkiye toprakları devrime gebedir. Biz küreselleşme(!) nesnellğine tutsak olanlara inat, ÖDP ile yolumuza devam ederken, Türkiye topraklarında marksizmi yeşertmeye, verili koşulları tahlil ederek, buna yönelik çalışmalarla verili nesnellğe müdahale edecek araç ve alanları açmaya çalışıyoruz.

Bu bağlamda bu dergimizin konusu. "Kriz ve Solun Kriz Değerlendirmeleri". Dünyada da, Türkiye'de de kriz tartışmaları sosyalistler için önemlidir. Ancak ya sürekli kriz beklentisi vardır ya da kriz saptamaları. Sosyalistler görevlerini kriz anlarına mı saklamalıdır? Kriz nedir? Sosyalistler ülkede kendi meşruiyetlerinin, güçlerinin zayıf olduğu, kapitalizmin zorla da olsa kendini devam ettirdiği dönemlerde ne yapmalıdırlar? İşte bu sorular çerçevesinde dosyamızı açıklamaya çalıştık. Ancak dosya konusu dışında da yazılara yer verdik.

ÖDP, yakın dönemde kongre-konferans sürecini tamamladı. İlk yazımız *Sosyalist Politika* imzalı bir değerlendirme yazısı.

Metin Çulhaoğlu "Bir Kriz Modeli İçin İpuçları" başlıklı yazısında "bütünsel ve kapsayıcı bir kriz modeli"nin oluşturulma güçlüğüne dikkat çekerek, böylesi bir model ile kastettiğinin ise ülkedeki toplumsal formasyonun, kendi dinamikleri sonucunda ortaya çıkan gerilimlerin özel alanlardaki gerilimlerle kaynaşmasını ve bu özel alanın toplumsal formasyonun yaptığı girdilerle değerlendirilmesi olduğunu belirtiyor. Yine bu konu özelindeki kriz tanımlamalarına ve bu konuda kullanılan kavramların bolluğuna dikkat çekerken başlangıçta kastettiği bütünsel ve kapsayıcı bir kriz modeli oluşturmaya dönük ipuçları sunuyor.

Kriz tartışmaları çerçevesinde Ç.PelinYalçiner'in yazısının başlığı "Kriz ve Küreselleşme Üzerine Değiniler". Yazar, kriz ve küreselleşme bağlantısı üzerine genel bir çerçeve çizdikten sonra sorunu güncel taşıyarak, yazısını devrimin güncelliği vurgusuyla bitiriyor.

Haluk Savaş ise yazısında yukarıda da belirtildiği gibi, solun kriz konusunda kullanmış olduğu tanımların, kavramların bolluğuna ve bu tanımların, kavramların arka planları ile bu kavramları kullananların siyasetteki duruşları arasındaki ilişkiye dikkat çekiyor. Yine yazısında klasiklerdeki kriz değerlendirmeleri konusunda bir çerçeve sunarak, bu kavramları, tanımlamaları bir anlamda sorguluyor.

Klasik ve güncel tanımlamalarını kapitalizm ve devlet ilişkisi içinde hem siyasal hem de iktisadi özellikleriyle değerlendiren Hakan Güneş, "Kapitalist Sistemde İktisat-Siyaset,

Devlet ve Kriz" başlıklı yazısında devletin, siyasal alan ile iktisadi alanı egemen sınıfın çıkarları ekseninde ortaklaştırdığını ve yeniden oluşturduğunu yazısında belirtiyor.

Tarihsel bir süreç eşliğinde Türkiye kapitalizminin gelişimini, devletin bu süreçteki rolüne ilişkin değerlendirme yazısı Ali Deniz Toros'a ait. Yazısının başlığı "Türkiye Kapitalizminin Gizi: Devlet ve Kriz". Nazır Kapusuz "Kapitalizm ve Kriz" başlıklı yazısında, krizi ekonomik göstergelere ağırlık vererek ele alıyor ve devrimci çıkış önerilerinde bulunuyor. Esra Durukal "Türkiye'de Popüler Kültür ve Kitle Kültürü" adlı yazısında kapitalizmin kendisini yeniden üretmesinde önemli bir işleve sahip olan kültür konusunun günümüzde büründüğü biçimleri irdeliyor.

Engin Erkiner'in yazısı ise iki Almanya'nın birleşmesinden sonra Almanya'daki sosyalizm tartışmalarını ve bu konu özelinde, PDS içinde varolan sosyal demokrat ve sosyalistler arasındaki gerilimi anlatıyor. Bu tartışmaların ÖDP'deki tartışmalarla benzerliğinin dikkat çekici olabileceğini düşünüyoruz.

Can Soyer "Yabancılaşmanın İdeolojisi" başlıklı yazısında, belli bir tarihsel süreç eşliğinde, "yabancılaşma" kavramının düşünsel gelişimini incelerken, günümüzdeki ideolojik bürünümlerine dikkat çekiyor. Hasan Alioğlu ise, sosyalist hareketin ve ÖDP'nin de tartışmalı konularından biri olan "gençlik-siyaset" ilişkisini irdeliyor.

Küreselleşen kapitalizmin kriz güdümlü olduğuna değinen E. M. Wood, bu makalesinde kapitalizm ve sosyalizm arasında bir üçüncü yol seçeneğinin olamayacağına dikkat çekerken siyaset için kimi güncel sorunlara da sosyalistlerin eğilmesi gerektiğini vurguluyor. Çeviri Eylem Akdeniz'e ait. Konuk yazarımız Özgür Orhangazi ise, küreselleşme sürecinin bütün esteseze edilmiş görüntüsünün altındaki -kapitalizmin özüne ilişkin- kirliliğini somut verilerle gözler önüne seriyor. Sermayenin uluslararasılaşması ile beraber serbest pazar nimetlerinden yararlanan mafyatik ilişkilerin, kayıt dışı sermaye hareketini ve uyuşturucu/kadın ticareti/silah kaçakçılığı gibi yasa dışı işlerin de neo-liberal politikaların sonucu olarak ortaya çıktığını söylüyor.

Bir diğer konuk yazarımız olan Mehmet Erkan'ın bu yazısını ancak bu sayımızda yayımlayabiliyoruz, geç bastığımız için özür diliyoruz. Yazar, bu yazısında insanlık tarihinin farklı siyasal ve kültürel yapılarına bağlı olarak oluşturulan "takvim" anlayışlarını inceliyor, aynı zamanda takvimleme işleminin arkasında yatan ideolojik tutumları da değerlendiriyor. Behiye Güvenç ise son dönem oldukça tartışılan Güven romanı çerçevesinde Türk aydınına panoramik bir bakış açısı geliştiriyor.

Bir sonraki sayımızda buluşmak dileğiyle.

Sosyalist Politika
Haziran 2000

II. BÜYÜK KONGRE/KONFERANS'IN ARDINDAN

18 Nisan seçimlerinden sonra Özgürlük ve Dayanışma Partisi uzun bir durgunluk döneminin ardından II. Büyük Kongre-Konferansı'nı yaptı. ÖDP'nin Konferans'tan, elindeki tüm olanakları kullanarak çıktığı söylenemez. Aslında, bu sonuç kimse için sürpriz olmamıştır; Konferansın, tamamen psikolojik girdilerden bağımsız, ÖDP'nin sorunlarının operasyonel bir biçimde tartışılacağı bir seyir izlemeyeceği önceden rahatlıkla kestirilebiliyordu. *Sosyalist Politika* defalarca partide yer alan iki ana öbek arasında, ulusların kendi kaderini tayin hakkı, Kürt sorunu ve çoğulculuk çerçevesinde sürdürülen çekişmenin ÖDP'yi hiçbir biçimde ilerletemeyecek, önünü açamayacak bir çekişme olduğunu belirtti. Çekişmenin bu biçimde tezahür etmesinin nedenleri üzerinde de duruldu. Konferans boyunca her iki öbeğin; özellikle gençlerinin, bu bağlamda aşırı 'politizasyon'u üzerine düşünmek yararlı olacaktır. Konferans bu saptamanın ne kadar yerinde olduğunu bir kez daha gözler önüne sermiştir. Oysa, tüm eklektizmine karşın PM'nin Konferansa sunduğu Çalışma Raporu, içinde barındırdığı değerlendirmelerle oldukça verimli bir tartışma zemini sunmaktaydı. Bu olanak elden geçirilmiştir.

Yukarıda söylenenler daha çok bir atmosferi tanımlıyor, elbette bütün Konferans bununla sınırlı değildi. Genel bir kongre değerlendirmesi farklı biçimlerde yapılabilir. Örneğin yetkili organın sunduğu raporlar, yürütülen tartışmalar ve de ağırlıklı olarak Kongre Kararları değerlendirmenin ana materyallerini oluşturabilir; derli toplu bir siyasal öznenin, Kongreden sonra en yetkili organının Konferans'a sunduğu belgeler, Konferans süresince yapılan tartışmalar ve elbette alınan kararlar en azından birbirleriyle anlamlı ilişkileri barındırır. Hatta tek başına Kongre Kararları da ele alınabilir. Elbette bu tek başına çok derin çözümlemelere el vermez, ancak, anlamlı bir takım genellemeleri olası kılar; böylesi bir durumda, parti içinde yer alan platform/grupların kendi içlerinde bir bütünlük taşıdıklarını varsayabiliriz ve kararların, bu platformların rezonansları sonucu oluştuğunu varsayabiliriz ve çözümlemeyi bunun üzerinden gerçekleştirebiliriz. Böylesi bir değerlendirme zemininin, ÖDP için pek geçerli olmadığı açıktır. Ancak, buradan kararların, sadece büyük grubun oy ağırlığıyla Konferans'tan geçtiği sonucunu çıkarmak, ÖDP içi sorunları hafife almak anlamına gelecektir. Gerçekte, Konferans kararlarının bu biçimde oluşumunda, parti içindeki diğer platform/grupların parçalılığının da önemli bir etkisi olmuştur, ortaya çıkan bunların bir bileşkesidir.

Yukarıdaki söyleneni açmak için öncelikle, I. Konferans sonrası oluşmuş PM'nin II. Konferans'a sunmuş olduğu Çalışma Programı üzerinde biraz durmakta yarar var. Buradan başlamak gerekiyor, çünkü asıl tartışılması gereken saptamalara hiç değinilmeden, tartışma gündemi Akın Birdal "meselesine" kilitlenmiştir. Bir bütün olarak ele alındığında, Programın en önemli sorununun ciddi bir eklektizm olduğunu belirtmek gerekiyor. Ancak, buna daha sonra dönmek üzere, bu programın eklektik yapısına karşın önemli bir tartışma,

netleşme zemini açtığını tekrar belirterek devam edelim ve şu soruyu soralım: Böylesi bir zemini olası kılan nedir?

Öncelikle söylenmesi gereken, programda partinin kuruluş öncüllerinden bir bölümünün tartışmaya açıldığı, önceki döneme göre birtakım netleşmelerin zorlandığıdır. Bugüne dek hiçbir parti metninde rastlanmayacak ölçüde, partinin sınıf ekseninden söz edilmektedir: Örneğin toplumsal sorunları sınıf sorunundan kopartan ‘liberter-kozmopolit’ düşüncelere karşı teorik ve pratik alanlarda hazırlıklı olmak gerekliliği vurgulanmakta “Post-marksist ideoloji”nin sınıf mücadelesi yerine ‘yerel, öznel toplumsal sorunlarda yoğunlaşmayı’ ve projeciliği önerdiği üzerinden bir uyarı yapılmakta, raporda tanımlanan görevlerin ‘sivil toplum’ ve ‘sivil inisiyatif’ ‘kavramlarının kutsanması’ ile gerçekleştirmenin olanaklı olmadığı belirtilmektedir.

Bu vurgular önemlidir çünkü bundan sonra kimsenin sınıf mücadelesi yerine, önceki dönemde olduğu gibi ‘yerel, toplumsal sorunlar üzerine yoğunlaşma’ çağrısı yapması pek olası değil. Aksi takdirde, konjonktürel değişikliklere uygun olarak partinin zaman zaman marksizm etkilenimli, zaman zaman da post-marksizm belirlenimli olması gerektiğini kabullenmek gerekecek.

İyimserliği destekleyici, tartışma gündemine alınabilseydi partinin önünü açabilecek diğer bir başlık da, partide bugüne dek yaygın olarak kabul gören, aksini iddia edenlere “demode ortodokslar” yaftasının yapıştırılmasına neden olan, genel olarak siyaset tarzı biçiminde özetlenebilecek yaklaşımlar üzerinedir. Raporda “Gündelik mücadele talepleri üzerinden kurulan çalışma tarzı anlayışıyla”, ‘genel politik hat gerekliliğine vurgu yapan anlayışın’ karşı karşıya getirilmesinin bir sorun olduğu, bunun önümüzdeki dönemde çözümlenebilmesi için bu konuda bir tartışmanın gerekliliği üzerinde durulmaktadır. Başka bir yerde de partinin konusunda federatif bir çalışma biçimi izlediği ve bunun da örgütsel inşayı engellediği belirtilmektedir.

Sosyalist Politika’nın sürekli okurları, ÖDP kurulduğundan bugüne derginin sayfalarında, yukarıda belirtilen vurguların bıkıp usanmadan tekrar ve tekrar altının çizildiği ve bunların nasıl gerekçelendirildiğini hatırlayacaklardır.

Bugüne dek sözü edilen vurgular bu halleriyle oldukça umut verici. Ancak biraz da işin diğer tarafına göz atmak gerekiyor: Raporda, sözü edilen vurgu değişikliklerinin ve yeni saptamaların arka planı bir ‘temel konjonktür farklılaşması’ ile dolduruyor ve bu konjonktürel farklılaşma ÖDP’nin de farklılaşmasını beraberinde getiriyor. Özetle, metnin bütününe egemen olan, geçmiş dört yılın özeleştirisi yapılırken, sermayenin kendi çatlaklarına yönelik bir siyasallaşmanın hedeflenmesinin o konjonktüre uygun olduğu, ama partinin sonuç

almada başarısız kaldığı, şu anda yaşanan konjonktürün ise emek eksenli politikalarla örülmesi gerektiği belirtiliyor.

Bir bütün olarak değerlendirildiğinde Çalışma Programı'nda eksen değişikliğinin temelinde yatan saptama, solun Türkiye'de en azından bir süre daha kitleselleşme olanaklarının bulunmadığı saptamasıdır. Bizim de ortaklaştığımız bu saptama yapıldıktan sonra, önemli bir ayrışma noktası beliriyor: Partinin çoğunluğu sınıf eksenli bir politik hatla kitleselleşmenin mümkün olmadığını düşünürken, biz Türkiye söz konusu olduğunda bunun hem mümkün hem de gerekli olduğunu savunuyoruz.

Bu ayrışmada, tek tek unsurlar dışında *Sosyalist Politika* yalnızdır. Yalnızdır, çünkü örneğin işçi sınıfı vurgusunu marksizme göndermelerle çekincesiz bir biçimde yapabilen Ekmek ve Gül Platformu, bu duruşunu net bir AB karşıtlığı ile ortaya koyamamakta ve 'emeğin Avrupası' şiarıyla yukarıda sözü edilen parçalılığa dahil olmaktadır.

Aynı şekilde SEP de partinin 'sınıf temelli devrimci bir kitle partisi' olması konusunda nettir, ama anti-kapitalist mücadele sürecini bir kenara itip, anti-faşist mücadeleyi öne çıkarabilir. 'Üstelik AB'ye Hayır (...)' başlığını taşıyan bir önerge Konferans'a sunulurken, 'Devrimci Bir Çıkış İçin Politik Hat' önergesinde şunlar söylenmektedir: 'V. ÖDP işçi sınıfı hareketinin, Kürt yurtsever güçlerinin, sosyal demokrasinin ve toplumsal muhalefetin saflarında AB'yle bütünleşmeyi, bu bütünleşme sürecinde gerçekleşeceğini varsaydıkları demokratikleşme nedeniyle destekleyen politik güç ve hareketlerin varolduğunun bilincindedir. Buna karşın faşizm tehdidine ve militarizmin siyasi hayat üzerindeki denetimine karşı mücadeleye, düzen güçlerinin emperyalizmin ayak izinde gütmekte olduğu bölgeye yönelik hegemonyacı ve savaş tehlikesi içeren yayılmacı politikaya karşı aktif tavır almaya, emeğe karşı neo-liberal, özelleştirmeci saldırıları göğüsleyen bir öz savunma hattı için çalışmaya, Kürtlerin kimliklerinin ve haklarının reddine yönelik şovenist saldırıları püskürtecek bir barış politikasını savunmaya hazır oldukları sürece bu güçlerle ittifak olanaklarını arayacaktır.' SEP'e tüm bunları söyleten, işçi sınıfı, sosyalizm mücadelesinin önceliklerinin yerine Kürt sorununu koymasıdır. SEP de böylesi bir ittifak politikasıyla, Türkiye'de işçi sınıfı eksenli bir kitleselleşmenin hem gerekli hem de mümkün olduğunu dışlamaktadır.

Belirtmeye gerek var mı? Sözü ettiğimiz konjonktüre bağlı emek ekseninde siyasallaşma saptaması, esas olarak ÖS platformunun saptamasıdır. Bunu gerek önergelerde, gerekse bu platformun kongreye ilişkin farklı metinlerinde görmek olası.

Yukarıda değinilen noktaları gerek yürütülen tartışmalarda gerekse sunulan önergelerde görmek mümkün. Bir çeşit zemin temizlenmesinden söz etmek

mümkün. Ancak, sözünü ettiğimiz eklektizm, parçalı doğrulardan bütünsel bir doğrunun elde edilmesini engellemektedir. Çünkü sözü edilen eklektizmin temeli, bir siyasal öznenin teorik-ideolojik-politik ve örgütsel olmak üzere tüm düzeylerini belirleyen iktidar hedefine ilişkindir. Gerek raporda gerekse tartışma ve önerelerde işçi sınıfı eksenli bir parti vurgusunun yanı sıra, emeğin uluslararası örgütlenme perspektifine yapılan vurgular ve 'emeğin Avrupası' kurgusu, gerekse AB'ye amasız fakatsız karşı duruşun 'emeğin Avrupası' ya da Kürt sorunu söylemiyle güçsüzleştirilmesi hep aynı sorunu, bir ölçek sorununu işaret etmektedir. Bir partinin kendisini sınıf eksenli ile tanımlaması, onun öncelikli olarak sınıfın verili durumuna ilgi göstereceği anlamına gelmiyor. *Sosyalist Politika* dışındaki platform/grup/bireylerin sınıf ekseninden bunu anladığı, bir kez de Konferansta anlaşılmıştır.

Bugün ulusal ölçek, sınıf çıkarlarının korunabileceği, sınıf mücadelesinin gerçekleşebileceği ve bir sınıf iktidarının, sosyalist bir kopuşun gerçekleşebileceği tek siyasal çerçevedir. Öyle ise salt konjonktürel olarak işçi sınıfına vurgu yapmak, ardından da 'aman, emek-sermaye çelişkisinin direk belirlemediği alanları da içerelim' demek, toplumsal formasyonun bütününe yönelik siyaset yapmak anlamına gelmiyor.

Böyle bakıldığında, konjonktürel olarak bir parti bir dönem düzenin çatlaklarına oynama stratejisiyle, 1997'de bir basın bildirisinde belirtildiği gibi 'umudunu Susurlukla harekete geçen, ışığını söndüren insanlar'a bağlayacak, bir başka konjonktürde de sınıfın verili durumundan hareketle siyaset üretmeye kalkacak, 'emeğin Avrupası' ile umutlarını Avrupa soluna bağlayacak. Bugün Avrupa solu ne durumda? ÖDP'nin murad ettiği enternasyonalizm onlara ne ifade ediyor? İşçi sınıfının durumu ne? Avrupa'da İşçi sınıfı ile solun ilişkileri ne durumda? 'Küresel direniş'in altı Türkiye işçi sınıfının hangi yerel dinamikleriyle doldurulacak?

Bizim de ortaklaştığımız 'Çalışma Raporu'nda, platformların önergelerinde belirtilen parti içi tartışma gereksinimi bu dönem bir ölçüde karşılanacak gibi görünmektedir. Bütün bu söylenenlerden, Konferansın olumsuz yönleri olumlu yönlerine ağır basıyor sonucu çıkabilir. Ancak biz, her şeye karşın, önümüzdeki dönemin bir önceki döneme göre daha verimli geçeceği inancındayız. Tartışmanın yönü biraz daha belirginleşmiş ve doğru bir eksene kaymış görünüyor.

Önceki dönem karşımıza çıkan 'halk sarmaşığı'nın ne menem bir şey olduğunu anlamaya çalışmayacağız. Federatif parti örgütlenmesinin sakıncalarını anlatmaya takılıp kalmayacağız, sivil toplum, yerel inisiyatifler vb. safsatalarla uğraşmayacağız, bitmez tükenmez yeni toplumsal hareketler mi işçi sınıfı mı tartışmalarına girmeyeceğiz. Eksiklerine karşın, gerek raporda gerekse SEP'in önergesinde partinin kadro ihtiyaçlarından söz edilmesi, 'tembellik hakkı'nın tartışmalarda sorgulanması, 'parti gibi

olmayan parti' yavanlığından pek başımızın ağrımayacağını gösteriyor. Nasıl sonuçlanacağı çok belirgin olmasa da merkezi eğitim konusunda adımlar atıldı, 'hayatin öğreticiliği' savunanları da pek kesmiyor gibi görünüyor. En azından bir dönem.

Tartışmalarda bir üst basamağa sıçrama olasılığı hala vardır. Bu dönemi iyi değerlendirmek gerekiyor. Ancak, gerek yukarı da sözü edilen program gerekse Konferans süresince yürütülen tartışmalar ve kabul edilen önergeler, sorunun çözümünün pek de öyle kolay olmayacağını göstermektedir. İçini tahkim etme ve çeperindeki öncü unsurlara hitap edebilme göreviyle karşı karşıya olan ÖDP'nin bu tahkimi gerçekleştirebilmesi ve dışındaki unsurlara hitap edebilmesi için; küreselleşme, Avrupa Birliği, işçi sınıfının Türkiye'de nesnel durumu, neo-liberal ideoloji ve politikalar, özelleştirme, sosyal güvenlik, Kürt sorunu, siyasal islam, kemalizm, sendikalar konusunda bütünlüklü bir yaklaşımın oluşturulması, bunların hem kendi aralarında ki hem de işçi sınıfı mücadelesi ile olan ilişkilerinin bir strateji çerçevesinde örülmesi gerekmektedir. Özetle, partinin sosyalist iktidar şemsiyesi altında kendini kurması gerekiyor; bu eklektizmi aşmanın yolu sömürü, sınıf, sosyalizm, eşitlik, adalet, kavramlarını devreye sokmamızdır. Yoksa özelleştirme karşıtı ama AB üyeliğini savunan ya da yukarıdaki başlıklara ilişkin başka çözümlerle belirlenmiş ÖDP'lilerin oluşturduğu bir partiye baş başa kalacağız.

Sosyalist Politika

BİR KRİZ MODELİ İÇİN İPUÇLARI

Metin ÇULHAOĞLU

Son on yıl düşünüldüğünde, Türkiye’de girişilebilecek hem en kolay, hem de en güç uğraşlardan biri, ülkede yaşanan kriz ya da krizler konusunda çözümleme yapmak, yazı yazmaktır. Kolay olanı, kimi özel alanları ele almak ve bu alanlarda yaşanan krizleri çözümlemektir. Örneğin, ekonomi-politik bilgisi ortalama düzeyde olan, bu arada ülkedeki ekonomik gelişmeleri izleyen bir marksist, tutup eli yüzü düzgün bir “ekonomik kriz” çözümlemesi yapabilir. Sendika uzmanları, sendikal hareketin yaşadığı krizi açıklayabilirler ve açıklıyorlar da. Keza, tarım sektörünün içinde bulunduğu krizden söz eden pek çok yazıya, değerlendirmeye vb. rastlamak mümkün. Liste, bu yönde daha da uzatılabilir.

Uğraşın güç olan yanı ise, bütünsel-kapsayıcı bir kriz modelinin oluşturulmasıdır. Bütünsel-kapsayıcı kriz modelinden kastedilen şudur: Türkiye kapitalizminin dünya kapitalizmiyle eklemlenme sürecinin getirdiklerini, ülkedeki toplumsal formasyonun kendi dinamikleri sonucunda ortaya çıkan gerilimlerle kaynaştıran; ardından, bu kaynaşmanın özel alanlara yansımaları irdeleyen ve özel alanlardaki gerilimlerin toplumsal formasyona yaptığı girdileri değerlendiren bir çerçeve... Türkiye solunda, böyle bir modele ulaşmak için bugüne dek pek az çaba gösterilmiştir.

Oysa, ülkede yaşanan son on yıl, bu kapsamda bir kriz modelinin oluşturulması açısından hayli zengin veriler içermektedir. Daha ileri giderek söyle bir sav da ileri sürülebilir: Türkiye’de, 1990-2000 döneminin ekonomik, siyasal, ideolojik ve kültürel gelişmelerinden hareketle oluşturulacak bütünlüklü bir kriz modeli, elbette gerekli rötuşlar ve değişikliklerle birlikte, bundan sonrası için kalıcı bir değer taşıyacaktır. Başka bir deyişle, son on yıla ilişkin bir kriz modelinin, ülkede bundan sonra yaşanacak gelişmeleri yerli yerine oturtacak, anlamlandıracak ve ilişkilendirecek bir *şablon* özelliği taşıması büyük olasılıktır. Kuşkusuz, Türkiye, kalıcı ve yapısal olanla geçici ve konjonktürel olanın güç ayrıştırıldığı bir ülkedir. Elbette, yarın karşımıza “yepyeni” denebilecek gelişmeler çıkacaktır. Gene de, son on yılın içeriği o denli zengin ve çeşitlidir ki, yakın gelecekteki gelişmelerin, bu zenginlik ve çeşitliliğin hakkını veren bir modelin çok dışına düşmesi pek mümkün görünmemektedir.

Bütün bunları, bir gerekliliğe işaret etmek için söylüyorum. Yoksa, bu yazı böyle bütünsel-kapsayıcı bir kriz modeli önerme amacını taşıyor. Burada yalnızca, bütünsel-kapsayıcı bir kriz modeli geliştirilmesinin önünde duran birtakım engellere ya da saptırıcı tortulara değinmeye çalışacağım.

“Ülke ölçeğinde kriz”

Lenin’le devam edelim. Lenin’in kriz konusuna yaklaşımında dikkat çekici bir yan vardır. O da, kriz olgusunun, neredeyse her örnekte *devrimci durum* olgusuyla birlikte değerlendirilmesidir. Özetle Lenin, krizden söz ettiği pek çok yerde, krizi devrimci durumla birlikte ele alır. Çok bilineni anımsatarsak, alttaki sınıflar eskisi gibi yönetilmek istemeyecek, üstteki sınıflar eskisi gibi yönetemeyecek ve ayrıca *ülke ölçeğinde* bir kriz yaşanacak. Bunlar, Lenin’in *devrimci durum* için öngördükleridir.

Burada konumuz devrimci durum değil. Dikkat çekmek istediğim nokta, tek başına Lenin’in değil o dönemlerin pek çok devrimcisinin de, *ülke ölçeğindeki* krizle devrimci durumu ilişkilendirirken bu ikisi arasına özel bir mesafe koymamasıdır. İleri süreceğim düşünce ise şu: Günümüzde, *ülke ölçeğinde* yaşanan herhangi bir kriz ile devrimci durum arasındaki mesafe, doğrudan doğruya *devrimci öznenin gücüne* indirgenemeyecek biçimde açılmıştır ya da ikisi arasına başka birçok dolayım girmiştir.

Bu söylenenin, ortodoks leninist konuma ters düşen bir sav olarak yorumlanabileceğinin farkındayım. Ama, özünde ters düştüğünü sanmıyorum. Söylediğimi biraz daha açmaya çalışacağım. 20. yüzyıl başlarına özgü koşullar, *devrimci öznenin belirli bir güce sahip olduğu varsayıldığında*, *ülke ölçeğindeki* krizden devrimci duruma giden yolu çok kısaltıyordu; çünkü, devrimci özne parçalanmamış bir işçi sınıfına ve üstelik çoğu durumda rakipsiz bir konumdan hitap ediyordu, Lenin’in dediği gibi herhangi bir *hükümet krizi* bile milyonlarca insanı *aktif politikaya* çekiyordu ve o dönemin toplumsal formasyonları, krizin yarattığı boşlukları gene krizin yarattığı başka payandalarla takviye edemeyecek bir yalınlığa ya da monolitikliğe sahiptiler.

Günümüz toplumlarının en belirgin özelliklerinden biri, başta emekçiler olmak üzere geniş yığınların, *ülke ölçeğinde kriz* durumlarında bile radikal bir değişim ve dönüşüm isteğinden eskisine göre daha uzak durmalarıdır ve bu uzaklığın *tek başına* devrimci öznenin güçsüzlüğüyle açıklanması mümkün görünmemektedir. Devrimci özne ne zaman “güçlü” ne zaman “güçsüz” sayılacaktır ? Bu soruya “kriz devrimci duruma dönüşüyorsa devrimci özne güçlü demektir” biçiminde bir yanıt verilmesi, leninist konumla ilgisi olmayan bir totolojidir. Tarih, devrimci öznenin pekala güçlü sayılabileceği koşullarda yaşanan *ülke ölçeğindeki* krizlerin devrimci duruma dönüşmediği örneklerle doludur.

Bunların ardından, devrimci durum olgusunu hiç *karıştırmadan*, salt krizle ilgili bir çıkarsama yapılabilir. Şöyle: 20. yüzyılın ilk yarısında, ekonomik krizler olsun, hükümet krizleri olsun, belirli bir toplumsal formasyonu dikey (bütün sınıfları kapsayacak biçimde) ve yatay (*ülke coğrafyası ölçeğinde*) eksenler boyunca daha monolitik biçimde etkilerken, son dönemin krizleri gerek dikey, gerekse yatay eksenlerde daha karmaşık, çok yönlü ve birbirine ters etkiler yaratabilmektedir. Devrimci öznenin, *toplumsal formasyonun bütününe*

yönelmesini, farklı yönelişleri bir eksen de buluşturabilecek bir esneklik sergilemesini ve bu arada *kültürel* mücadele alanına eskisinden çok daha fazla önem vermesini gerektiren neden de budur.

Ekonomik kriz ve sonuçları

Türkiye’de Cumhuriyet dönemine bakıldığında anlamlı bir saptama yapmak mümkün. Saptama şu: Türkiye’de, kapitalizmin yaşadığı ekonomik bunalımlar, *bir dönem boyunca*, ideoloji ve siyaset alanında radikal denebilecek değişikliklere ve harmanlanmalara yol açmıştır.

Türkiye’de 1930’ların ideolojik-siyasal yapılanması, dünya ekonomik bunalımının yanı sıra, Cumhuriyetin ilk 7-8 yılında izlenen ekonomik politikaların bir tıkanma noktasına gelip dayanmasını izlemiştir. Demokrat Parti döneminde, tarım kesimini temel alan hamlenin 50’lerin sonuna doğru bir duvara gelip dayanması, 1958 devalüasyonu ve yaşanan kriz, 27 Mayıs darbesinin ötesinde, 1960’lı yıllardaki önemli ideolojik-siyasal değişimlerin ve yapılanmaların zeminini oluşturmuştur. 60’ların ithal ikameci sanayileşme modeli, beklenenin tersine Türkiye ekonomisini daha fazla ithalata bağımlı hale getirmiş, giderek büyüyen dış ticaret açıkları sonucunda TL gene büyük oranda devalüe edilmiştir (1970). Ekonomik güçlüklerin egemen sınıflar içindeki kesimlere yansması farklılaşmış, büyük sanayi burjuvazisi daha ön plana çıkmış, bu arada 12 Mart darbesinin ardından “merkez sağ”ı temsil eden Adalet Partisi (bir süre için) parçalanırken “ortanın solu” ile dinci parti (MSP) yükselişe geçmiştir. Nihayet, 70’lerin sonuna doğru ortaya çıkan ağır ekonomik ve siyasal krizi bu kez 12 Eylül darbesi izlemiş, 12 Eylül darbesinden bugüne uzanan dönem de çok daha yakından bildiğimiz ideolojik, siyasal ve kültürel değişimleri gündeme getirmiştir.

Çıkarsama ve sav şudur: Cumhuriyet’in yaklaşık 50 yıllık bir kesiti için, yaşanan ekonomik krizlerle düzen içi ideolojik-siyasal değişim ve harmanlanmalar arasında bir ilişki kurmak, ekonomik krizlerin ideolojik-siyasal yeniden yapılanmaların zeminini oluşturduğunu söylemek mümkündür; ancak, Türkiye’de bundan böyle yaşanacak ekonomik krizlerin, *burjuva siyasetini* ve *egemen ideolojik yapılanmayı*, daha önceki örneklerde görüldüğü gibi değiştirme ve yeniden harmanlama olasılığı pek görünmemektedir.

Öne sürülen savın temelinde yatan, günümüzün küreselleşmeci ve neo-liberal politikalarının, burjuva siyaseti ve egemen ideoloji alanındaki farklılaşmaları deyim yerindeyse “preslemesi”, hepsini belirli bir çerçeveye mahkum etmesidir. Altını özellikle çizmek istiyorum: Burada, yaşanacak ekonomik krizlerin genel olarak ideolojik, siyasal ve kültürel değişimler getirmeyeceğini söylemiyorum; bu krizlerin, düzen içi siyasal yapıları ve egemen ideolojiyi *kendi adına doğrudan doğruya* köklü bir altüst oluşturmeyeceğini söylüyorum. Bunun dışında, yaşanan ekonomik krizlerin geniş kesimleri

düzenlen koparması, bu arada güçlü bir toplumsal muhalefetin ortaya çıkması, düzen içi siyaseti ve egemen ideolojinin kendi iç eklemlenmesini elbette etkileyebilecektir.

Gelinen noktada, şu soru ortaya atılabilir: Türkiye kapitalizminin, 1994'te Meksika'da, 1997'de kimi uzak doğu ülkelerinde (örneğin Endonezya'da), daha yakın zamanda da Rusya'da yaşanan ekonomik krizlere benzer krizlerin içine düşmesi durumunda, düzen içinde de kalsa, siyaset ve ideoloji alanlarında köklü değişiklikler gündeme gelemez mi?

Birincisi: Türkiye kapitalizminin, kimi sektörler özelinde derin krizler yaşaması mümkün olsa bile (ki zaten yaşıyor), bir bütün olarak örneklenen ülkelerdekine benzer krizler yaşaması pek olası görünmüyor. İkincisi: Bu ülkede 1994'te yaşanan benzer krizlerin, kendi başına, düzen içi siyaset ve ideoloji alanında anlamlı değişikliklere yol açabileceğini sanmıyorum. Geriye bir tek olasılık kalıyor: Küreselleşmeye ve neo-liberalizme evrensel ölçekte paydos dedirtecek, böylece uluslararası kapitalizmin ulus-devletler ölçeğinde yarı-otarşik yeniden yapılanmasını gündeme getirecek ölçüde derin bir kriz... Böyle bir kriz, kaçınılmaz olarak, burjuva siyasetini ve egemen ideolojiyi yeni iç dengelere ve zeminlere taşıyacaktır. Ne var ki, bu da fazla olası görünmüyor.

Ekonomik krizlerin siyaset ve ideoloji alanlarında yeni yapılanmaları ve harmanlanmaları gündeme getirme potansiyelinin erimesi, özel olarak Türkiye söz konusu olduğunda, sermaye sınıfının temel kategorileri arasındaki güç ve iktidar ilişkilerinin belirli bir yerleşiklik kazanmış oluşuyla da ilgilidir. Daha açık bir deyişle, Türkiye'de bundan önce yaşanan ekonomik krizler, sanayi burjuvazisi, ticaret burjuvazisi, tarım burjuvazisi, büyük toprak sahipleri vb. gibi temel sınıf kategorileri arasındaki güç dengelerini etkilemiş, siyaset ve ideoloji alanlarındaki değişimler de bunun uzantısı olarak gündeme gelmiştir. Ancak, Türkiye kapitalizmi bugün bu alanda bir yerleşiklik kazanmış durumdadır. Artık kıyasıya mücadele temel sınıf kategorileri arasında değil, sermaye grupları arasında sürmektedir. "Üretici-yatırımcı" olarak nitelenen sermaye kesimleri ile finans-rant-faiz kesimi arasındaki ya da "kozmpolit" sayılan sermaye ile "Anadolu kaplanları" arasındaki çekişmelerin özel siyasal-ideolojik karşılıkları olduğunu düşünmek fazla zorlama kaçacaktır. Çünkü günümüz kapitalizminin ortamı ve koşulları, her kesime benzer bir siyaseti, ideolojiyi ve kültürü dayatmaktadır.

Krize yaklaşımlar

Yazının başlarında, Türkiye'de yaşanan son on yılın, kriz çözümlemeleri ve bir kriz modeli oluşturulması açısından zenginlikler içerdiğine değinilmişti. Gerçi ortada gelişkin bir kriz modeli yok; ama son on yıl içinde "kriz" teşhisi olağanüstü bir sıklıkta kullanıldı, hemen her kesim ülkede yaşanan krizi, daha doğrusu krizleri orasından burasından tutup ele aldı. "Ekonomik kriz", "sistem krizi", "hükümet krizi", "rejim krizi", "siyasal kriz", "ideolojik kriz", "kimlik krizi", "modernite krizi", "tarih krizi" ve elbette "TC'nin krizi" türü kavramları ortalıkta uçuştular.

Bu teşhis enflasyonu sadeleştirilip genel başlıklar altında toplanırsa, aydınların ülkede yaşanan krize ya da krizlere yaklaşım biçimleri belirli başlıklar altında toplanabilir. Liberal yaklaşım, bunlardan biridir. Kriz olgusuna liberal yaklaşım, kendi içinde çeşitlilik taşıyabiliyor. Örneğin doğrudan doğruya burjuva kampında yer alan neo-liberal yaklaşımla sol-liberal ya da sivil toplumcu kriz yaklaşımları arasında nüanslar bulmak mümkündür. Bununla birlikte, kriz dinamiğinin *devlet-toplum geriliminde* aranması, neo-liberal ve sol-liberal yaklaşımların toptan “liberal yaklaşım” başlığı altında toplanmasını mümkün kılmaktadır. Bu anlamda, örneğin sivil toplumcuların, dinci ideolojiyi temsil eden belirli kesimlerin, hızlı özelleştirmeci ve devlet karşıtı burjuvaların ve giderek kimi Kürt demokratlarının, kriz olgusuna liberal yaklaşımda buluştukları bir gerçektir.

Liberal yaklaşımın özeti şudur: Dünyamız, liberal, demokratik, özyönetimci, katılımcı ve çoğulcu değerlerin güçlenip yaygınlaştığı bir dönemden geçerken, Türkiye’de Cumhuriyet rejiminin temelini oluşturan merkezîyetçi, devletçi, jakoben ve pozitivist ideoloji bu döneme ayak uyduramamakta, bu uyumsuzluk da kendini kriz biçiminde dışa vurmaktadır... Bu özet, daha sonra sermayedar, sivil toplumcu, dinci ve Kürt demokrasi tarafından kimi eklerle özel durumlara tercüme edilmekte ve ayrıntılandırılmaktadır.

Krize liberal yaklaşımın çürük yanlarının başında, dünyamızda yaşanan gelişmeleri değerlendiriş biçimi gelmektedir. Neo-liberalizmin ideologlarının ortaya sürdükleri savların ve küreselleşen kapitalizme giydirilmeye çalışılan hoş gıysilerin fiilen var olan ya da geniş kesimlerce sahiplenilen değerler sayılması başlı başına bir aymazlıktır. Bunu geçtik; liberal yaklaşımın en azından Türkiye açısından belirli bir geçerlilik taşıyabilmesi için, Türkiye *toplumunun*, daha açığı bu ülkede yaşayanların önemli bir niceliğinin, sözü edilen liberal, demokratik, özyönetimci, katılımcı ve çoğulcu değerleri sahiplenip bu değerlerin mücadelesini verdiğinin gösterilmesi gerekir. Böyle bir şeyin, bırakın diğer kesimleri, Kürtler için bile söylenebileceğini sanmıyorum. En azından şunu düşünmek gerekir: Bu ülkede “toplum”, kendini devletten ayırıp liberal, demokratik, özyönetimci, katılımcı ve çoğulcu değerleri benimsediği için mi MHP’ye oy vermekte, önüne gelen her fırsatta “ötekine” karşı beslediği kini kusmakta, şovenizmin her tür saldırgan biçimini sergilemekte, futbol maçı için kan dökmektedir ? Bu tür yönelim ve eğilimlerin “devletin tahrikleri” sonucu ortaya çıktığını söyleyeceklere de, temel savlarına dönüp yeniden bakmaları öğütlenebilir: Devlet tarafından bu denli kolay manipüle edilebilen bir toplumun, devlete karşı kendi ayrılmış değerlerinin mücadelesini verdiği nasıl söylenebilir?

Az önce de söylendiği gibi, liberal yaklaşımın sorunlu yanı, küresel kapitalizme *içsel* olumsuzlukları görmemesi, görülen olumsuzlukları da gelişmelere ayak uyduramayan devletlerin varlığına bağlamasıdır. Örneğin liberal yaklaşım, işsizliğin, delinen sosyal güvenlik ağlarının, yoksullaşmanın, dayanışmacı değerleri körelten rekabetçiliğin, yaşamın her alasına damga vuran metalaşmanın ve giderek derinleşen bölgesel eşitsizliklerin, olumsuzlanan özellikleri ve eğilimleri tam da “sivil toplum” içinde palazlandığını görememektedir. Kuşkusuz, bu özellikler ve eğilimler, yaşanan ve yaşanacak krizlerin önemli girdileri-dışavurumları olacaklardır. Ancak, devlet-toplum ikilemesi ya da karşıtlığı değil, toplumsal formasyonun bütünü bağlamında.

Kriz olgusunu doğu-batı ikileminde ele alan yaklaşımlar da vardır. Bu yaklaşımın da bir özetini vermek gerekirse, şunlar söylenebilir: Türkiye toplumu, esas itibarıyla bir doğu toplumdur; ancak, batıcı-modernist bir elit, onyıllardır bu toplumu batılılaştırmaya çalışmaktadır ve bu da ülkede sürekli bir kriz potansiyeli oluşturmaktadır. Potansiyel, kendini devlet, toplum ve sade vatandaş düzlemlerindeki kimlik krizleriyle dışa vurmaktadır.

Kriz olgusuyla ilgisi olsun olmasın, doğucu yaklaşımların da körleştikleri bir nokta vardır. Bu nokta da, Türkiye’de kapitalizmin belirli bir gelişmişlik düzeyine ulaşması, başka deyişle meta ilişkilerinin tüm topluma damgasını vurmasıdır. Meta ilişkilerinin gelişmesinin, toplumun baştaki “doğulu” özellikleri üzerindeki değiştirici ve dönüştürücü etkilerinin hesaba katılmaması, başlı başına büyük bir eksikliktir. Bugün Türkiye’de en ücra köyde yaşayan insan bile ürününe verilen fiyat ile gübre, ilaç vb. tür girdilerin maliyeti arasında bir muhasebe yapabilmekte; mevsimlik iş için bir büyük kente gitmemesi için köyünde ne kadar ek gelire sahip olması gerektiğinin hesabını çıkarabilmekte; işin içinde ek gelir beklentisi olduğu sürece karısını kasaba pazarına, kız çocuğunu okula gönderebilmekte; kendi çıkarını geleneksel köy önderlerine karşı savunabilmektedir. “Ekonomist indirgemeciliğe” karşı çıkma adına meta ilişkilerinin yaygınlaşmasının geleneksel toplum yapıları üzerindeki dönüştürücü etkilerini görememe ve krizi salt sosyolojik-antropolojik eksende ele alma, bu tür yaklaşımların değerini büyük ölçüde eritmektedir.

Dikkat edilirse, buraya dek kriz olgusuna ilişkin görece daha kapsamlı ve tarihsel süreklilik iddiası taşıyan yaklaşımlara yer verildi. Gerçekten de, solun, kapsayıcı ve belirli bir tarihsel süreklilik taşıyan kriz modellerine gereksinimi vardır. Kuşkusuz, ülke daha konjonktürel ve özel krizler de yaşamaktadır. Bu gerçeğe karşın, çerçevesi geniş tutulmuş, temel bölmeleri kurulmuş bir kriz modeli oluşturmak, daha konjonktürel nitelikteki krizleri de bu ana modelin içine yerleştirmek gerekmektedir. Solun, böyle bir modele gereksinimi vardır.

Bir kriz modeli için ipuçları

Burada önereceğim ipuçlarının üç temel bölmesi bulunmaktadır. Bu bölmelerden birincisini, Cumhuriyet döneminin *merkezi ideolojik yapılanması* oluşturmaktadır. İkinci bölmede, ülkede “çok partili demokrasi” denilen pratiğin üzerine oturduğu *genel siyaset zemini* yer almaktadır. Üçüncü bölme ise, devletten kurumlara, oradan sosyal sınıflara ve giderek bireylere uzanan *kimlik aranımlarıyla* tanımlanmaktadır. Önerilen bölmeler, ekonomik kriz, sınıf mücadeleleri, hükümet krizleri, Kürt sorunu vb. gibi olguları dışlayan ya da onlara başat bölmeler değildir. Bu bölmelerle amaçlanan, yukarıda örneklenen olguları ve dinamikleri anlamlandıracak ve başka olgularla ilişkilendirecek bir *aracı sistemin* inşasıdır.

Birinci bölmenin krizle ilişkisi şöyle özetlenebilir: Türkiye’de, özellikle 30’lu yıllarda rejimin ana ideolojik doğrultusu ya da çerçevesi oluşturulmuş, bu doğrultu ya da çerçeve

60'larda kapsamlı biçimde sınanıp yeni eklerle takviye edilmiştir. Bu doğrultu ya da çerçeve, sanıldığı kadar dar ve katı sınırlara sahip değildir. Batılılaşmacı, devletçi, sanayileşmeci, kalkınmacı, korporatist, halkçı, laik ve bilimci öğeler içeren bu doğrultu, örneğin kendi solunun yurtseverliği, laikliği, kalkınmacılığı ve halkçılığı ile, gene kendi sağının milliyetçiliğini, otoritarizmini ve populizmini massedebilecek esneklikler taşımaktaydı. Ancak, dikkat edilirse, bu ana doğrultu iki ideolojik kategoriye peşinen ve mutlak anlamda dışlamaktadır. Bunlardan birincisi radikal islamcılık, ikincisi ise liberalizmdir.

Gelgelelim, 70'lerden başlayarak radikal islamcılık, ardından 80'lerle birlikte liberalizm, kendilerine yer tanımayan bu merkezi doğrultuyu zorlamaya başlamıştır. Bu, bütünüyle dışsal bir zorlama değildir elbette. Merkezi ideolojik doğrultu, sınıf mücadeleleriyle birlikte kendi içine radikal islamcı öğeleri de katma zorunluluğunu duymuştur. Ardından, gene sınıf mücadeleleri, ama bu kez daha belirgin biçimde ekonomik krizler, merkezi doğrultuya bir de liberalizm çeşnisi katılmasını dayatmıştır. Bu yeni girdiler yerleşik ideolojik doğrultunun iç dengelerini sarsmış, böylece ortaya bir kriz dinamiği çıkmıştır. 28 Şubat operasyonu, ana doğrultuyu zorlayan dinci ideolojinin denge bozucu etkilerini bertaraf etme girişimidir.

Ana doğrultuya giriş yapan liberalizm ise, radikal dinci ideolojiden bir ölçüde farklı olarak, geniş halk kesimlerinin desteği olmaksızın, sermaye sınıfının, burjuva siyasetçilerin ve giderek devletin bizzat kendisinin, verili kriz olgusunun üstesinden gelmek için yöneldikleri bir tercihtir. Liberalizm söz konusu olduğunda, zorlamanın hemen bilinçli bir tercihe dönüşmesi kriz kavramının geçerliliğini sorgulatabilir. Ancak, krize (özellikle devletin mali krizi) karşı önlem olarak önu açılan liberalizmin kendisi de, birinci bölme kaynaklı krizlere yol açmıştır. Bugün bakıldığında, söz konusu kriz, neo-liberalizmin baştaki katı reçetelerini uygulama zorunluluğu ile, bu reçetelerin dünya ölçeğindeki olumsuz sonuçları karşısında yeniden regülasyona, belirli ölçülerde korumacılığa, subvansiyonculuğa ve sosyal devletin en azından belirli yönleriyle sürdürülmesine yönelme çabaları arasındaki gerilimden kaynaklanmaktadır. Bu söylenen, Türkiye'nin yakın ve orta dönemdeki geleceği açısından sürekli bir kriz dinamiği oluşturacaktır.

İkinci bölmeye geçiyorum. Türkiye'de çok partili siyaset, başından itibaren, yeni yatırımlara, tarım kesiminin desteklenmesine, iş sahaları açılmasına ve kimi sosyal güvenlik önlemlerine dayanmıştır. Daha açığı, siyasal partiler, sayılan bu alanlarda "daha fazlasını verme" vaatleriyle siyaset yapabilmişler, halkın politizasyonu da gene aynı temellerde gerçekleşmiştir. Uzatmadan özetliyorum: 24 Ocak 1980 kararlarıyla başlayan ve günümüze doğru daha da derinleşen neo-liberal politikalar, Türkiye'deki siyasetin bu geleneksel zeminini önemli ölçüde eritmiştir. Neo-liberal politikaları şöyle ya da böyle benimsemek zorunda olan siyasal partilerin, özel klientalist ilişkiler dışında, geniş kesimler gözünde yatırımcılık, istihdamcılık, subvansiyonculuk vb. yarışını sürdürmeleri artık pek mümkün değildir. Siyasal partilerin bu anlamda işlevsizleşmeleri, adına sistem krizi diyebileceğimiz bir kriz potansiyeli yaratmıştır. Dikkat edilirse, birinci bölmedeki

kriz dinamikleri ile bu bölmedekiler arasında, belirgin çelişmeler, örtüşmeler ve etkileşmeler söz konusudur.

Son olarak, üçüncü bölmede söz konusu olan, devleti, kurumları, sınıfları vb. ile toplumsal formasyonun tümünü etkileyen kimlik aranımlarının yarattığı kriz dinamiğidir. Daha önce tek tek ele alınıp reddedilen kriz yaklaşımlarında yer alan ve yabana atılması mümkün olmayan kimi özel saptamaların, kendi başlarına kriz açıklaması sayılmak yerine, *birinci ve ikinci bölmelerin belirleyiciliği altında* üçüncü bölmeye yerleştirilmesi daha yerinde olacaktır. Örneğin, Türkiye’de bir “ceberrut” devlet geleneği olduğu, bu kimliğini sürdüren devletin, burjuva demokrasisinin kimi değerlerini içselleştirmekte güçlük çektiği söylenebilir. Ama burada söz konusu olan, krizi tek başına açıklayan bir *aykırılık* değil, devletin geleneksel otoritarizmine ait kimi özelliklerin, küreselleşme sürecinin ve yeni dünya düzeninin getirdiği belirsizliklerin gerektirdiği yeni otoritarizmle uyumlu kılma sürecidir. Ve sanılanın tersine, bu süreci yaşayan devlet, toplumdaki değerlerle çelişmek şöyle dursun, gücünü tam da toplumun içinde gelişen otoriter eğilimlerden almaktadır.

Türkiye toplumunun batıyla entegrasyonda en ileri adımları attığı dönem, aynı zamanda devletin ve toplumun batıdan en fazla ürküğü dönemdir. Türkiye’de sivil siyasetin en fazla yüceltiildiği dönem, aynı zamanda asker siyasetinin en fazla saygı görüp kabullenildiği dönemdir. Türkiye’de demokrasiden ve insan haklarından en fazla söz edildiği dönem, emniyet teşkilatıyla devletin gizli örgütlerinin en güçlü olduğu dönemdir. Türkiye’de insanların vatan millet edebiyatına en fazla teşne oldukları dönem, aynı zamanda bu insanların bir Avrupa ülkesine kapağı atmayı en çok istedikleri dönemdir. vb. Bütün bunların, kimlikle ilgili yanı açıktır. Devlet, bu kimlik bunalımını toplumdaki eğilimlerden aldığı güçle aşmaya çalışmakta, aynı kimlik bunalımı içindeki toplum da devletin gücünü görerek ferahlamak istemektedir.

Ortaya konulan şemada yer alan bütün öğelerin aynı ağırlığı ve yeri ilanihaye koruyacakları söylenemez. Aralarından kimilerinin zamanla belirli bir dengeye ve istikrara oturması mümkündür. Ama, aynı modelin genel çerçevesinin ve bölmelerinin, Türkiye’de yaşanan ve yaşanacak krizler için çok uzun süre geçerlilik taşıyacağını söyleyebiliriz.

KRİZ VE KÜRESELLEŞME ÜZERİNE DEĞİNİLER

Ç. Pelin YALÇINER

Kapitalizm 1945'lerden sonra 1960'ların sonlarına kadar, II. Dünya Savaşı'na ve reel sosyalizme de borçlu olduğu tadımlık bir refah dönemi, genişleme dönemi yaşamıştır. Yalnız, kapitalizmin diğer genişleme dönemlerinde olduğu gibi, bu dönem de pürüzsüz bir genişleme dönemi olarak nitelendirilemez. 1970'lerde başlayan yapısal kriz kendisini hala hissettiriyor ve artık krizin ardından 30 yıllık bir refah döneminin geleceğine ilişkin pembe senaryolar (Frank Vogl, James Sincler) ciddiye alınmıyor. Dünya, küreselleşme rüzgarının da etkisiyle yeni krizlere gebe bir şekilde yoluna devam ediyor. Doğası gereği krizlere mahkum bir sistem olan kapitalizm geçiciliğini de, marazi süreğenliğini de ona borçludur. Bu paradoks gibi görünen düğüm öznenin tarihe kılıç atmasıyla çözülecektir. Ancak hiçbir özne ne kadar güçlü olursa olsun ait olduğu tarihsellikten kopuk bir şekilde bunalım yaratamaz. Fakat aynı özne bunalım ortaya çıktığında tarihin yönünü değiştirecek önemli bir bileşke olabilir.

Krizi ilk kez sistemli bir şekilde inceleyenin Simone de Sismondi olduğu söylenebilir. İngiliz İktisatçısı sayılan Jevons ise devrevi iktisadi krizleri güneşteki lekelere bağlamıştır! Adam Smith ve David Ricardo Marx'a da kaynaklık edecek önemli iktisadi çalışmalar yapmıştır. Marx 1851'lerde bütün yapılanlara karşın iktisat biliminin Smith ve Ricardo'dan bu yana, bir ilerleme kaydetmemiş olduğunu ifade eder. Marx bu yıllarda, British Museum'da iktisadi yapıtlar yığımına dalmıştır. Engels ona "Okuman gereken önemli sayılabilecek tek bir kitap kaldığı sürece yazmaya başlayamazsın" diye yazar. Marx'ın ekonomi politik eleştirisi, kapitalizmin özünün eleştirisidir ve kapitalizmle ilgili analizlerin doğal olarak krizle de ilişkili olduğu yadsınamaz. Marx'ın ve Engels'in kafasında devrimci patlayış krize bağlıdır ve "birincisi, ikincisi kadar kaçınılmazdır."...

Küreselleşme ulus-devlet ilişkisi

Bugün anti-emperyalist ve anti-kapitalist bir kıpırdanma, yükseliş söz konusu. Bu yükselişi sosyalizm perspektifiyle taçlandırmaya her zamankinden daha çok ihtiyaç var. İktisadi ve politik ilişkilerde griftleşmeyle, sadeleşmenin içiçe geçtiği bu süreçte rotası sosyalizme dönük olmayan her türlü protesto, anti-kapitalist de olsa ihtiyatla karşılanmalıdır. Küreselleşme kavramı emperyalist siyasanın popüler bir ifadesi olarak nitelendirilebilir. Küreselleşme her ne kadar ulus devletin gücünü azaltsa da; iddia edildiği gibi onun yok olmasına neden olamaz. Tersine, kapitalizmin ideologları tarafından küreselleşme olarak adlandırılan bu "uluslararasılaşma" ulus-devletlere muhtaçtır. Çünkü küreselleşme sermayenin dolaşımının önündeki engellerin kaldırılması

ve çok uluslu şirketlerin dünya ekonomisindeki rollerinin iyice ağırlık kazanması anlamına gelir. Çok uluslu şirketlerde, ağırlıklı olarak gelişmiş ülkelerin ulusal sermayelerinin yer aldığı biliniyor. Sermaye ulus-devletler arasındaki ekonomik ve politik farklılıkları da rekabet ederken kullanır ve kendisi için bunu avantaja dönüştürür. Konuyla ilgili olarak İSO'nun "500 büyük firma anket sonuçları" verilerini kullanarak 500 büyük firmadan 63 tanesinin yabancı sermaye denetiminde olduğu Türkiye'den örnek verecek olursak: Yabancı sermayeli kuruluşların bir bölümü Türkiye'yi pazar yeri, bir bölümü de üretim yeri olarak kullanmaktadır. 26 yabancı sermayeli şirket satışlarının yüzde 50'sinden fazlasını ihraç ediyor. Bu şirketler için ucuz emek bir çekim kaynağı. Ücretler arttığında başka ülkeleri tercih edebiliyorlar. Yabancı sermayeli şirketlerden 19'u ise Türkiye'deki satışların yüzde 20'sinden fazlasını başka ülkelerdeki tesislerinden ithal etmektedir. Uluslararası anlaşmalar da gelişmiş ülkelerin çıkar dengelerine göre belirlenmektedir.

Şu vurguyu yinelemekte yarar var. Kapitalizm bugün geldiği aşamada ulus-devleti, yolunda engel olarak görmüyor. "Kapitalizm bugün evrenseldir. Kapitalist devrim yasaları, kapitalizmin mantığı, ilerlemiş kapitalist ülkelerin her yerine, her toplum köşesine derinliğine nüfuz etmiş ve uzantı olarak da bütün dünyaya yayılmıştır. Fakat, kapitalizm evrenseldir ya da uluslar ötesidir demekle gerçeği tam anlatmış olmayız. Evrenselleşmenin ulus devletin sınırlarını aşmış olduğunu ve eğer aşmış ise ne ölçüde aştığını da bilmemiz gerekir. Hala ulusal ekonomiler içi bir yaşam var. Ulusal devletler, hatta sermayesi ulusal temele dayanan ulus ötesi şirketler var. Hatta belirtmek belki fazla olur ama, IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kurumlar özel ulusal sermayenin ajanlarıdır. Sahip oldukları yatırım güçleri de ulus-devletlerden gelir. Bu devletlerden bir kısmı bu kurumları kumanda eder, bir kısmı da bunların buyruklarının uygulanmasını sağlar." (1)

Yabancı sermaye yatırımlarının "gelişmekte olan" ülkelerdeki ucuz emeği tercih etmesi, sanayileşmiş ülkelerde işsizliğe ve bugüne dek kazanılmış sosyal ve ekonomik hakların kaybedilmesine yol açar. Buna karşılık zaten yoksulluk ve işsizlik düzeyinin yüksek olduğu "gelişmekte" olan ülkelerde ise hem bu hakların gelişmesi iyice engellenir hem de baskı rejimlerinin devreye girmesine neden olunur. Bu politikalarla sağlık, eğitim harcamaları kısılmış; küreselleşmeye mikro ölçekte verilen tepki olarak neo-faşist hareketler yükselmiştir. Milliyetçilik körüklenmiş, savaşlar çıkartılmıştır. Kapitalizmin ayakta durabilmesinde askeri sanayinin oynadığı rol bilinmektedir. Kapitalizm ve savaş bir madalyonun iki yüzüdür. Bir tarafta seston hızlı giden bombardıman uçaklarına yapılan büyük masraflar, bir tarafta yoksulluk sınırının altında yaşayan milyonlarca insan; bir tarafta askeri araç gereç üreten dev fabrika tesisleri, bir tarafta savaşta yıkılıp yıkılıp yerle bir edilmiş kentler... Sistem savaşa muhtaçtır.

Teknolojik ilerleme: değişen, değişmeyen

Hayatımızın her alanına sinmiş bir teknoloji kültürüyle karşı karşı karşıyayız. Öyle ki Nilgün Cerrahoğlu'nun yaptığı röportajda, Semra Özal, Turgut Özal'ın değişimci, yenilikçi kimliğinden şöyle söz ediyor: Rahmetli hep yenilik peşinde koşan, projeler üreten, arayış içinde bir insandı. Dünyayı takip ederdi. On üç bilgisayarı vardı. 24 saat bilgisayarı başucunda hiç kapanmazdı. Dünya haberlerini alırdı. Uykuda uyansa; arada gözünü açar bakardı. Ne haber var diye?

İktisadi ve sosyal eşitsizliğin ciddi bir dezenformasyonla manipüle edildiği kaotik bir süreçten geçiyoruz. 1997 yılı Mayıs ayında 750 milyon dolar olan dünya elektronik ticaret hacminin, yüzde 205'lik bir artışla 1998 Mayıs ayında 2.3 milyar dolara ulaştığı bildiriliyor. 2010 yılında dünya ticaret hacminin yüzde 50'sinin elektronik ticaret üzerinden gerçekleştirileceği öngörülüyor. Elektronik ticaretin (elektronik ödeme imkanlarının) hızlı bir şekilde, dünya ölçeğinde yaygınlaşmasını nasıl değerlendirebiliriz? Bu bir devrim mi, niteliksel bir değişime denk düşüyor mu? "Eğer küreselleşmeyi, ülkeler arasında büyük ve artan bir ticaret akışı ile sermaye yatırımının gerçekleştiği açık bir uluslararası ekonomi diye yorumlarsak, bu sorunun yanıtı kesinlikle olumsuzdur. Gerçek anlamda bütünleşmiş bir dünya ticaret sistemi ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında oluşturulduğu için, uluslararası ekonominin karmaşık bir göreceli açıklık-kapalılık hikayesi vardır. Denizaltı telgraf kabloları 1860'lardan beri kıtalararası piyasaları birbirine bağlamaktadır. Binlerce mil uzaktaki yerlerle günlük ticareti ve fiyat belirlemeyi olanaklı kılan bu kablolar, günümüzün elektronik ticaretinden çok daha büyük bir yenilikti. Chicago, ile Londra ya da Melbourne ile Manchester arasında anında iletişim kurmak mümkün hale gelmişti. Bono piyasaları da birbirine sıkı sıkıya bağlanmış, büyük çaplı uluslararası para akışı bu dönemde hızla artmıştı."(2)

Dünya meta ticaretindeki büyüme, Büyük Yükseliş dönemindeki yüzde 9.5'lik seviyesini 1994'te tekrar yakalayabilmiştir. (Aktaran P. Hirst, 1995) "Yirminci yüzyıl sonlarının haberleşme ve iletişim teknolojisi devrimi, günlük dünya fiyatlarını belirleyebilen bir ticaret sistemini yaratmadı, hazır bulup geliştirdi. Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, kıtalararası denizaltı telgraf kabloları dünya piyasalarının bütünleşmesini sağlamıştı. Modern sistemler, işlemlerin olası hacim ve karmaşıklığında çarpıcı bir artış yarattı; ancak, gerçekten uluslararası bir ticaret sistemini destekleyen bir iletişim ortamına yaklaşık yüz yıldır sahibiz. Mal ve bilginin yelkenli gemilerle ya da buharlı gemiler ve elektronik ortamda taşınması arasındaki fark, bir yetkinleşme farkıdır." (3) Bununla birlikte değişimin bir devrim olduğunu öne süren küreselleşmenin naif analistlerinin, reklamcılarının bu uç konumlanışları karşısına, "hiçbir değişim yok her şey aynıdır" yargısıyla çıkmak elbette doğru değildir. Peki o zaman değişen ne, bunu anlamaya çalışalım. 1870'ler, 1914/20'ler ve 1970'ler dünya kapitalizminin önemli yapısal kriz dönemleridir. Her üç dönemde de yoğun sermaye ihracı ve ciddi bir kredi sorunu yaşanmıştır. "Küreselleşmenin bugünkü yeniliği düşüncesi, bir önceki dönemde dünya ekonomisinin görünürde hareketsiz kalmış olması ile, bugünkü dinamizmini, bayağı ve tarih dışı bir şekilde karşı karşıya getirmekten kaynaklanır. Küreselleşme bu haliyle farklı düzey veya boyutlardaki bir eşitsiz büyüme sürecidir. Dünya ekonomisinin

hızlanan ve büyüyen finansallaşması, kapitalizmin önceki örgütlenme biçimiyle önemli bir farklılık göstermektedir. Finans, reel ekonominin gerekli tamamlayıcısı olmaktan çıkarak, kendisi yönetici güç haline gelip, yerel ekonomiyi boyunduruğu altına almıştır. Bu anlamda, sermayenin ticari küreselleşme (birinci düzey) ve üretken küreselleşmesinin (ikinci düzeyinin) ardından, üçüncü düzey küreselleşmesiyle karşı karşıyayız. Finansal küreselleşme, ekonomik sisteme, finansal yatırım akımlarına hakim olan kısa vadeli karakteristiğinin de güçlendirdiği, ciddi bir yükseliş getirmiştir. Bu anlamda günümüzdeki finansal yatırımlarla 1870'ler-1920'ler dönemi finansal yatırımı arasında büyük bir fark vardır." (4)

1970'lerde bilinen konjonktürel etkenlerin yanısıra kar oranlarında düşme eğilimi görülmüş, üretim fazlası nedeniyle, büyüme, sınırlarına ulaşmıştır. Piyasadaki durgunluk üretimden kaçışı ve finans ekonomisine yönelmeyi getirmiştir. Az gelişmiş ülkeler 1970'lerin başından itibaren uluslararası finans piyasasından giderek artan dozlarda özel kaynaklı krediler alarak borçlanmışlardır. Az gelişmiş ülkelere 1970'lerdeki kredi arzı, aynı dönemde baş gösteren bunalımla yakından ilişkilidir. Dünya Bankası, 1968-1973 arasında, kuruluşunun ilk 20 yılında verdiğinden daha çok borç vermiştir. Bu, sermaye sürecinin hızlanması (istenen) sonucunu doğurmuştur. Hizmet sektörünün genişlemesi, yeni sermaye birikim rejimi ve kökten teknoloji yenilenmesi girişimleri de bu bağlamda değerlendirilmelidir ki bu, mali sermayenin hareketliliğine uygun bir durumdur. "1970'lerde, kapitalist sistem içinde kredi bolluğuna ve az gelişmiş ülkelere kredi ihracına yol açan etkenlerden biri de, gelişmiş ülkelerde, genişleme döneminde uygulanan enflasyonist politikaların, bunalım dönemine girildiğinde, bunalım koşullarını hafifletmek amacıyla daha da yoğunlaştırılması olmuştur. Faiz oranlarının kredi bolluğu nedeniyle düşmesi, 1970'lerde ödünç almayı özendiren bir etken olmuştur. 1970'lerde, gelişmiş ülkelerde üretken sektördeki bunalımın yanı sıra ortaya çıkan bir olgu da finans sektöründeki muazzam büyümedir. Bu gelişme sonucu, finans sektörü, giderek kendi başına bir kimlik kazanmıştır. Hatta, spekülasyon faaliyetlerinin yoğunlaşması, fiyatları, talebi yani üretimi ve üretken sektörü etkiler olmuştur." (5) Öyle ki mali sermaye ülkeleri kaderini bir günde değiştirebilecek bir durumdadır. Gölge dünya hükümeti diye tanımlanan, miktarı trilyon dolarlarla ifade edilen sıcak paranın" (hot money) ülkelerin sonunu hazırlayacak büyük bir güç haline geldiği ifade edilmektedir. Chossudovsky göre gelişmiş ülkelerde kamu borçlanması sayesinde finans kapital siyasi gücü de kontrol etme hatta eline geçirme noktasına gelmiştir. Dünya çapında elektronik ağlar aracılığıyla dolanan spekülasyon sermaye -ki günlük mali sermaye dolaşım hacmi içinde gerçek meta ticaretine ilişkin oran yüzde 5'i bile bulmamaktadır.- kara para sıcak para giriş çıkışlarının ulusal ekonomileri için hem yapısal bir unsur, hem de her an felaket gebe bir katastrofik denge durumuna getirmiştir. (6) Burada şu uyarıyı da yapmak gerekiyor. Para sermayenin

* Bir ülkeye finansal varlıklara yatırım yapmak suretiyle giren paraların tümü sıcak para olarak nitelendirilmemelidir. Çünkü bunlar kısa vadede büyük getiriler elde etmek amaçlı yani spekülasyon amaçlıdır. Sıcak para denilince anlaşılması gereken spekülasyon nitelikli, yani yüksek risk, yüksek getiri özelliklerine haiz, varlıklara yatırım yapan kısa vadeli sermaye girişleri anlaşılmalıdır.

dünya ölçeğinde öneminin arttığı doğru olmakla birlikte, durum, para sermayenin üretken sermayeden tamamen kopması olarak da algılanmamalıdır. (7)

Denetimi gittikçe zorlaşan finans kapital, özellikle IMF programlarına tabi olan ülkelerin mali piyasalarını da de-regüle ederek senkronik bir şekilde, kredi-borç döngülerini hızlandırıp sermaye çevrim süresini kısaltmaya çalışmaktadır. Bu durum belki üretim fazlası sorununu kısmen daha uzun vadeye yayabilir. Diğer yandan sanayide önüne geçilemeyen, azalan kar oranlarına karşı ise burjuvazinin konjonktürel bir çözümüdür. Kapitalizmin çemberi gittikçe daha çok daralmaktadır.

İnternet özgürlük alanı mı, tutsaklık alanı mı?

Mali krizden başını doğrultan Asya'da bilişim yatırımlarının, bölge ülkelerinin iktisadi modelini değiştireceği belirtiliyor. Güney Kore'de 1997'deki ekonomik kriz sonrasında artık eski modelin geçerliliğini kaybettiğini farkedip bundan sonraki gelişmeyi enformasyon teknolojisinin ağırlık kazandığı "yeni ekonomi"ye bağlamış! Teknoloji devrimi, bilgi çağı üzerinde yükseldiği varsayılan, karsız kapitalizm kurgusunun bile türetildiği öte yandan borsaya yeni kan kazandırmak için, Clinton'un popülaritesini restore etmek üzere, bizzat ABD yönetimi tarafından üretildiği de öne sürülen bu "yeni ekonomi" formülasyonunun gerisinde neler var? "Dünyanın geri kalanı, Meksika krizi, Asya krizi, 10 yıldır bir türlü sonu gelmeyen Japon resesyonu gibi sorunlarla uğraşırken ABD ekonomisinin nasıl bu kadar iyi bir performans gösterdiğini açıklamak gerekiyor. Ama bu açıklamayı, bizzat ABD ve IMF tarafından dayatılan küreselleşme sürecinin ganimetlerine, Asya krizinin ABD ekonomisi üzerindeki destekleyici etkilerine değinmeden yapmak gerekiyor. Böylece hem ABD hegemonyasının ideolojik desteklerini korumak hem de ABD'deki ekonomik büyümenin büyük ölçüde dış kaynaklı olduğunu gizlemek mümkün olabilecek. ABD dış borçlarının artış hızının gösterdiği gibi, ekonomik büyümesinin ardında yabancı kaynakların büyük payı var. Öyleyse ABD ekonomisinin büyüme motorunun enerjisinin içerden geldiğini, üstelik de bunun, yeni, adeta devrimci bir seri gelişmeden kaynaklandığını gösterirseniz, küresel önderliğinizi korumanın yanı sıra yabancı yatırımcıların bu "yeni ekonomi"den pay almak için gelmeye devam etmesini, son ana, sistem çökene kadar sağlayabilirsiniz. Bu çöküş sonunda da yükün önemli bir kısmını da 1980'lerde Japonya'nın başına geldiği gibi yabancılara yüklemek mümkün olabilir. İşte temel birleştirici ögesi internet olan bu "yeni ekonomi fantezisi"ni şöyle özetlemek mümkün sanırım: İnternet ve bilişim teknolojisi eski ekonomiye bir şok etkisi yapan devrimci gelişmelerdir. Bunlar sayesinde, alıcılar ve satıcılar arasındaki araçlar ortadan kalkıyor, bilgi demokratikleşiyor, bürokrasi yok oluyor, verimlilik artışı yeni bir sıçrama yaşıyor. Böylece ekonominin üretim ve dağılım özellikleri değişiyor." (Ergin Yıldızoğlu; Cumhuriyet Gazetesi, 20.03.2000) Şimdi internetin özgürlük alanına aralanan bir kapı mı, yoksa kapitalizmin mantığına uygun bir şekilde, tutsaklığın yeni bir biçimi mi olduğuna ilişkin sözü bir süreliğine daha E. Yıldızoğlu'na bırakalım: "Dünyanın en büyük internet sunucusu AOL ile dünyanın en büyük medya tekellerinden

biri Time Warner birleşmesi, internetin kaderinin de kendisinden önceki büyük buluşlardan farklı olamayacağını ortaya koydu. Yeni bir teknoloji olarak internet eski medyayı tehdit etmek bir yana, onun daha da güçlenmesine Time Warner Genel Müdürü Levin'in, "Bu birleşmeyi yeni birleşmeler izleyecektir." demesinden de anlaşıldığı gibi, giderek daha büyük çapta tekelleşmesine yol açıyordu. Sıradan adamın, serbest piyasanın, demokrasinin cenneti internet tekellerin eline geçiyor, onlara çalışmaya başlıyordu artık. Artık internet "süper bilgi otoyolu" olarak değil, elektronik ticaretin alanı olarak ilgi çekiyordu. Bir araştırmacının şu bulguları bu gerçeği çok çarpıcı bir şekilde gözler önüne seriyor. Büyük ABD gazetelerinde, 1995 yılında "bilgi otoyolu" üzerine 4562, elektronik ticaret üzerine 950 yorum yayımlanmış, 1999'da ise "bilgi otoyolu" üzerine yorum yazıları 842'ye düşerken, e-ticaret üzerinden yorum yazıları 20 641'e yükselmiş." (Norman Solomon, aktaran Edward S. Herman, Znet, 17.01.2000) (Cumhuriyet Gazetesi, 19.01.2000)

Son söz yerine

Küreselleşme politikaları iktisadi süreçlerle siyasi süreçler arasındaki mesafeyi daraltmıştır. Sermayeyle devlet arasındaki açığı temsiliyet ilişkisi anlamında daha fazla birbirine yaklaştırmış, devleti ideolojik olarak daha stratejik bir odağa yerleştirmiştir. Finansal küreselleşme emek sermaye arasındaki antagonistik çelişkiyi daha da keskinleştirirken; sermayenin kendi arasındaki çelişkiyi de katmerlendirmiştir. Bu, yapısal bunalımı derinleştiren ve ondan çıkışı da zorlaştıran bir rol oynamıştır. Kapitalizm krize zorunlu, kriz devrime gebedir. Bu doğumun gerçekleşmesi, sosyalistlerin toplumsal gündemi belirleyebilecek bir siyasi pozisyona sahip olmalarıyla sağlanabilecektir. Devrimin güncelliğini gündem yapmak gerekiyor.

Notlar

- 1- Ellen Meiksins Wood; "Mutsuz Aileler: Küresel Kapitalizm ve Ulus-Devlet", *Teori Aylık Dergisi* içinde, Sayı: 120, Ocak 2000, s.35-36
- 2- Paul Hirst-Grahame Thompson; *Küreselleşme Sorgulanıyor*, çev. Çağla Erdem-Elif Yücel, Birinci Baskı, Dost Yayınevi, Ank., Eylül 1998, s.8
- 3- Paul Hirst-Grahame Thompson; *age*, s.35
- 4- Carlos M.Vilas; "Küreselleşmeye Dair Altı Yanlış Görüş", *Özgür Üniversite Forumu*, 04/97, s.58-59
- 5- Neşecan Balkan; *Kapitalizm ve Borç Krizi, Birinci Baskı*, Bağlam Yayıncılık, Ank., Kasım 1994, s.70-71
- 6- Michel Chossudovsky; *Yoksulluğun Küreselleşmesi*, çev. Neşe Nur Domaniç, Çivi Yay., 1. Baskı, İst., Ocak 1999, s.18
- 7- Ayrıntılı bilgi için bkz. Fuat Ercan, *Özgür Üniversite Forumu*, 04/97

TEORİDEN PRATİĞE KRİZ DEĞERLENDİRMELERİ

Haluk SAVAS

Türkiye solunda “kriz” tartışmaları eskidir. Tüm tartışmaların izini sürecektir olursak ortaya bir tartışma disiplinsizliği çıkar. Kavramlar uluorta kullanılmıştır. Türkiye solunun “kriz” çözümlemeleri marksizm adına ileri sürülmüştür. Ancak biraz derinleşirseniz, söz konusu çözümlemelerin marksist literatürde karşılığının olmadığını görebilirsiniz.

Kriz; siyasal kriz, ekonomik kriz, milli kriz vb. kavramlar çok sık dile getirilmiştir. Fakat ne yazık ki, bu kavramların sahiplenicileri dönem dönem hem kavramlarını, hem de kavramın kuramsal dayanaklarını unutabilmektedirler. Deyim yerindeyse “söz” buhar olup uçmaktadır.

Durum böyle olunca, marksist klasiklerin mirasıyla yola çıkmak yararlı olacaktır. En azından tartışmanın disiplini açısından da bu yöntem faydalıdır.

Marksizmde kriz değerlendirmeleri

Marx ve Engels 1840’lı yıllardan itibaren kriz teorilerinden söz etmişlerdir. 1847 yılının son ayı 1848 yılının ilk aylarına rastlayan günlerde “Komünist Manifesto” yazıldı. Manifestoda Marx ve Engels olası devrimci durumların doğuşunu ekonomik krizlere bağladılar ve her devresel gelişinde burjuva toplumun varlığını sınava sokan ticaret krizlerinden söz ettiler. “Devrevi tekrarlamalarıyla bütün burjuva toplumunun varlığını her seferinde daha büyük bir tehlike ile yüz yüze getiren ticaret buhranlarına değinmek yeter.”(1)

Çok açık ifade ediliyor. Ancak bu noktada bırakmıyorlar. Devrevi ticaret buhranlarının nedenleri üzerinde de duruyorlar. “Toplumun elindeki üretim güçleri burjuva mülkiyetinin koşullarının daha da gelişmesine artık elvermez olmuşlardır. Tersine bu koşullara göre çok fazla güçlenmişler, bu koşullarla engellenir olmuşlardır. Bu engelleri aşar aşmaz, bütün burjuva toplumunu alt üst etmekle burjuva mülkiyetin varlığını tehlikeye sokmaktadırlar.”(2)

Ortodoks marksizm’in kriz kuramlarına da gücünü katan marksist kriz kuramının inşası, 1848 devrimlerinin öngününde böyle başlıyor. 1859 yılında , Marx’ın yazdığı “Politik Ekonominin Eleştirisine Katkı” adlı çalışmanın ilk basımının ön sözünde formüle ettiği ünlü önermesine kadar uzanıyor. Bu önermeyi anımsatmakta yarar var. Şöyle:

“Gelişmelerin belli bir aşmasında toplumun maddi üretici güçleri, o zamana kadar içinde hareket ettikleri mevcut üretim ilişkilerine, yada bunların hukuki ifadesinden başka bir şey olmayan, mülkiyet ilişkilerine ters düşerler. Üretici güçlerin gelişmesinin

biçimleri olan bu ilişkiler, onların engelleri haline gelirler. O zaman bir toplumsal devrim çağı başlar. İktisadi temeldeki değişme, kocaman üst yapıyı, büyük yada az bir hızla alt üst eder. Bu gibi alt üst oluşların incelenmesinde, daima, iktisadi üretim koşullarının maddi alt üst oluşu ile- ki bu, bilimsel bakımdan kesin olarak saptanabilir- hukuki, siyasal, dini, artistik yada felsefi biçimleri, kısaca, insanların bu çatışmanın bilincine vardıkları ve onu sonuna kadar götürdükleri ideolojik şekilleri ayırt etmek gerekir. Nasıl ki bir kimse hakkında kendisi için taşıdığı fikre dayanılarak bir hüküm verilemezse böyle bir alt üst oluş dönemi hakkında da bu dönemin kendi kendini değerlendirmesi göz önünde tutularak. Bir hükme varılamaz. Tam tersine, bu değerlendirmeleri, maddi hayatın çelişkileriyle, toplumsal üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki çatışmayla açıklamak gerekir. *İçeribildiği bütün üretici güçler gelişmeden önce bir toplumsal oluşum* asla yok olmaz; yeni ve daha yüksek üretim ilişkileri, bu ilişkilerin maddi varlık koşulları, eski toplumun bağrında çiçek açmadan, asla gelip öncekinin yerlerini almaz.(3)

Bu ünlü formülasyona 1848-1859 yılları arasında yer alan on bir yılda ulaştı. Söz konusu yıllar Avrupa da bir dizi devrime sahne olmuştur. Marx dönemi siyasal atmosferinin de etkisiyle belirli momentlerde umut ve beklentiler içinde oldu. Çeşitli olasılıklar üzerinde yoğunlaştı. Nihayet alt yapı üst yapı ilişkilerini de berraklaştıran marksizm içi tartışmalara da rengini veren ünlü önermesini ileri sürdü.

Önceleri ekonomik temelden kaynaklanan krizlerin devrimci duruma yol açacağı beklentisine sahipti. Ancak kapitalizmin içinde taşıdığı bütün uzlaşmaz çelişkilerle rağmen üretici güçlerin gelişimi için yarattığı yeni olanaklar ve muazzam iç kapasitesi yardımıyla krizlerin üstesinden gelmesini bilmiştir. Bu olgu Marx'ın yukarıda sözü edilen ünlü önermesine yol açmıştır. Nihayet yaşanan deneyler ve analizler sonucu tüm marksist kriz kuramlarının başlangıç noktası açısından evrensel ve soyut bir çerçeve oluşturulmuştur. Ancak söz konusu soyut ve evrensel çerçeve ekonomik alt yapının üst yapıyı sürükleyebileceği şeklinde ekonomist basitleştirmelere yol açmıştır. Engels özellikle kriz teorilerini iyice anlamsız hale sokabilen bu tür yorumlara karşı çok net bir müdahale yapmayı gerekli görmüştür. Marksizmin ileri sürdüğü temeldeki alt yapı unsurlarının üst yapısal öğelerle aynı bütünlük içinde ve karşılıklı etkileşimle gelişen bir toplam dinamik oluşturdıklarını vurgulamıştır.

Engels'in Josef Bloch'a yazdığı mektuptan da bu saptama rahatlıkla anlaşılabilir. " ... Materyalist tarih anlayışına göre tarihteki belirleyici etken son kertede gerçek yaşamın üretimi ve yeniden üretimidir. Daha çoğunu hiçbir zaman ne Marx ileri sürdü ne de ben. Eğer biri bu görüşü iktisadi etken tek belirleyicidir anlamında bozarsa böylece onu boş, soyut, saçma bir söze dönüştürmüş olur. İktisadi durum temeldir. ama üst yapının çeşitli öğeleri sınıf savaşımının siyasal biçimleri ve sonuçları -savaş bir kez utkan sınıf tarafından kazanılınca yapılan anayasalar, vb.- hukuksal biçimler ve hatta bütün bu gerçek savaşımın bu savaşımara katılanların kafasındaki yansımaları; siyasal, hukuksal, felsefesal teorileri dinsel görüşler ve bunların dogmatik sistemler olarak daha sonraki gelişmeleri de tarihsel savaşımın gidişi üzerindeki etkilerini gösterir. Ve bir çok durumda onların biçimini baskın bir tarzda belirlerler. Bütün bu etkenler arasında iktisadi hareketin en sonu sonsuz bir olumsuzluklar (yani aralarındaki içsel bağlılık, bizim

onları yok sayabileceğimiz ve savsaklayabileceğimiz denli uzak ve gösterilmesi güç şeyler ve olaylar) çokluğu ortasından kendine yol açtığı bir etkileşim vardır.(4)

Aktarılanlar ışığında özet olarak şöyle toparlayabiliriz.

- Marx ilk dönemlerde ekonomik alt yapıyı oluşturan üretici güçler üretim ilişkileri uyumsuzluğunun devrimci durumlara yol açacağını düşünüyor. Bu beklentileri 1850 den sonra ortaya çıkan ekonomik krizlerle yaşanan süreçte gerçekleşmiyor.
- Bunun üzerine ekonomik alt yapı ve üst yapı arasında karşılıklı etkileşim ve bütünlük içinde hareket eden kriz değerlendirmelerine yöneliyor. Tüm marksistler için geçerli olan evrensel ve soyut yukarıda sözü edilen ünlü önermesini formüle ediyor.
- Marksist kriz kuramının evrensel ve soyut çerçevesi kapitalist üretim ilişkilerinin belli bir tarihi aşamada kendisini yaratan ve geliştiren üretici güçlerle bir dönem sonra uyumsuzluk içine girmesiyle ortaya çıkan dinamiklerin analizi olarak modelleşmiştir.
- Tüm marksistler açısından bu model başlangıcı oluşturur. Ancak bir kesim ekonomik alt yapının son kertede belirleyici olma esprisini temel alırken iktisadi etmenin tek belirleyici güç olduğu basit kriz modeline yönelmişlerdir.
- Kapitalist krizler kaçınılmazdır ancak yönetici sınıflar lehine mi yoksa sömürülen sınıflar lehine mi sonuçlanacağı sorunsalı, Engels'in deyiimiyle "... üst yapının çeşitli öğeleri sınıf savaşımının siyasal biçimleri ve sonuçları..." tarafından belirlenecektir.
- Krizlerin devrimci siyasetin etkisinden bağımsız ortaya çıkması nesnel bir durumdur. Fakat devrimci siyasetin krizleri yönlendirmesine ilişkin yöntem ve uygulama tarzları konusunda çok çeşitli yaklaşımlar tarihte gözlenmiştir. Bu durum marksizmin kendi iç ayrışmalarından kaynaklanmış bu ayrışmaları beslemiştir.

Bu noktadan itibaren Lenin ve Ekim Devrimi deneyimine uzanılabilir. Devrimci siyaset açısından krizlere müdahale etme süreci 19.yy. dan günümüze muazzam bir deney birikimi bırakmıştır. 1917 Ekim Devrimi bu birikimi içererek aşmıştır. Daha açık söylenecek olursa leninist devrim Marx ve Engels'le hem bir süreklilik hem de bir kopuşu içerdiği görülebilir. Kopuş 'eşitsiz gelişim' yasasının siyasal ve toplumsal sıçramalara pratikte olanak tanınmasıyla görülebilmıştır. Kriz kavramı üzerinden kopuş ve süreklilik ilişkisini açıklamak gerekirse özet olarak şunu ifade edebilirim.

Marksizmin ekonomist kavranışı Marx'ın artık değer teorilerinden beslenir. Yaratılan toplumsal artık değerın değişken ve değişmeyen sermayeye dönüşümü sırasında ortaya çıkan oransızlıkları dikkate alarak kriz konusuna bir yorum getirir. Bu yoruma göre değişmez sermayenin değişken sermayeye ve artık değere oranla artışı işçi sınıfının üretimdeki görece oranının düşmesine görece koşullarının kötüye gitmesine yol açar. Bu olay kapitalist üretim ilişkilerinin sınırını aşan sosyalist ilişkiyi zorlayan belli bir gelişmişlik, üretici güçler düzeyinin gelişmişliğini öngörür. Böyle bir ekonomik temel oluşmamış ise devrimci öznenin müdahalesini kapitalizmin gerekli gelişmişlik düzeyinin oluşmasını uygun politikaları benimsemesi önerilir. Marksizmin kendi iç gerilimleri ve belirli tarihsel dönemlerde ön plana çıkardığı vurgular nedeniyle bu tür yorumlara kapı aralayabilmiştir. Leninist siyaset yöntem olarak marksizmle süreklilik ve bütünsellik

içindedir. Ancak eşitsiz gelişimi içermiş olarak bu sürekliliğin içinde yer alır. Kapitalizmin hareket yasaları ile toplumsal krizin karşılıklı etkileşimi ve tıkanmalarını devrimci bir çıkışa imkan sağlayacak şekilde zorlar. Devrimci bir durumun olmasını şart koşar. Devrimci durum ekonomik krizle sınırlı değildir. Ekonomik, siyasal ve toplumsal tıkanıklıklar üzerinden gelişir. Devrimci siyasetin sıçrama zeminini oluşturur.

Devrimci durum sorunu

Kapitalizmin hareket yasalarından kaynaklanan ekonomik krizlerin aşılması doğrultusunda yürütülen devrimci siyasetle bu ilişkilere reformcu yaklaşan siyasal kesimler arasında ki çatışma birinci paylaşım savaşı sırasında iyice su yüzüne çıktı. Nihayet enternasyonal alanda net kutuplaşmalara dönüştü.

Reformcu kutupta yer alanların önemli bir bölümü kapitalizmin devrevi bunalımlarını atlatarak genişleme dönemlerinin yarattığı atmosferin etkisinde kalarak, devrimci bir siyasal arayışın dışına düşebilmişlerdir.

Bunlardan birisi Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin ünlü lideri Engels'in yakın arkadaşı Kautsky'dir. Kautsky ultra-emperyalizm tezleriyle birinci paylaşım savaşı öncesi reformcu siyasetin odaklarından birisini oluşturur.

Lenin sadece kapitalizmin hareket yasalarının yarattığı kriz değerlendirmelerinin saptamasıyla yetinmeyen bu durumun yol açtığı devrimci durumun devrime taşınması siyasetiyle bir diğer odağı oluşturuyor. Böylece devrimci durum tartışmaları devreye giriyor. "Bir marksist için devrimci bir durum olmadıkça, devrimin olanaksız olduğu kuşkusuzdur. Ama her devrimci durumda devrime yol açmaz." (5) Bu açıklamalar Lenin tarafından yapılıyor. Kavramın marksizm açısından, devrimci siyaset açısından rolü hatırlatılıyor. Devrimci durumun göstergeleri tanımlanıyor.

"Başlıca şu üç göstergeyi ileri sürerken yanılmadığımıza inanıyoruz: 1. Egemen sınıflar için egemenliklerini değişmez bir biçim altında sürdürme olanaksızlığı: Doruk bunalımı, egemen sınıf siyasasında ve ezilen sınıfların hoşnutsuzluk ve öfkesinin kendine yol açacağı bir çatlak oluşturan bir bunalım. Devrimin patlaması için genellikle tabanın eskisi gibi yaşamayı istememesi yetmez, ama doruğun artık bunu yapamaması da gerekir. 2. Ezilen sınıfların yoksulluk ve sıkıntısının her zamankinden çok kötüleşmesi. 3. Barışçıl dönemlerde kendini ses çıkarmadan soyduran ama çalkantılı dönemde genel olarak bunalım tarafından olduğu denli doruğun kendisi tarafından da bağımsız bir tarihsel eyleme doğru itilen yığınların etkinliğinde, yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı görülen artış." (6) Dedikten sonra şöyle devam ediyor; "Yalnızca şu yada bu grup ve partinin değil ama şu yada bu sınıfın iradesinden de bağımsız bu nesnel değişiklikler olmadıkça devrim genel kural olarak olanaksızdır. Devrimci bir durumu işte bu nesnel değişikliklerin tümü oluşturur." (7) Yukarıda söylenenler ışığında kısaca toparlarsak;

- Devrimci bir durum olmaksızın devrimci bir sıçrama olanaksızdır. Devrimci bir durum ekonomik ve toplumsal tıkanmaların hiçbir özneye bağlı olmadan nesnel olarak ortaya çıkmış şeklidir.
- Üst yapının kendi öğeleri arasında da meydana gelen bunalımı kapsar. Ancak bütün bu ekonomik, siyasal ve ideolojik bunalım sürecinde devrimci siyasetin kendi yönelimini etkin kılma fırsatını da yaratır.
- Bir devrimci durumun oluşmasında ekonomik kriz etkilidir. Ancak krizden çıkış için yönetici sınıflar tarafından bağımsız tarihsel eyleme sürüklenecek yığınların politizasyonu da önemlidir. Bu politizasyon toplumun önceki ideolojik çerçevesini sarstığı ve parçaladığı oranda önem kazanır.
- Her devrimci durumdan devrim çıkmaz çünkü nesnel değişikliklere öznel bir değişiklik eklenmek zorundadır. Söz konusu öznellik, siyasal savaşımın geri düzeyi ile gelişkin sınıf savaşımı düzeyi arasındaki açıda yatar. Sınıfın bilinç ve örgütlenme derecesine göre değişen bir zaman süreci ve çeşitli ara aşamalar ve ara şekillenmeler vardır. Burjuva politikalarını kendi potasında eritebilecek ideolojik donanımı yüksek kadro örgütlenmesi, işçi sınıfı ve halk örgütlerinin gelişkinliği ve kadro örgütüyle organik bağları yığınların tarihsel eylemi ile iktidar amacını uyumlulaştırma becerisi devrimci durumu devrim sürecine taşıyabilecek özneliğin tanımını verir.

Türkiye’de ekonomik, siyasal, ideolojik krizlerin özellikleri

Türkiye coğrafyası bugün ekonomik, siyasal ve ideolojik alanda en ağır bunalımlarından birini yaşamaktadır. Bunalım çok boyutlu. Bu nedenle önemli bir dönemeç noktasından geçilmekte. Burjuvazi Türkiye kapitalizminin bunalımlarını belli ölçülerde yumuşatmaya yönelik önlemlerle işçi sınıfının ve emekçi toplum kesimlerinin gücünü kırmayı amaçlayan girişimleri hep birlikte aynı süreç içinde ve görece kısa bir zaman diliminde gerçekleştirmek niyetindedir.

Bunalımın ekonomik boyutu şöyle sıralanabilir. Türkiye’de devlet kapitalist birikimi güvenceye alan işlevleriyle bu süreci meşrulaştırma adına bölüşüm alanına sert müdahalelerde bulunmaktadır. Bu daha az ücret daha sınırlı sağlık ve eğitim hizmeti daha düşük tarımsal ürün fiyatı daha fazla işsizlik ve daha sınırlı sosyal güvenlik demektir. Buradaki amaç bir yarıyla devletin mali bunalımının çözümü diğer yandan kurumsal kaynakların daha büyük bir bölümünün özel birikim süreçleri için kullanılabilmesidir. Türkiye artık ihracat teşviklerini esas olarak döviz kuru dışı unsurlara bağlamak bakımından büyük güçlüklerle karşılaşmaktadır. Açıklarsak Türkiye kendi ekonomisini, sanayiini maliyet-ücret ve döviz kuru değişkenlerine dayalı olarak ihracatını arttırabilme olanaklarını zorluyor. Bunun için Avrupa Topluluğu’na tam üye olarak değil Gümrük Birliği çerçevesinde giriyor. Böylece tekstil ve tarım ürünlerine yönelik ihracatından artış umarken diğer yandan 1960’lı yıllarda temeli atılmış çeşitli sanayi ürünleri üzerindeki korumacılığı kaldırıyor. Böylece Avrupa Topluluğu’nun teknoloji- maliyet üstünlüğüne

boyun eğiyor. Nihayet böyle bir ortamda emek verimi döviz kuru ve ücretler üzerinden rekabet ortamının kapısı açılmış oluyor. Döviz kuru ile ilgili değişkenler çok kısıtlı olduğu için esas olarak ücretler üzerinden bir rekabetin ortamına adım atıyor. Ücretlerin baskı altında tutulması önümüzdeki dönemin ana koşuludur. Böyle bir aşamada sendikal hareketin önemsizleştirilmesi bireysel işgücü akdinin ön plana çıkarılması, Amerikan sistemine benzer bir atomizasyonun devreye sokulması umuluyor. Tahkim yasaları, sosyal sigortalar alanında yaratılan sınırlamalar vb. uygulamalar giderek yoğunlaşacaktır. Kapitalizmin işleyiş yasaları doğal olarak varlığını sürdürmektedir. Her toplumsal yapıda olduğu gibi tekelci kapitalizmin egemenliği koşullarında da üretim ilişkileri ile üretim güçleri arasında ancak nitel bir sıçramayla aşılabilecek bir uçurum doğabilmektedir. Egemen sınıfın sıçramayı reformcu yoldan gerçekleştirecek manevra alanı yoksa şiddetin ebelik edeceği bir dönem nesnel zorunluluktur. Bir yandan üretim güçlerini bastırarak diğer yandan üretim ilişkilerini varolan yapı içinde genişletmeye çalışmak, kapitalizmi yeniden üretmek, büyük mülkiyeti güçlendirmek, birikim süreçlerini emperyalist entegrasyonu güçlendirerek sağlamak temel hedefler arasında yer almaktadır. Bu durum Türkiye'yi toplumsal ,siyasal ideolojik çelişki ve dengesizliklerin yumaklaştığı emperyalist zincirin zayıf halkası yapmaktadır. Ekonomik, siyasal, ulusal, kültürel öğelerin eşitsiz ve dengesiz gelişmesi söz konusu bütünün gelişmesini engelleyen bir noktaya varmakta eşitsiz gelişen öğeler bütünün kendisiyle çatışmaya başlamaktadır. Bir kez Türkiye süregelen ve yapısal bunalımın burgacından çıkamıyor. Emek sermaye çelişkisi derinleşmiş yayılmış ve keskinleşmiştir emeğin ve sermayenin dünyaları kesinkes birbirinden ayrılıyor ancak sermaye kesiminden sınıfsal, siyasal ve entelektüel alanlarda ciddi bir dirençle karşılaşmayacağını hesap eden bir saldırı yoğunlaştırılıyor. Bunu yaparken oldukça rahat bir yaklaşım sergileniyor. Çünkü Türkiye'nin son yirmi yılı inanılmaz boyutlarda bir depolitizasyon süreci yaşamıştır. Bu ortamın verdiği bir rahatlık gözlemleniyor. Kısaca özetlersek ekonomik bunalım tüm özellikleriyle kendini sergilerken ideolojik ve siyasal alanda sınıf politikaları açısından bir eksiklikle karşılaşılıyor.

İdeolojik krizin özellikleri: Türkiye'de 1980 sonrasında gündeme gelen sermaye birikim modelinin, emek politikalarının ve dünya kapitalizmi ile eklemlenme biçiminin 1950 yıllarından beri süregelen popülist kalkınmacı politika tarzına son veren bir nitelikte gelişmesiyle ön plana çıkmıştır. 1946 yılından beri yaşanan çok partili parlamentarizmin Türkiye'de egemen ideolojik eklemlenmeyi kalkınmacı popülist bir eksenle ayakta tutması söz konusuydu. 1980 yılından sonra bu eksenin terk edilmesi geleneksel ideolojik öğelerin egemen yapıdan çözülmesine yol açmıştır. Milliyetçilik, ılımlı islamcılıktan şeriatçılığa, şovenizme kadar uzanan çeşitli öğeleri ön plana çıkmıştır. Bu günkü siyaset sahnesinde çeşitli siyasal partilerin toplumsal tabanının genişlemesine de yol açan bir süreç izlemiştir. Fazilet Partisi ve MHP'nin eskiye oranla büyümeleri, merkez sağ ve merkez sol partilerin küçülmeleri bu temelde gerçekleşmiştir. Bu gün kitlelerle ilişkilenebilecek yeni bir siyaset tarzı gelişmediği süre içinde egemen ideolojik eklemlenme içindeki çözülme ve uçlara savrulmalar ideolojik bunalımın boyutunu göstermektedir. Bu durum sınıf siyaseti açısından hem bazı olanakları hem de bazı

zorlukları yaratmaktadır. Zorlukların kendini gösterdiği bir ortamda siyaset de kendi bunalımını örmektedir.

Siyasal krizin boyutu: geleneksel, kalkınmacı, popülist siyasetin savunucusu olmuş merkez sağ ve merkez sol, bu politikaların terki ile hızla erimişlerdir. Uçlara yönelen siyasal güçlenme devlet etkisiyle merkeze çekilerek balans ayarı yapılmaya çalışılmaktadır. 28 Şubat türü girişimler söz konusu ayarın özünü sergilemektedir. Ancak bu düzenlemeler kitlelerle ilişiksizliğin artmasına yol açmaktadır. Bu gel-gitlerin yaşandığı siyasal çatışmalar burjuva siyasal partileri işlevsizleştirmektedir.

Türkiye’de artık nitelikli siyasetçinin var olup olmamasına bağlı olmayan gerçekler ön plandadır. Türkiye kapitalizminin yaşadığı küreselleşme sürecindeki uluslararası bütünleşme ve eklemleme süreci ile birlikte kapıya gelip dayanan çözümsüzlükler ulusal ölçekte manevra yapılabilecek alanı iyiden iyiye daraltmıştır. Sonuçta sermaye sınıfı gibi değil tamamen bireysel sermayedar gibi düşünen siyasetçiler ile siyaset ile ilgilenmenin ötesinde bizzat siyasete atılan sermayedarlar burjuvazinin bu günkü siyasal kadrolarını oluşturabilmektedir. Bu durum bu gün bir rahatlığa tekabül ederken aynı zamanda burjuva meşruiyetini tehdit eden bir durumun kapısını da açmaktadır.

Kriz konusu teoriden pratiğe bütünlüğü içinde ele alınabilecek bir zenginlikte Türkiye’de canlılığını koruyor. Bu konuda incelemeyi gerektiren somut bir zenginlik yaşanıyor. Geçmişin projeksiyonu somutun aydınlanmasına yardımcı olurken somut zenginliğinde yeni girdileri sağlamaya katkıda bulunan bir potansiyel taşıdığını söyleyebiliriz.

Notlar

- 1- Marks-Engels; *Siyaset ve Felsefe*, s.106
- 2- *a.g.e.*, s.106
- 3- K.Marks; *Ekonomi Politığın Eleştirisine Katkı*, s.26
- 4- Marks-Engels; *Seçme Yapıtlar*, s.591
- 5- Lenin; *Proleter Devrim ve Dönek Kautsky*, s.136
- 6- *a.g.e.*, s.136
- 7- *a.g.e.*, s.137

KAPİTALİST SİSTEMDE İKTİSAT-SİYASET, DEVLET VE KRİZ

Hakan GÜNEŞ

Kapitalizmi iktisadi bir model olmanın ötesinde bir sistem olarak tanımlamanın doğruluğu pek çok noktada kendini gösterir. Bunların başında kapitalizmin sınıf egemenliğini toplumsal egemenliğe tahvil etmesini sağlayan kapitalist devletin sergilediği ikili karakter gelir: Devlet bir yandan iktisadi olarak egemen olan sınıf adına artığa el koyarken bir yandan da bu artığı genel için yeniden dağıtır, görünerek bağımsız bir görüntü sergiler yani siyasal-sınıfsal karakterini gizler.

Devletin siyasi süreçler ile iktisadi süreçlerin odağında yer alan konumu, iktisadi olan ile siyasal olanın çatışkı ve uyumunu belki de en iyi, en anlaşılır olarak devlet bağlamlı bir çözümleme de görmemizi sağlar. İktisadi olan ile siyasal olan ne derece ye kadar ayrılabilir? Özel olarak krizler ne dereceye kadar ‘iktisadi’ olgular olarak ele alınabilirler? Peki krizin ilgili olduğu birikim biçimi, iktisadi çevrim olguları ve bunların tıkanması durumu ne dereceye kadar iktisadi teknisizmin açıklayıcılığına terk edilebilir?

Açıkçası kimi marksizm yorumlarının bu sorular karşısında hayli ter döktüğü bilinmektedir. SSCB Bilimler Akademisi’nden Afanasiev, Zurbitsky, gibi bildik örnekleri bir yana bırakırsak, günümüzde iktisadın iç anaforlarında devinip siyasal çıktı üretemeyen hayli açıklama yöntemi vardır. Bunlardan bir kısmı marksizm adına hareket etmektedirler. En azından bu iddiayı taşımaktadırlar. Peki nedir bu teknisizmin alameti farikası?

Hepimiz artık deprem ve sismoloji ile yeter düzeyde alakadar olduğumuza göre bu alanla ilişkili bir analogi kurmak işimizi kolaylaştırabilir: Bildiğimiz gibi Ahmet Mete Işıkara özellikle depremin hemen ardından deprem ile ilgili soruları yanıtlamaya çalışmış ve hepimizin dimağına kazınan bir model eşliğinde deprem olayını kafamızda yerli yerine oturtmamızı sağlamıştı. Model kısaca şunu söylüyor: Yerkürenin alt tabakalarında çeşitli fay hatları vardır. Bu hatlar yatay ve dikey atımlı özellikler gösterirler. Belli bir sismik enerji biriktirme-birikme döneminin ardından fay hatlarını tetikleyen basit ya da karmaşık bir olay bu hatların kırılması ile sonuçlanır. İşte deprem dediğimiz olay budur. Tetikleyici etmen her zaman felaketle sonuçlanan depremler üretmek zorunda değildir. Aksine küçük küçük depremler yaratarak oluşması muhtemel büyük bir depremi engelleyici bir işlev de görebilir.

İşte kriz sözkonusu olduğunda iktisadi alanın “içsel” metaforlarında devinen açıklama yöntemlerinin alameti farikası, ilgili olguyu açıklarken Işıkaracılık yapmalarıdır. Rasathane Müdürü’nün yerine geçen iktisatçının (ve kimi marksizm yorumlarının) yaptığı, kabaca yerküre ile iktisadi düzeyi, deprem ile krizi, yatay ve dikey atımlı fay hatları ile birikim modeli ve uluslararası sermaye dolaşımının gereklerini ve tetikleme

olayı ile de krize neden-bir anlamda bahane olan- şu veya bu olayı yer değiştirmekten ibarettir.

Daha ileri gitmeden bazı açıklamalara girmenin zamanı geldi gibi görünmektedir: Birincisi Işı kara'nın deprem için kullandığı modeli eleştiriyor değiliz. Anlayabildiğimiz kadarıyla onun yöntemi deprem ve deprem ile ilgili olguları açıklamakta yeterli görünmektedir. Doğal bir fenomeni açıklamakta kullanılan modelin bu denli basitleştirilmesinde, bir anlamda değışkensiz (koşulsuz değil) bir model kurulmasının hiç bir sakıncası yoktur. İkincisi "yeni başlayanlar için kriz" diye bir ders vermek zorunda kalınsa ve burada da deprem ya da benzeri bir doğa fenomenini analogi olarak kullanılmasında yine bir sakınca olmazdı. Netice itibarı ile böylesi bir modelleme yeni başlayanlara belli bir total algı vermede işlevsel olabilir.

Ancak gel gelelim iktisadi ve siyasal olguları birbirinden ayırarak düşünmenin sosyal alandaki karşılığına açıklayıcılık, çözümleyicilik değil başka bir ad vermek gerekir: örneğin 'çuvalayıcılık' gibi. Daha açığı, bu tür bir yaklaşım mikro kimi olayları açıklama da görece başarılı olsa dahi makroyu çözümlemede ve oradan dönerek mikro kimi başlıklara anlam vermede yetersiz kalacaktır. Sermayenin uluslararası ihtiyaçları, uluslararası işbölümü, istihdam politikaları ve ücret politikası, sermayenin ortalama kar artış eğrisinden, ve bu iktisadi eğri de sınıflar mücadelesinin parametrelerinden ne kadar ayrı düşünülebilir ki? Siyasal erkin, sınıfsal iktidarın ve bunun emperyal (global) tecellisi, birikim biçiminin içsel iktisadi dinamiklerine ya da sermayenin uluslararası dolaşımının yeni akış mecraları arama eğilimi ile ne kadar ilgili ise ulusal düzeyde devlet, uluslararası düzeyde ise emperyalist siyasal hiyerarşinin gereklilikleri ile de o kadar ilgilidir.

Bu yazı bu yöntemsel uyarıları dikkate alarak iktisat-siyaset bağıını, devlete odaklayarak ele alacak ve bu çerçevede, kapitalizm ve modern devlet ilişkisi, uzun dalgalar teorisinin marksist anlamı, birikim biçimleri ve devlet ilişkisini kriz olgusuna bağlayarak irdelemeye çalışacaktır. Bu kapsamda bir yazı belki belli bir bütünlük sorununa yanıt üretiyor olabilir ancak geniş bir alana yayılan bir genel giriş yazısı olmasının detaylara gereği kadar değinememe, ya da kimi başka yanları ele alma konusunda eksikli kalacaktır. Bu eksikleri yazının sınır çizgileri olarak ele alacak olursak, dosyamızdaki diğer yazılarda bu sınırı genişletme olanağı bulabileceğinizi sanıyorum.

Konuyu modern devletle ilişkin bildiğimiz bir çerçeveye açmak istiyorum. Bunun çok basit bir nedeni var: Kapitalizmin henüz doğuş aşamasında dahi iktisadi olan ve siyasi olanın ayrıştırılarak ele alınmasına neden olan bir mistifikasyon zemini vardır. Elbette gerçek bu mistifikasyonun tülünü attığınızda apaçık ortaya çıkmaktadır.

Modern devlet ve kapitalizm

Devletin oluşum dinamiklerinden, gelişim ve değışim dinamiklerine, günümüzde farklı coğrafyalarda edindiğı farklı biçimlere, onun sınıfsal karakterine değin akla gelebilecek her türlü konunun çözümlenmesi ister istemez iktisadi ve siyasi faktörlerden hangisinin

ağırlıklı olarak belirleyici olduğu sorusuna yanıt bulmayı gerektirir. Devlet bir örgütlenme ihtiyacına mı yanıt vermektedir yoksa iktisadi dinamiklere koşut gelişen sınıfsal güçlerin birbirleri ile yürüttükleri mücadelenin ortaya çıkardığı bir gerçek midir? Bugün dünyanın farklı coğrafyalarında gördüğümüz farklı devlet rejimleri bu ülkelerin iktisadi karakterlerinin birer yansıması mıdır yoksa başka faktörler mi belirleyici olmaktadır? Modern dünyada bir devleti karakterize eden özellikler siyasal gelenek, tarih, kültür ve kurumlaşma düzeyleri tarafından mı, yoksa üretim ilişkileri ve üretim tarzı tarafından mı belirlenmektedir? Bunların çözümlenmesi ne tür bir yöntemsel yaklaşım gerektirir? Modern devletin hükümet organı, ordusu ve bir bütün olarak toplumsal formasyonunun belirlenmesinde iktisadi faktörler ve siyasi faktörlerin ne oranda ağırlıkları vardır? Devlet dediğimiz olgu esas olarak iktisadi yapının (base) hukuksal bir yansıması ya da karşılığı mıdır? Ve eğer böyle ise üstyapısal bir kurum olarak devletin iktisadi yaşama ilişkin düzenleyici hatta değiştirici gücü ve özelliği nereden kaynaklanmaktadır?

Şimdi bu sorulara belli bir tarihsellik açısından bakmaya çalışalım: Kapitalizmin doğuş döneminde, "Monarkların devlet gücünü merkezileştirmek için yerel güç araçlarının ortadan kaldırılmasına dönük girişimleri ticari faaliyetlerin gelişmesinde kilit bir rol oynadı. Yalnızca bölgesel olarak merkezileşmiş bir siyasal örgüt, modern ekonominin gelişimi için önemli olan kurumsal barış, koruma ve mülkiyet hakları paketi sunabilirdi" (1)

Weiss ve Hobson'un bu tesbitleri modern çağın başında Batı Avrupa modern devlet oluşumuyla kapitalizmin doğuşunun birbirlerini beslediğini ve bu iki olgunun birbirlerine bağımlı olarak gerçekleştiğini ifade ediyor. Bu yeni devleti daha önceki feodal devletlerden ayıran başlıca özellikler arasında merkezi bir sivil bürokrasiye ve yine merkezi ve sürekli bir orduya sahip olması sayılabilir. Bu iki olgunun ortaya çıkışı ise Monarklar'ın derebeyleri ile mücadelelerinde merkezileşme, denetim ve merkezileşme ve denetimi süreklileştirerek uygulayabilecek bir silahlı güce olan ihtiyaç idi. Bunun başarılabilmesi ise en başta güçlü bir ekonomi, ve yeni bir vergilendirme kaynağı ve sistemi idi.

Başka bir deyişle modern devlet ve kapitalizm tarihsel olarak akran iki kavram ve olguya işaret eder. Feodalizmin çözülüp kapitalist üretim tarzının egemen üretim tarzı haline gelmesi ve sivil ve askeri bürokrasisi ile modern devletin ortaya çıkışı birbirini tamamlayan iki süreçtir. Özellikle Amerika'nın keşfinin ardından hızlanan sermaye birikiminin güçlendirdiği burjuvazi ile, derebeylerine karşı savaşta güçlü bir ordu ve bürokrasi aygıtı ile kendini tahkim eden Monarklar'ın çıkarlarının tarihsel olarak çakışması, burjuvazinin siyasal egemenliğinin de yolunu açmıştır.

Kapitalizm ve modern devlet arasında, kuruluş dönemlerindeki bu ortaklık, daha doğrusu içiçeliğin ötesinde, günümüz için de geçerli bir ortaklık vardır. Modern devlet kapitalist üretim tarzının egemen sınıfı olan burjuvazinin siyasal egemenliğini toplumsal egemenliğe çevirme ve bu egemenliği yeniden üretme faaliyetinin baş aktörüdür. Çünkü Kapitalizm, sermayenin emeği, emek-gücünün bir meta olarak satın alınması yoluyla

sömürmesine dayanan bir üretim tarzıdır. Wallerstein'in tek bir cümleye sığdırmakta hiçbir rahatsızlık duymadığı biçimde ifade edecek olunursa kapitalizm, daha fazla kar için daha fazla kar üretmek işleyen bir sistemdir; "Birikimi kendiliğinden amaç haline getiren tuhaf bir mantığa dayalı bir sistemdir" (2) Bu sistem kendisinden görünürde bağımsız olan ve ancak onun yeniden üretimini sağlayacak bir aygıtla, devletle sürekliliğini güvence altına alır.

Liberal devlet kuramının anlamlı öğelerini içererek ve temelde marksist devlet kuramıyla düşünen Kay ve Mott'a göre Kapitalist devletin özü özel mülkiyet ile sözleşme özgürlüğünün yaptırımından sorumlu oluşudur. Onlara göre sözleşme özgürlüğü ve özel mülkiyet kapitalizmin ortaya çıkması için yeterli zemini sunarlar. Ancak bunun yürürlüğe konması için merkezi iktidar erkini denetlemek ya da desteğini almak gereklidir. (3) Bu süreç İngiltere'deki çitleme hareketinde en tipik örneklerinden birisini sunmuştur. Bu örnek toplumsal değişme dinamiklerinin ortaya çıkışı ile bunların hukuki bir yürürlük, geçerlilik kazanması arasındaki ilişkiye de işaret eder.

Gülalp modern devletin kapitalizm bağlamındaki anlamı konusunda son derece haklıdır: Ona göre, "kapitalizmde neden toplumun dışında ve üstündeymiş gibi görünen bir devletin bulunması gerektiği sorusunun yanıtı, sermaye birikiminin kamusal ve özel uğrakları arasındaki ayrımdaya yatar." Bu, Mandel, Arrighi ve Wallerstein ile paralel bir çözümlemedir. "Devlet, kapitalist sınıfın özel alanda gerçekleştirdiği sermaye birikiminin genel koşullarını sağlamak üzere kamusal alanda yer alır. Bu nedenle, devletin egemenlik ilişkilerinin korunması ve yeniden üretilmesindeki rolüne, egemen sınıf(lar) ya da fraksiyonlarıyla olan doğrudan ya da dolaylı bağlarından çok, sermaye birikimiyle olan ilişkisi ışığında bakılmalıdır." (4)

Modern devletin doğuş dinamikleri ve özerklik

Marksist devlet kuramında "merkezi devlet iktidarı"nın kökeni mutlak monarşiye dayandırılır, ve bu genel anlamda devlet değil, modern devlettir. Bu devlet pek çok bakımdan pre-modern devletten ayrılır. Merkezi devlet iktidarını niteleyen öğeler arasında sürekli ordu, yönetici bürokrasi ve bunu besleyen, otarşik ekonominin sınırlarını kaldırmış bir geniş ölçekli ticaret ve sanayi vardır. Poulantzas, mutlakıyetçi dönemde şekillenen bu devletin ondan önceki feodal sistemdeki devlet ile arasındaki farkı mutlakıyetçi devletin, ekonomik düzeye oranla bir özerkliğinin olduğunu, feodal dönemde dini model üzerine kurulu bağların yerini bu yeni dönemde 'kesinlikle siyasal olan' bağların almasını gösteriyor. Başka bir deyişle Poulantzas'a göre bu dönemde *agent*'ların*, devlet özneleri olarak özel üretim tarzında kurumsal olarak yerleştiği bir döneme tanık olunur. (5)

* Agent kavramı gönderme yapılan eserin Türkçe çevirisinde "taşıyıcı" olarak karşılanmıştır. İngilizce orijinal metinde *supports* değil *agents* olarak geçtiği halde taşıyıcı olarak çevrilişinin nedeni yapısalcı marksizme ilişkin bir yorum olabilir: Yapısalcı marksizm ekolü özne (agent) kavramı yerine taşıyıcı

Peki burjuvazi, yeni yeni geliştği ve siyasal egemenliğini sağlamaktan henüz uzak olduğu bir dönemde, feodalizme karşı mücadele ederken devleti hangi güçle ve nasıl kullanabilmektedir?

Poulantzas'a göre, ordu ve bürokrasi kurumlarının feodalizmde olduğu gibi bağlı oldukları 'kast' sınıflarının sahiplerinin çıkarlarıyla olan bağlarının yerine genel çıkarı temsil eden devletin işlevlerini uygulaması, mutlakıyetçi dönemde burjuvaziye kendi iktidarının yolunu açan önemli bir olanak yaratmıştır. Başka bir deyişle ifade edecek olursak, ordu ve bürokrasinin sistem içerisinde bu şekilde işlevlenmesi sınıf egemenliğinin kurulması bakımından burjuvaziye inanılmaz olanaklar sunmuştur. Yani ordu ve bürokrasinin "ulusal ve popüler kurumlar olarak oynadığı bu rol devletin daha açık bir biçimde burjuvaziye dayanmadığı bir dönemde devletin soyluların çıkarlarının aleyhine işlemesi" durumunu ortaya çıkarmaktaydı. (6)

Bu yaklaşımın kökleri klasik marksist formülasyonda daha da açık olarak belirtilmiştir. Marx, Amerika kıtasında altının ve gümüşün bulunmasının, yerli halkların köleleştirilmesinin ve, yağmacılığın ilk kapitalist birikim açısından taşıdığı öneme değindikten sonra, sözlerini şöyle sürdürüyor: "İlkel birikimin farklı önemli anları, şimdi, az çok bir tarih sırasıyla, özellikle İspanya, Portekiz, Hollanda, Fransa ve İngiltere üzerine dağılmış bulunuyor. Bunlar 17. yüzyılın sonunda, İngiltere'de, sömürgeleri, kamu borçlarını, modern vergi ve himaye sistemlerini kapsayan sistematik bir bütün meydana getirirler. Bu yöntemler,, bazen, örneğin sömürge sisteminde olduğu gibi kaba kuvvete dayanırlar. Ama hepsi de, feodal üretim tarzının kapitalist üretim tarzına dönüşüm sürecini yapay bir biçimde hızlandırmak için, devlet gücünü, toplumun bu örgütlenmiş kuvvetini kullanırlar. Zor, yeni bir topluma gebe her eski toplumun ebesidir. Zor, kendisi bir ekonomik güçtür." (7)

Burada oldukça önemli bir soru daha gündeme getirilebilir: Devlet gücünün, belirli bir kesim tarafından yoğun ve sistematik biçimde kullanımı, yalnızca bir üretim tarzından diğerine geçerken süreci hızlandırmak ve kısaltmak için mi gündeme gelir? Yoksa, devletin, böyle tarihsel geçiş dönemlerinin dışında da, sermaye birikim süreçlerinin asli ve sürekli unsurlarından biri olduğundan mı söz etmek gerekir?

Devletin rolü bir bütün olarak sistemin korunması ve yeniden üretilmesi ise, bu rolün belirleyicisi sermaye birikiminin sürekliliğidir. Devletin egemenlik ilişkilerinin korunması ve yeniden üretilmesindeki rolü, onun egemen sınıfla ya da fraksiyonlarıyla dolaylı ya da dolaysız bağlarında değil, sermaye birikimiyle olan ilişkisi ışığında görülmelidir. Devletin bu temel rolünü yerine getiriş tarzı, "politik olanın özgüllüğü" denen şeyi oluşturur ve somut tarihsel belirlenimlere bağlıdır. (8)

(almanca'daki Traeger kavramına karşılık gelecek şekilde) kavramını kullanmayı tercih eder. Bu Althusser'in Tarih-Özne ilişkisi'ne ilişkin yorumlarından kaynaklanan bir tercihtir. Ancak bu karışıklık Althusser ve Poulantzas'ın asıl yazı dilleri olan Fransızcadan da kaynaklanıyor olabilir: Fransızca'da özne sözcüğü olan *sujet* hem özne hem de bağımlı anlamında, tabi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla çeviri farklılıklarında Fransızca'ya özgü bu durumun da etkide bulunduğunu söyleyebiliriz. Bkz: Louis Althusser, İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları, Çev: Yusuf Alp, Mahmut Özışık, İstanbul: İletişim Yay. 1991, s.72. (Çevirenlerin Dipnotu)

Buradan çıkan sonuçları tartışmamızın verili noktası açısından özetleyebiliriz. Birincisi Çulhaoğlu'nun söylediği gibi devlet iktidarının parlamenter denetim altına alınması, her yerde ve her zaman, mülk sahibi sınıfların daha doğrudan denetimi anlamına gelmez. (9) Hatta bu sınıfın çeşitli fraksiyonları arasındaki çıkar farklılıklarının parlamenter bir yapıyı koşulladığı düşünülürse, "doğrudan denetim", daha çok bir istisnai duruma işaret eder.

İkincisi merkezi devlet iktidarının, sürekli ordu, polis, bürokrasi, yargı, dinsel kurumlar gibi organlarından her birinin, toplumsal sınıflarla olan ilişkilerinde doğrudanlık değil, devlet bütünlüğü dolayımı ağır basar.

Görelî özerklik ve sınıf egemenliği

İster sınıfsız toplumdan sınıflı topluma geçiş sürecinde olsun, isterse eski bir sınıflı toplumdan yeni bir sınıflı topluma geçişte olsun, her geçiş sürecinde, yeni egemen sınıfın çıkarları ile toplumun "büyük çoğunluğunu oluşturan kesimlerin çıkarları kısmi bir örtüşme içindedir. Bu kısmi örtüşme, egemen sınıfa, kendi sınıf çıkarlarını genel toplumsal çıkarlar şeklinde formüle edip, bu formülasyonu topluma kabul ettirmesinin nesnel zeminini hazırlar.

Egemen sınıfın dışında yer alan toplumsal kesimler, kısmen egemen sınıflarla ortak bir payda içinde yer almalarından, kısmen de egemen sınıfın ideolojik hegemonyasının etkisinde kalmalarından dolayı, bu formülasyonu gerçek sanıp desteklerler. Ancak sistemin oturmaya başlayıp sınıfsal karşıtlıkların, dışsal bir karşıt karşısındaki ortaklıkları zayıfladığında ya da bunun zemini ortadan kalktığında, egemen sınıf çıkarları ile toplumun genel çıkarları, birbirinden ayrılıp belli bir çatışma içine girer. Kendisini ekonomik, sosyal ve siyasal alanlarda bir sınıf mücadelesi şeklinde ortaya koyan bu çatışma, giderek toplumsal yapının bütünlüğünü tehlikeye sokacak düzeye gelir. Sınıf çatışmasının ortaya çıkardığı bölünme ve parçalanmanın ortadan kaldırılması için, sınıf mücadelesinin sınırlandırılıp denetim altına alınması gerekir.

Bunun için, egemen sınıf iki önleme başvurur: Birincisi, egemen sınıf kendi iç birliğini ve bütünlüğünü sağlayarak, diğer sınıfların karşısında bağımsız ve etkin bir güç olmaya çalışır; ikincisi, ister kendisiyle birlikte hareket eden toplumsal katmanlar üstünde olsun, isterse karşıt sınıflar üstünde olsun, bir bütün olarak tüm toplumun üstünde ideolojik hegemonya kurup, kendi sınıf egemenliğini, toplumsal egemenlik şeklinde kabul etmelerini sağlamaya çalışır. Bu iki önlemin etkin ve tam olarak yerine getirilmesi için, egemen sınıflar, devlet olarak tanımlanan bir politik örgütlenme biçimi geliştirirler ya da yeniden oluştururlar. Daha doğrusu, toplumsal sınıfların doğmasına ve toplumsal işbölümünün gelişip yaygınlaşmasına paralel bir şekilde ortaya çıkan devlet, bu iki ödevi, egemen sınıf adına üstlenir.

Liberal kuramda devlet toplumun üstünde ve dışında duran bir kurum olarak düşünülür. Bu kuramın "çoğulcu" versiyonunda, devlet, toplumu oluşturan bireylerin

konsensüsüne dayanır ve dolayısıyla bu bireylerin genel işlerinin yürütülmesinde kullanılan yetkilerle donatılır. Bunun tam zıttı gibi görünen "seçkinci" versiyonunda ise, toplumun kendi işlerini kendinin düzenleyemeyeceği ve bu yüzden de yetkilerini devlete devrettiği varsayımına dayanılarak, aynı argüman yeniden üretilir. Yani her iki durumda da, iktidarı "ortak yarar" adına kullanan devlet lehine toplum üyelerinin öz belirlenimli bireysel haklarından vazgeçtikleri düşünülür. Buna göre devlet, toplumun yararı için bütün toplum adına hareket eden bağımsız bir güç merkezidir.

Marksist görüşe göre ise, devlet toplumun dışında ve üstünde duran; bağımsız bir kurum değil, kökleri sınıfsal yapıda olan iktidarı kullanmanın aygıtıdır; Bu görüşün önemi, devlet ile toplum arasındaki ilişki konusundan çok, toplumun sınıfsal içeriği konusundan kaynaklanır. Aslında gerek liberal gerekse marksist görüşlerin devletin rolünün "toplumsal düzen" in korunması olduğu konusunda anlaştıkları söylenebilir. Bu iki görüşün ayrıldığı nokta, toplumsal düzenin tanımıdır. Marksist görüşte toplum çelişik çıkarlara sahip sınıflardan oluştuğundan, devlet, ister bir tür "konsensüs" e isterse toplum adına işlere el koymuş "seçkinci" bir iktidar varsayımına dayansın, bu sınıflar karşısında tarafsız kalamaz. Bu nedenle, marksist bakış açısıyla "toplumsal düzen" bir sınıf egemenliği düzeniyse, bu düzenin korunması da ister istemez sınıf egemenliğinin korunması ve yeniden üretilmesi anlamına gelir. Marx ve Engels'e göre, devletin nesnel rolü toplumdan görünürdeki ayrılığıyla gölgelenmemelidir. (10)

Engels ve Marx tarafından dile getirilen bu düşünceler, devleti, toplumun sınıflara ayrılmasına bağlayan, dolayısıyla toplum içinde ekonomik ve siyasal gücü ele geçirmiş sınıfların devleti olarak açıklayan birinci sava uygundur. Aksoy'a göre bu sav, devletin ortaya çıkışı ile, toplumun sınıflara bölünmesi arasında belli bir nedensellik bağı kurduğu gibi; aynı zamanda, devletin içeriği ve üstlendiği işlevler ile egemen sınıfın çıkarları arasında da belli bir nedensellik ilişkisinin kurulmasını da olanaklı kılar. (11) Aksoy bu yaklaşımını Engels'e dayandırır: "Devlet, kural olarak güçlü sınıfın, ekonomik bakımdan egemen olan, ve bunun sayesinde siyasal bakımdan da egemen durumuna gelen sınıfın ve böylece ezilen sınıfları boyunduruğu altında tutan ve bu boyunduruğu sürdürmek için yeni güçler kazanan sınıfın devletidir." (12) Yani "Devlet bir kez ortaya çıktıktan sonra, toplumsal faaliyetleri egemen sınıfın çıkarları doğrultusunda düzenleme ve denetleme işlevlerini de üstlenmiş olur. Devletin bu işlevi yerine getirebilmesi için, egemen sınıfın çıkarlarını, toplumun genel çıkarları şeklinde formüle edip, bunu topluma kabul ettirmesi gerekir. Bu dönüşümü gerçekleştirebilmek için de yeni bir ideolojiye gereksinim duyar." (13)

Engels , devleti toplumdaki sınıf çatışmaları bağlamına oturtturarak, şunları ileri sürer: "Böyle bir toplum ancak ya bu sınıfların birbirleriyle sürekli açık çatışmalarında, ya da savaşıyor sınıfların. görünüşte üstünde duran ve onların açık çatışmalarını bastıran üçüncü bir gücün egemenliğinde varolabilir... Dolayısıyla, devlet kesinlikle topluma dışarıdan dayatılan bir güç değildir... Devlet, sınıf uzlaşmazlığını denetim altında tutma gereksiniminden, ama aynı zamanda sınıflar arası çatışmanın tam da içinden kaynaklandığı için, normal olarak, en güçlü ve ekonomik açıdan egemen sınıfın devletidir." (14)

Bu genel saptamaları arkamıza alarak artık iktisat siyaset alanının daha spesifik başlıklarına bakabiliriz.

İktisat ve siyaset

Modern devletler sava yapmaktan kamusal hizmetlerin sunumuna dek değişen bir dizi ödevi üstlenir ve kendilerini çevreleyen toplumsal etmenleri iradi veya gayri iradi olarak yeniden ve yeniden şekillendirirler. İktisadi süreçlere dönük devlet müdahaleleri, Adam Smith'ten günümüz post-marksistlerine dek tüm sosyal bilimcilerin en çok ilgisine mahzar olmuş konuların başında gelir. Sosyal bilimciler yeniden ve yeniden devletin pazara ve sınıf ilişkilerine nasıl ve ne denli müdahale ettiklerini sora durmuşlardır.

Başlıca sorun, ekonomik olan ile politik olan arasında analitik bir ayrım öncülünden yola çıkılmasıdır. Bu ayrım, devletin sınıf egemenliği ilişkilerinden ayrı bir güce sahip, bağımsız bir varlık olarak düşünülmesine neden olur. Oysa, kapitalizmde ekonomik olan ile politik olanın ayrılığı yalnızca görünüşte kalır.

Wood'un ileri sürdüğü gibi, burjuva ekonomi politiginde "ekonomi"nin bir soyutlama sonucu keşfedilmesi, kapitalizmi toplumsal ve siyasal içeriğinden sıyırmak gibi bir ideolojik işlev görür. Oysa Marx'ın projesi özünde siyasal bir projeydi. Marx, sermaye birikiminin özünü sergileyerek, onun toplumsal bir ilişki, yani sermaye ile emek arasında bir egemenlik ilişkisi olduğunu göstermişti. Bu ilişki bağlamında, üretim ve birikim süreci toplumun bir bütün olarak siyasal yapılanması ile koşullanır... (dolayısıyla)... Marx'ın argümanının, kapitalist üretimin nihai gizinin siyasette yattığını ifade ettiği söylenebilir. (15)

Wood devam ederek, burjuvazinin ekonomik olanı politik olandan yalıtmasının marksizmin sonraki versiyonlarında da-özellikle, altyapı/üstyapı ikiliği kuramı ve kertelerin ayrılığı kuramlarında-yeniden üretildiğini belirtir. Oysa Marx'a göre, "bir üretim sistemi kendi özgül toplumsal belirlenimlerinden, yani, belirli toplumsal ilişkiler, mülkiyet ve egemenlik tarzları, hukuksal ve siyasal biçimlerden oluşur". Diğer bir deyişle, "üretim altyapısının kendisi toplumsal, hukuksal ve siyasal biçimler alır". (16)

Kuşkusuz bu son aktarım indirgemeci olmayan bir okumayla ele alınmalıdır. Marx'ın kuramsal bütünlüğünün önerdiği de budur kanımızca. Bunun en güzel kanıtı, ekonomik olan ile politik olanın birbirlerinden ayrı oldukları görüntüsünün eleştirildiği Kapital çalışmasıdır. (17) Marx'ın artık-değer kuramı, pazarda metalar arası özgür ve eşit mübadele olarak görünen şeyin aynı zamanda bir sömürü süreci olduğunu ortaya koyar. Bu da demektir ki Marx ve Engels'in tekrar tekrar işaret ettikleri gibi, devletin görünürdeki bağımsızlığı ve tarafsızlığı bir yanılsamadan ibarettir.

Gerçekte, kapitalist sistemin bütününe baktığımızda üretim ve sömürü süreçlerinin çakıştığını görürüz. Bunun nedeni, sistemin kaynağını oluşturan, doğrudan üreticinin üretim araçlarından kopması olgusudur. Üretici ile üretim araçları böylece metaya dönüşerek, üretim sürecini gerçekleştirmek üzere pazarda yeniden birleşirler. Üretim

sürecine içkin sömürüyü gizleyen şey, bunların pazarda metalar olarak yeniden birleşmeleridir. Fakat tam da bu, üreticinin üretim araçlarından kopmasının ekonomik, politik ve ideolojik egemenliği birbirinden ayırmak şöyle dursun tek bir süreçte birleştirdiğini gösterir.

S. Clarke'a dayanarak Gülalp bu durumu kapitalizmin yapısallığına bağlar: "...kapitalizmin özünde, bir "şey" değil de bir "ilişki" (bir toplumsal egemenlik ilişkisi) olan sermayenin kesintisiz birikimi vardır. Üretim ile sömürünün çakışması yalnızca bu egemenlik ilişkisini öngörmez, aynı zamanda bu ilişkiyi sermaye birikimi süreci içinde yeniden üretir. Bu nedenle sistemin bir bütün olarak yeniden üretilmesi sermaye birikiminin yeniden üretilmesiyle ilişkilidir." (18)

I) Uzun dalgalar ve birikim biçimleri

Kapitalizmin gelişim yasaları ve dolayısıyla devlet biçimleri üzerine yapılan çalışmalardan pek çoğuhda itibar edilen teorik modellerden birisi de iktisadi çevrimler ve uzun dalgalar üzerinedir.*

Marksist kuramcı ve iktisat eleştirmeni Ernest Mandel'e göre; "Kapitalist gelişmede uzun dalgaların varlığı, ezici kanıtların ışığında kolay kolay yadsınamaz. Eldeki bütün istatistiki veriler açıkça göstermektedir ki, sınai üretimin artışını ve dünya ihracatının (dünya pazarının) büyümesini kilit göstergeler olarak ele alırsak, 1826-47, 1874-93, 1894-1913, 1914-39, 1940(48)-1967 ve 1968 ve sonrası dönemleri ... ortalama büyüme oranlarından bariz sapmalarla karakterize olmaktadır ve artarda gelen uzun dalgalar arasındaki alt ve üst sınırlar %50 ile %100 arasında değişmektedir." (19)

Burada ifade edilen marksist uzun dalgalar mantığı içinde ele alınmıştır. Marksist ve marksist olmayan uzun dalgalar kuramı arasındaki fark marksistlerin uzun dalgalar analizinin merkezine diğerleri gibi para ve fiyat hareketlerini koymamalarıdır. Marksistler, bu hareketlerin uzun dalgaların teşhisindeki ilintisini yadsımazlar ve hatta parasal fenomenlerin görece özerkliği de kabullenirler ancak onlar için asli olan başka bir varsayımdır. Marksistler kapitalist sistemin temel hareket yasalarının sermaye birikiminin yasaları olduğunu ve sermaye birikiminin de meta, değer ve artık değer üretimi ve bunların sonraki gerçekleştirilişlerinden (yeniden üretilişlerinden) kaynaklandığını varsayarlar. (20)

Uzun dalgalar bağlamında sermaye birikiminin devlet ile olan ilişkisi ise şurada yatar: Sermayenin kesintisiz birikimi, görünüşte çelişik bir biçimde, kapitalistin başkalarının mallarına sahip çıkmasına yardım edebilecek fakat öte yandan kapitalistin karlarına sahip çıkmayacak bir devletin varlığı ile koşullanır. (21) İkincisi çeşitli devlet biçimleri ve devlet aygıtını oluşturan kurumsal konfigürasyondaki her bir kurumun farklılaşan

*Uzun dalgalar kuramını benimseyenler arasında şu yazarları sayabiliriz: Parvus, Kautsky, Van Gelderen, Troçki, Mandel, Simiand, Dupriez, Schumpeter, Konratieff. Bunlardan en ünlüleri Konratieff ve marksist olanlar arasında ise Mandel'dir.

işlevinde farklı birikim biçimlerini çerçeveleyen bu uzun dalgaların başat bir etkiye sahip olmalarıdır. Bu nedenle devletin belli bir yerellik ve tarihsellikteki çözümlemesi, siyasal 'sistemci' Almond ve Powell'in deyişi ile ifade edecek olursak, bu "çevre"yi önsel olarak varsaymalıdır.

Ancak burada iki noktaya dikkat çekmek gerekiyor. Birincisi ekonomik olayların bizatihi kendilerinin nedenleri "saf" anlamda ekonomik değildir, aksine bunların açıklanışında iktisat dışı faktörler kilit role sahiptirler. Marksistlerin Kontratief türü bir uzun dalga ve iktisadi çevrim kuramını benimsememesinin en önemli nedeni tam da budur. Kontratief ve savunucularına göre bizzat ekonominin içinde kendiliğinden işleyen bir mekanizma vardır ve bu mekanizma yoluyla yaklaşık olarak eşit belli sürelerde (Kontratief için bu 20-25 yıldır) genişleyen bir uzun çevrim hüküm sürer ve ardından başka bir çevrim otomatikman oluşur. (22) Oysa iktisadi olgular da kendi iç gelişim dinamik ve yasalarına sahip olmakla birlikte Robinson'un adasında tek başına ikamet etmemektedirler.

Dikkat edilmesi gereken ikinci nokta ise birinci noktanın uçlaştırılarak iktisadi olguların bir gölge-fenomen olarak görülmemesi, epistemolojik bir ifade ile söyleyecek olursak epifenomenalizme düşülmemesidir. Aradaki diyalektik ilişki toplumsal formasyon dediğimiz bütün içinde karşılıklı bağımlılıkları olan, ancak belli özgün dönemlerde (kriz vb.) birisinin diğerinin önüne geçip belirleyebildiği dinamik bir model içinde daha anlaşılır kılınabilir kanısındayız. Devlet çözümlemelerinde son derece önemli bir açıklayıcılık değeri ifade eden birikim biçimleri çözümlemeleri bu noktaları dikkate alarak ilerlemelidir.

II) Birikim biçimleri ve devlet

Birikim biçimi kavramı, farklı gelişme aşamalarını ayırt etmemize ve devlet ile toplumdaki sınıf ilişkilerinin bütünlüğü arasındaki bağı saptamamıza yardımcı olur. Birikim biçimi, genel bir "toplumsal düzen" ya da "üretim tarzı" kavramından daha somut bir kavram olarak, devletin eylemlerine yönelik zorunlulukları, iktisat politikaları ile sosyal politikaların odağında yer alan devleti daha açık biçimde tanımlamamızı da sağlar.

Farklı gelişme aşamalarını kuramlaştırmaya yaradığı gibi toplumlardaki sınıf çatışmaları ve ittifakları ile devlet arasındaki bağı kurmaya da yardımcı olan birikim biçimi kavramı, siyasal ve iktisadi belirlenimlerin dinamik etkileşimi sonucunda tarihsel olarak iktisat kaynaklı ya da siyaset kaynaklı süreçlerle belirlenebilir. Hangisinin belirleyici olacağı ise dünya ölçeğinde ve ülke ölçeğindeki etmenlerin gelişim dinamiklerine bağlıdır.

Devlet tartışmasında birikim biçimlerini önemli kılan yan, altyapıyla üstyapının değişim ve etkileşimlerinin odağında bulunan devlet kurumunun verili bir tarihsel konjonktürdeki sınıf egemenliğinin özgüllüğüne ışık tutuyor olmasıdır. Çünkü birikim

biçiminin yapısal özelliği, Gülalp'in de söylediği gibi, son çözümlemede hangi özgül sınıfların ve/veya fraksiyonların artığa el koyduğunun ve nasıl koyduğunun ifadesidir.

Farklı soyutlama düzeylerinin kavramlaştırılmasının, en yüksek düzeyden en düşük düzeye doğru ilerleyen bir belirlenim ilişkisini de ifade ettiği açık olmalıdır. Yani sermaye birikiminin genel düzeydeki gereklilikleri, onun farklı konjonktürlerde alacağı özgül biçimleri belirler. Ya da sermayenin uluslararası düzeydeki eğilimleri ve tercihleri yine ekonominin ulusal ölçeğini esas olarak belirler. "Yeniden yapılanma" fikrinin anlam kazandığı yer burasıdır. O halde söz konusu özgül biçimler, üretim tarzından daha somut bir kavram olarak birikim biçimi deyiimiyle ifade edilip bir dizi özgül koşul ve gereksinime dayalı olarak tanımlanabilir. Bu yolla, devlet eylemleri üzerindeki zorunluluklar, sistemin yeniden üretilmesi ya da üretim tarzı gibi genel bir kavramın el verdiğinden daha açık bir biçimde ortaya çıkarılabilir; "Ancak, bu ilişkiler iki tür dolayımından geçer. Birincisi, birikim biçimi devleti toplumdaki sınıf ilişkilerine bağlayan kavramsal bir araç olduğu için, bize siyasal güçlerin dağılımı konusundaki bilgiyi esas olarak sınıf ilişkileri konusunda sağladığı bilgi yoluyla verir. İkincisi, her somut siyasal kümelenme, sınıf mücadelesinin görünüşteki biçimi olan (ve dolayısıyla onunla aynı şey olmayan) somut siyasal mücadelelerin sonucu olarak belirir. Böylece birikim biçiminin gereklilikleri, somut siyasal mücadelelerin içinde yer aldığı çerçeveyi tanımlar ve belirler. Sermaye birikiminin korunması ve yeniden üretilmesi rolü de devlet eylemlerinin zorunluluklarını (ya da sınırlarını) belirler." (23)

Sermaye birikim biçimleri aynı zamanda toplumsal, siyasal ve ideolojik bir bütünü de yansıtır. Belli bir birikim biçimi ile bu birikim biçiminin aktüel olarak yaşam bulduğu ölçekteki siyasal egemenlik ve özellikle de bu egemenliğin sınıfsal kompozisyonu arasında ciddi bir ilişki vardır. Örneğin tüm dünyada bir döneme damgasını vurmuş fordizm ya da 1980 öncesi Türkiye ve pek çok benzeri gelişmekte olan ülke için ithal ikamecilik yalnızca belli bir birikim biçimini değil fakat aynı zamanda siyasal ve ideolojik yapılar dizisini de temsil ediyordu. Buna iktisat-siyaset ilişkisinde söylediklerimizi anımsayarak şunları da eklemeliyiz: Gerek fordizmin gerekse keynesçi modelin tercihi kapitalizmin içsel dinamikleri ile olduğu kadar ulusal ve uluslararası siyasetle özelde de sınıflar mücadelesi ile son derece ilgilidir. Mandel bunun şu yasallıktan ileri geldiğini ortaya koyar: "Buraya kadar, betimlenen bütün süreçler, sermaye birikiminin iç ihtiyaçları ve mantığına, sermayenin ihtiyaçlarına dosdoğru karşılık düşüyor görünmekte. Ama bu noktada dışsal/eksojen bir öge ortaya çıkıyor. Sermaye devamlı olarak, artık değerini arttırma ve işçi sınıfının genel çalışma koşullarını ağırlaştırmaya ihtiyaç duyar.....Ama sermayenin bu amaçları gerçekleştirme yeteneği yalnızca nesnel koşullara bağlı olmayıp aynı zamanda öznel faktörlere de bağlıdır." (24)

İçsel ve dışsal faktörlerin konjonktürel olarak birbirinin önüne geçtiği ama aralarında mutlak bir bağın etkileşimi dahilinde ele aldığımız "birikim biçimleri" ve devletin egemen sınıfla olan ilişkisindeki rolü konusunda söyle genellemelere gidilebilir; devletin rolü özünde bütün farklı gelişme aşamalarında aynıdır: sermaye birikimine dayalı sistemin yeniden üretilmesi. Devlet, her aşamada, egemen birikim biçiminin gerekliliklerini yansıtan politikalar izleyerek sınıf egemenliğinin yeniden üretilmesine

nesnel olarak hizmet eder. Yani, devlet ile egemen sınıf arasındaki ilişki, egemen birikim biçimi ve bunun "gereklikleri aracılığıyla kurulan nesnel bir ilişkidir. Üstelik, bu gereklikler, iktidarda hangi hükümet olursa olsun, hatta hangi siyasal rejim yürürlükte olursa olsun yerine getirilir." Gerçekte, görünen odur ki, gerek ekonomi politikalarındaki değişimler gerekse de hükümet ya da rejim değişiklikleri, sermaye birikiminin bir aşamadan diğerine değişen gereklikleriyle belirlenmektedir. Bu durum özellikle aşamalar arasındaki kriz ve geçiş dönemlerinde belirgin hale gelir.

Peki kriz ve geçiş dönemlerinde neler olur? Belli bir birikim biçimiyle belirlenen bir aşama, sermaye birikimi sürecinin sürekliliğine tehdit oluşturan bir krizle noktalanır. Bu kriz bir yandan birikim sürecinin içsel faktörleriyle özelde azalan kar eğrileri yasasıyla, bir yandan da ilgili yerellikteki sınıflar mücadelesinin gelişimi, sınıf direnci ve gücüyle ilgilidir.

Ancak artık bir yasallık biçiminde ifade edebileceğimiz gibi bu kriz, sermaye birikiminin yeniden yapılanması yoluyla yeni bir birikime geçiş unsurlarını da içerir. Her bir birikim biçimi belli bir sınıf ilişkileri bütünüyle belirlendiği için, sermaye birikiminin yeniden yapılanması zorunlu olarak "iktidar-bloğu"nun yeniden yapılanmasını da gerektirir. Birikim biçimlerinin restore ettiği şeylerden birisi de demek ki iktidar bloğunun yapısıdır.

Gülalp, birikimin sürmesine tehdit oluşturan ve işbaşındaki hükümete yeni bir yapıya geçişin unsurlarını dayatan "ekonomik kriz"in, aynı zamanda "siyasal" bir krize neden olduğu düşüncesindedir. "Bu, geçiş zorunluluğu ile kendi siyasal ve ideolojik taahhütleri arasında kapana kısılan hükümet için bir "temsil krizi" niteliğindedir. İşbaşındaki hükümetin iktidar bloğunun yeniden yapılanmasını gerçekleştiremeyişi, yalnızca bir hükümet değişikliği değil, ayrıca çoğu durumda bir siyasal rejim değişikliği biçimini alan radikal bir kopuşla sonuçlanır. Bu değişiklikler yoluyla devletin sürekliliği sağlanır." (25)

Burada belirtme düzeyinde şunu söyleyebiliriz: Devletin sınıflardan görece özerkliği en açık biçimiyle bu kriz ve geçiş dönemlerinde gözlemlenebilir. Çünkü bu dönemlerde sınıf ilişkileri daha açık ve hızlı bir yeniden yapılanma yaşarlar ve burada düzenleyici bir rol üstlenmesi gereken devlet daha belirgin olarak gözlemlenebilir. Bu tam da devletin "olağan" dönemlerde daha rahat gizleyebildiği rolünü ortaya serer. Devlet görece özerkliği ile sermayenin stratejik çıkarları ve devamlılığı için gereken rolünü daha iyi oynamaktadır.

Birikim biçimlerinin zorunlulukları aynı zamanda devletin görece özerkliğe olan ihtiyacının sadece olumsuzluk değil fakat tam bir gereklilik ilişkisi içerdiğini gösterir. Çünkü daha önce de belirtildiği gibi devlet, sermaye birikimini yeniden üretmek yoluyla

*Neo-liberal iktisadın uluslararası kapitalizm tarafından temel tercih biçimini aldığı 1970'li yıllardan günümüze gerek ülkemizdeki partiler (CHP, DSP ile MHP, ANAP ve DYP) gerekse Avrupa'daki partiler (merkez sağ partiler ile sosyal-demokrat "sosyalist" partiler) arasında iktisat politikaları konusunda pek bir açı farkı kalmamış ve bunların kurdukları hükümetlerden hemen hiç biri ana eğilimin dışında bir iktisat politikası izlememiştir.

sınıf egemenliğine nesnel olarak hizmet eder ve özgül bir birikim biçiminin gereklilikleri devlet eylemleri üzerindeki zorunlulukları belirler. Diğer bir deyişle, devletin sınıflardan görece özerkliğinin belirleyicileri yani, sermaye birikiminin her gelişme aşamasındaki gereklilikleri aynı zamanda devletin eylemlerine yönelik zorunluluklardır.

Böylece Güllalp'in şu saptamasına hak verebiliriz: "Devletin rolü bir bütün olarak sistemin korunması ve yeniden üretilmesi ise, bu rolün belirleyicisi sermaye birikiminin sürekliliğidir. Devletin egemenlik ilişkilerinin korunması ve yeniden üretilmesindeki rolü, onun egemen sınıfla ya da fraksiyonlarıyla dolaylı ya da dolaysız bağlarında değil, sermaye birikimiyle olan ilişkisi ışığında görülmelidir. Devletin bu temel rolünü yerine getiriş tarzı, "politik olanın özgüllüğü" denen şeyi oluşturur ve somut tarihsel belirlenimlere bağlıdır".(26)

Notlar

- 1- Linda Weiss, John M. Hobson; *Devletler ve Ekonomik Kalkınma*, Çev: Kıvanc Dünder Ankara: Dost Yay., 1999, s.23
- 2- Immanuel Wallerstein; *Geçit Olarak Bunalım* ; "Genel Bunalım Dinamikleri" içinde s.17 ve ayrıca yine Immanuel Wallerstein; *"Tarihsel Kapitalizm"*, İletişim Yay.,İstanbul, 1996, s.12-13
- 3- Haldun Güllalp; *Kapitalizm Sınıflar ve Devlet.*, Belge Yay., İstanbul, 1993, s.15
- 4- Haldun Güllalp, *age.*, s.76-77
- 5- Nicos Poulantzas; *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*, Çev: Ten Süer, L. Fevzi Topaçoğlu, Belge Yay., İstanbul, 1992, s.171
- 6- Nicos Poulantzas; *age.*, s.174
- 7- Karl Marx; *Kapital*, Çev: Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, Ankara, 1978 (üçüncü basım), s.770
- 8- Haldun Güllalp; *age.*, s.64-65
- 9- Metin Çulhaoğlu; *Binyılın Eşiğinde Marksizm ve Türkiye Solu*, Sarmal Yay., İstanbul, 1999, s.196
- 10- Haldun Güllalp; *age.*, s.47
- 11- Hüsnü Aksoy; *"Devlet ve Demokrasi"*, Yön Yayıncılık, İstanbul, s.88
- 12- Friedrich Engels; *Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, Çev: Kenan Somer, Sol Yayınları, İstanbul, s.223, akt. Hüsnü Aksoy, *age.*, s.88
- 13- Hüsnü Aksoy; *age.*, s.87
- 14- Friedrich Engels; *Devletin, Ailenin ve Özel Mülkiyetin Kökeni*, s.228; Akt.: Haldun Güllalp, *age.*, s.47
- 15- E. M. Wood; "The Separation of Economic and Political in Capitalism", *New Left Review*, 1981:127, s.68, Akt.: Haldun Güllalp, *age.*, s.62
- 16- E. M. Wood; *age.*, s.69, akt.: Haldun Güllalp, *age.*, s.63
- 17- Karl Marx; *Kapital*, Cilt I, Çev: Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, Ankara, 1986, s.86
- 18- S. Clarke; "Marxism, Sociology and Poulantzas's Theory of State", *Capital and Class* 2, 1977, s.10, yorumlayarak aktaran Haldun Güllalp; *age.*, s.63
- 19- Ernest Mandel; *Kapitalist Gelişimin Uzun Dalgaları*, Çev.: Doğan Işık, Yazın Yayıncılık, İstanbul, 1991, s.9-10
- 20- Andre Gunder Frank-Ernest Mandel; *Ekonomik Kriz ve Azgelişmiş Ülkeler*, Çev.: N. Saraçoğlu, Yazın Yayınları, İstanbul, 1995
- 21- Immanuel Wallerstein; "Geçit Olarak Bunalım"; *Genel Bunalım Dinamikleri* içinde, I. Wallerstein, G. Arrighi, A. G. Frank, S. Amin, Çev: F. Akar, İstanbul: Belge Yayınları, 1984, s.17
- 22- Ernest Mandel; *age.*, s.21
- 23- Haldun Güllalp; *age.*, s.80
- 24- Ernest Mandel; *age.*, s.41
- 25- Haldun Güllalp; *age.*, s.68
- 26- Haldun Güllalp, *age.*, s.68

TÜRKİYE KAPİTALİZMİNİN GİZİ: DEVLET VE KRİZ

Ali Deniz TOROS

Türkiye'de çeşitli kavramlarla ifade edilen kriz tartışmalarının çeşitli nedenleri, farklı göstergeleri ve değişik sonuçları ortaya konmaya çalışılıyor. Bu gayret ne kadar olumlu olsa da; sonuçta kriz tartışmasında kapitalizme dair yapısal değişim özelliklerinin dahil edilmediği bir tartışmada yapılacak tespitlerin zayıf ve dönemsel olmasına neden olacaktır. Aynı zamanda kapitalizmin krizleri somut göstergeler üzerinden, salt siyasi sonuçları itibarıyla anlatılmaya çalışılınca, doğal olarak krizin meydana getirdiği kimi somut sonuçların temel ile ne tür ilişkileri olduğu, yapı ile nasıl özgün bağlantıları olduğu ve konjonktürün etkilerinin neler olduğu gibi sorulara yanıt bulamazsınız. Bu amaçla Türkiye kapitalizminin bugün içinde bulunduğu krizin temel, yapısal ve konjonktürel özellikleri bu yazıda olanak dahilinde değerlendirilecektir.

Türkiye kapitalizminin tarihsel gelişimine bakmadan günümüzün kriz tartışmalarını tam olarak anlamak mümkün değildir. Bu nedenle Türkiye'nin kapitalistleşme sürecinin nasıl geliştiğine bakalım.

Türkiye'nin kapitalistleşme süreci üç evrede özetlenebilir:

- Burjuva devriminin gerçekleştiği sosyal darwinist dönem (1923 ve sonrası)
- İthal ikameci-korporatist dönem (Demokrat Parti dönemiyle beraber 1946 ve sonrası)
- Neo-liberalizme ekonomik ve siyasal programlarla eklemlenme ile beraber ihracata önem verilen, kredi-faiz vb. rant gelirinin tek sermaye birikim aracı olduğu dönem (1980 ve sonrası)

Bu dönemlerin genel özelliklerine bakacak olursak ;

Birinci dönem:

i) Osmanlı devletinin siyasal-kültürel ve toplumsal belirli özellikleri kemalist burjuva devrimiyle değişime uğrattılır. Geçmişle üstyapısal planda bir kopuş yaşanır. Bu da siyasal devrimi ifade eder." 'Milli iktisat' okulunun korumacı ve dolayısıyla saniyeleşmeci yönelimleri ... devlet desteğiyle bir yerli ve milli burjuvazi 'yetiştirilmesini' kalkınma ve modernleşmenin temel mekanizması olarak gören yaklaşım, 1923 sonrasının iktisat politikalarına ve atmosferine tamamen damgasını vurmuştur."(1) Bu nitelikteki ekonomik ve sosyal yapılanmayı meşrutiyet döneminde (1908-22) önüne koyan Osmanlı ekonomisi, ancak 1923 sonrasında gerçekleştirmeye vâkıf olabilmıştır. Devlet eliyle kapitalistleşme ve ulusal burjuvazinin oluşturulmasına büyük bir hız verilmiştir.

ii) Bu dönemin gelişmesinde görülen önemli bir sıçrama evresi olarak burjuva devriminin gerçekleştirilmesidir. Yukarıda ifade edilen kopuş burjuva devrimi sayesinde gerçekleşir. "1919-23 yılları arasında yaşanan ve eski devletin ilgası/parçalanması ile

sonuçlanan politik devrimdir... Cumhuriyet, Türkiye'nin tarihinde burjuva toplumuna doğru atılan en kesin bir adımdır; bu yüzden de bir tarihsel kopuşu temsil eder." (2) Metin Çulhaoğlu bu döneme dair şu tespiti yapar; "Türkiye'de burjuva devrimi, yükselen kapitalizmi, hem yükseliş, hem de düşüş dönemlerine özgü ideolojik formların üstyapıdaki kaynaşımı ile takviye edebilmiştir." (3) Yazar, bu dönemin bonapartizm ile lekelenmiş olduğunu düşünür. Doğrudur, çünkü kemalist burjuva devrimi dağılmakta olan bir ekonomik-siyasal-toplumsal bütünü, geç kalınmış olsa da bir ulusallık bütünü içinde yeniden kurma ve güçlendirme girişimidir.

iii) Bu dönem içinde, sermaye birikim süreçlerinde devletin etkin bir rol oynadığını görüyoruz. "Milli iktisat" okulunun ekonomik tezleri belirli bir sermaye grubu tarafından değil, bizzatıhi oluşturulacak sermaye grupları adına devletin denetiminde ve yönlendiriciliğinde geliştirilir. "Ekonomik planda, cumhuriyet devleti, kapitülasyonları zaman içinde tasfiye ederek, bir merkez bankası kurarak, aşar vergisini kaldırarak, İş Bankası ve benzeri kuruluşların oluşumuna ön ayak olarak, kapitalizmin gelişmesine aktif bir katkıda bulunmuştur." (4)

Bu dönem içinde, burjuva devriminin özgün koşullara bağlı olarak gerçekleştirilmesinin ardından, devletin kapitalistleşme sürecinde yer aldığı etkin dönem egemen ideolojide motif olarak korporatizmi ve sosyal darwinizmi öne çıkarmıştır. Türkiye'deki ekonomik ve toplumsal kalkınmanın hiçbir toplumsal grubun çıkarına göre oluşturulmadığı görüşü yaygınlaştırılır. Türkiye'nin toplumsal yapısının sınıflı bir yapı içermediği, bunun için kalkınma sürecinde belirli bir sınıfın özel çıkarları olmadığı görüşü benimsenir. Ulusal kurtuluş, ulusal çıkar, ulusal kimlik tüm toplumsal yapıyı korporatizmde buluşturur. Bu dönem içinde, Türkiye'nin toplumsal yapısında imtiyazlı bir grup olmadığına göre bu durumda, hedef/amaç gelişmiş batı ülkelerinin konumuna yükselmek olarak belirlenir. Bu amaç doğrultusunda bütün toplumsal gruplar birleştirilir. Türkiye'nin güçlü ülkeler arasında güçlü bir konumda yer alması gerektiği düşüncesi sosyal darwinizme bağlı olarak devletin işlediği önemli bir ideolojik motiftir.

İkinci Dönem:

i) Çok partili yönetim biçimine geçiş yaşanır; Türkiye kapitalizminin sermaye birikim süreçleri farklı sermaye gruplarının oluşmasına neden olur. Sermaye gruplarının birikimlerini artırmak amaçlı siyasal temsiliyet arayışında oldukları dönemde Demokrat Parti (7 Ocak 1946), Milli Kalkınma Partisi (5 Eylül 1945), Cumhuriyet Halk Partisi arasında siyasal tercihler belirir. Bu dönemin çok partili siyasal hayatı, temsili parlamenter demokrasinin uygulanışına olanak sağlar. Bu dönem içinde sosyalist hareket yasaklıdır.

ii) Bu dönemde özellikle CHP ve DP arasındaki siyasal ve ideolojik çatışma her iki partinin siyasal programlarında ayrışmaya neden olacaktır. Günümüzün partilerinde olan siyasal programların benzerliği söz konusu dönem için geçerli değildir.

iii) Otarşik (içe kapalı-korumacı) ekonomik anlayışın gevşetildiği, ithalatın serbestleştirildiği, Marshall planı çerçevesinde dış yardım, kredi ve yabancı sermaye yatırımlarına açık olduğu bir dönem yaşanır. "...dünya ekonomisi ile piyasa

ilişkilerine, göreceli serbest ticarete ve açık ekonomi koşullarına dayalı bir eklemleme eğilimi bütün dönem boyunca süregelmiştir."(5) 1947 yılında IMF ve Dünya Bankası'na 1952 yılında da NATO'ya üye olunur.

iv) 1960 sonrasında iç pazarın tüketimine dayalı ithal ikameci kalkınma planları uygulamaya sokulur. Dayanıklı tüketim mallarının üretilmesi ve iç pazarda tüketilmesi sanayi burjuvazisinin güçlenmesini sağlar. Öte yandan tarım ve ticaret burjuvazisinin de siyasal plandaki temsiliyetinin ağırlığı korunacaktır. Bu dönemde popülist politika hem siyasi iktidarın politikalarında hem de partilerin siyasi programında ana temadır. Siyasi iktidar söz konusu sermaye bloğunun üretim ve tüketim pazarına, kar/birikim sağlamasına olanak tanırken, işçi ve köylü kesimine de siyasal gücünü kaybetmemek adına ücret politikalarında cömert olmaya, sendika ve grev haklarında olanak sağlayan bir siyaset anlayışı geliştirilir. Korporatizm bu dönemde de öne çıkan temel ideolojik motiftir.

Üçüncü Dönem:

i) Ekonomik planda yaşanan bunalımlı durum kuşkusuz siyasette ve siyasetin öznelerinde de görülür. Burjuva siyaseti yönetmek, parlamentoyu etkin kılmak gibi asli görevlerini yerine getiremezken, devletin ve ordunun has kadroları daha önceki deneyimlerine dayanarak ordu müdahalesine hazırlanırlar. Bu dönem içinde sosyalist hareketin de daha önceden başlayan gerileyişinin ve faşist güçlerle yaşadığı silahlı çatışmaların sonucunda toplumsal bağları zayıflar.

ii) Bu dönem 1978'de yaşanmaya başlayan ve 1979 yılında da süren bunalım hem işçi ve emekçileri hem de işveren çevrelerini etki altına alır. Sermaye çevreleri bu bunalımdan çıkışı, işçi ve emekçilerin üzerine yıkacak yollar bulacaktır ve devlet güvencesini de arkasına alacaktır. Bu dönem içinde işçi ve emekçilerin satın alma güçleri gerilerken, aynı zamanda gelir düzeyleri de işverenin maliyetini azaltmak için epey düşürülecektir. Sermaye çevreleri finans alanında birikim elde edebilecek araçlar yaratırlar; teşvik kredileri, dövizle yatırım, faiz-rant gelirleri vb. sonunda üretim yatırımlarından uzaklaşan bir sermaye grubu ortaya çıkacaktır.

iii) Bu dönemde önemli olan bir diğer konu da 24 Ocak 1980 kararlarıdır. Bu döneme dair Korkut Boratav'ın üç gözlemi vardır:

Birincisi; 24 Ocak programında devalüasyon, KİT zamları ve fiyat denetimlerinin kaldırılması gibi öğelerin IMF'nin istekleri olarak son üç yıldır Türkiye hükümetleri tarafından uygulanmaktadır.

İkincisi; 24 Ocak kararlarının sadece bir istikrar programı olmadığı, esas olarak uluslararası sermayenin özellikle Dünya Bankası aracılığıyla dayattığı dışa ve içe karşı piyasa serbestisi uygulanacağı ve uluslararası sermaye ile yerli sermayenin emeğe karşı güçlendirilmesi gibi iki stratejik hedef doğrultusunda bir "yapısal uyum" dayatımı yaşanacaktır.

Üçüncüsü; daha önceden başlamış olsa da, 12 Eylül müdahalesi öncesinde gündeme getirilen 24 Ocak kararlarına bağlı yapısal uyum programı, mevcut siyaset kadroları ve özneleriyle istikrarsız bir siyasal yaşamla, bir tür iç savaş yaşanan bir toplumsal yapıyla

uygulanamayacaktır. Bunun için siyaset alanının temizlenmesine, ekonomik bağımlılığın gereklerini yerine getirecek otoriter bir iktidara ihtiyaç duyulur. Böylece 24 Ocak kararlarının engele takılmadan uygulanabileceği bir siyasal-toplumsal ortam yaratılır. “24 Ocak “modeli” ne Türkiye ne de dünya bakımından orijinal bir önlemler paketi değildir. Bu kararlar, 1970’li yıllarda IMF’nin dış tıkanma koşulları altında bunalan pek çok az gelişmiş ülkeye empoze ettiği standart *istikrar politikası* paketi ile daha ziyade Dünya Bankası tarafından geliştirilen tipik bir *yapısal uyum* programının tüm bilinen unsurlarını içermektedir.” (6)

iv) Neo-liberal ekonomi-politikaların bu dönemde arttığını, Türkiye’deki kapitalistleşme sürecinin ülke içi ekonomik yapılanmayı ve sermaye birikimini dışa bağımlılıkla geliştirileceğini görüyoruz. Uluslararası sermaye hareketinin ve kurumlarının Türkiye’deki birikim modelleri için öneri, kredi, destek vb. mahiyette katkı sunacaktır. Aynı zamanda böylesi bir dış bağımlılık verili toplumsal formasyonun da yeniden şekillenmesine neden olacaktır. Yani, kapitalizmin özel mülkiyetçi ve rekabetçi piyasa koşulları, Türkiye’nin ideolojik ve kültürel yapısına da dağıtıcı etkide bulunacaktır. 1980 müdahalesi sonrası sosyalist hareketin toplumsal meşruluğu silinmeye çalışılacaktır, konsensus adına solun temel değerleri burjuvaziyle paylaşılacaktır, toplumsal çıkar yerine özel çıkarlar dayatılacaktır, bireyci, kısa yoldan zengin olmayı hedefleyen, tüketim kültürünü özgürlük olarak addeden, küreselleşme adına emperyalizmin ideolojik- kültürel salgılarını benimseyen, “gününü yaşa, haz duy!” düşüncesini yaşam ilkesi haline getiren bir toplumsal-siyasal-kültürel dönem yaşanmaktadır.

v) Bu dönemde Türkiye burjuvazisinin siyasi özneleri ve siyaset kadroları nicel olarak azalma yaşadığından değil, nitelik olarak da bir gelişme yaşadığından değil, ama Türkiye siyaseti birbirine benzeyenlerden, temelde aynı çıkarda hareket eden farklı kişiliklerden, aynı amaçları içeren siyasal programlara sahip partilerden oluşmuştur. Bu durum hem 1980 öncesi siyasetin varolan ayrımlarını yok ediyor hem de Türkiye kapitalizminin gelişim başlangıcından bu yana etkili olan devlet- ordu ikilisinin siyasal ve toplumsal hegemonyadaki etkisini birkaç kat daha arttırıyor.

Sonuçta, Türkiye kapitalizminin dünden bugüne yaklaşık seksen yıllık gelişimine bakıldığında belirgin özellikler olarak şunları söyleyebiliriz;

- Kapitalist üretim tarzına ve buna uygun oluşturulacak toplumsal ve siyasal ilişkilere dönük bilinçli bir tercih söz konusudur.
- Toplumsal ve siyasal hegemonyayı ulusçuluk ideolojisiyle yeniden oluşturan devlet, mevcut üretim tarzını ve üretim ilişkilerini de yeniden oluşturmaya soyunur.
- Devlet ekonomik ve siyasal alanın yeniden oluşturulma sürecine ağırlığını koyarken, Türkiye’nin bütün tarihsel dönemine içkin olan sosyal darwinizmi ve korporatizmi egemen ideolojide ana motifler olarak hep kullanacaktır.
- Egemen ideolojideki söz konusu ana motifler doğal olarak toplumsal ve siyasal yaşamda devleti, ulusu ve milleti koruyan, yücelten, milli çıkarın temel çıkar olduğunu düşünen, ulusun dış güçler gibi karanlık odaklarca kuşatıldığını ve bunun için de birlik ve

dayanışmanın devlet-millet adına gerekli olduğu fikriyatına sahip çıkan siyaset aygıtları oluşturulur.

- Siyaset aygıtları siyasal-toplumsal hegemonyayı sermaye çıkarları adına kuramadığı-siyasal temsiliyetin istikrarını sağlayamadığı dönemlerde, özgün siyaset aygıtları oluşturulur. Özgün siyaset aygıtı da doğal olarak ekonomik ve siyasal alanda sermaye birikim süreçlerinin hem içten hem de dıştan gelen ihtiyaçlarına gerekli olanakları hazırlayacak, hem de söz konusu sürecin toplumsal yapıyı çatlatmayacak biçimde resmi ideoloji altında toplayacaktır.
- Bu zorlu ve özgün görevi doğal olarak devlet üstüne almıştır. Bu amaçla devletin yanında ordunun da yer aldığını görüyoruz.
- Böylelikle devlet güdümlü kapitalist bir ülke olan Türkiye'nin ekonomik ve siyasal süreçlerinde, toplumsal hegemonyanın yeniden oluşturulmasında merkezi bir odak yarattığını görüyoruz. Merkezi odak hem devleti hem orduyu hem de resmi ideolojinin kapsamındaki unsurları da içeren modernleşmeci, pozitivist, ilerlemeci piyasa ilişkilerini ve pazar ekonomisini koruyan dışa bağımlı bir odak yaratmıştır.

Sıraladığım özellikler Türkiye'deki rejimin inşasında devletin önemli ve güçlü bir etkisi olduğunu gösteriyor."Türkiye'de ticari sermaye birikiminden sınai sermaye birikimine geçiş büyük ölçüde devlet kapitalizminin gelişmesi üzerine yerleşmiştir." (7) "Böylece, gelişmiş kapitalist ülkelerde sınai kapitalizmin, hatta emperyalizmin bir ürünü olan devlet kapitalizmi, Türkiye'de (ve kapitalizme geç geçen bazı başka ülkelerde) sınai kapitalizmin bir *ön koşulu* olarak belirmektedir. Kapitalizmin yirminci yüzyıldaki *bileşik gelişmesinin* daha çarpıcı bir örneği güç bulunur." (8) Türkiye kapitalizminin devlet müdahalesi ile geliştirilmesi geç modernleşen ülkelerin yaygın bir özelliği olarak ortaya çıkıyor. Kapitalistleşme sürecine girmiş bir ülkede devletin ekonomik rolüne dair iki temel özellikten söz edilebilir; "Birincisi salt ekonomik bir işlevin yerine getirilmesiydi. Devlet kamuya maledilen birtakım yüksek teknolojik projeleri üstleniyor, böylece ilke içi sermayeye "dışsal ekonomiler", yani bedavaya gelen araştırma-geliştirme harcamaları sağlıyordu. İkincisi ise, devletin piyasa belirsizliğini azaltıcı rolü açısından önemli bir tüketici olarak ortaya çıkmasıydı."(9) devletin ulusal ekonominin güçlenmesini ve piyasa ilişkilerinin canlı kılınmasına dair önemi gelişmekte olan ülkelerin öne çıkan ortak özelliğiydi. Bu özellik ülke içi yatırım ve birikim olanaklarının artırılması için yabancı sermayenin girmesine kolaylıklar sağlarken, aynı zamanda uluslararası kapitalizmin kuralları da ülke içi ekonomik ve siyasal yaşamda yeniden üretiliyordu; bankacılık, çeşitli finans hizmetleri, özel sermayeye teşvik kredileri, ithalat ve ihracat için yasal kolaylıklar, uluslararası kurumlara dahil olunarak dış politikada avantajlar yakalamaya çalışmak, siyasal alanın liberal ekonomiyle yeniden yorumlanması ve yeni siyasi özneler oluşturmak gibi.

Gelişmiş kapitalist ülkelerin uluslararası planda tekelci-emperyalist bir gelişme uğrağına varmaları, geride kalan azgelişmiş kapitalist ülkelerin de sermayenin uluslararası ilişkilerine bağlı olarak devlet merkezli bileşik gelişen bir kapitalist yönetim modelini doğuruyor. Emperyalist-kapitalizmin uluslararası düzeyde yarattığı pazar

ilişkilerini, rekabet olanaklarını, sermayenin kaynak arayışını, birikimini arttıracak olan kısacası kapitalizmin genel yasalarını ulus-devlet ölçeğinde algılayan ve özgüllüğüne bağlı olarak yeniden üretmeye çalışan devlet merkezli kapitalistleşme modeli ortaya çıkıyor. Ortaya çıkan model, "...gecikmiş burjuva devrimlerinde daha da belirginleşir. Siyaset ve onun odağını oluşturan devlet, ön planda kristalleşir. Kitlesel dinamizm zaten geri plandadır, ayrıca özellikle orada tutulur. Siyasal ve hukuki biçimlenmelerin başka süreçlere kıyasla daha hızlı gelişmesi, ortaya ilginç bir tablo çıkarır: O güne dek varolabildiği kadarı ile kitlesel hareketlilikten ve gene olabildiği kadarıyla aydın kesimdeki çözümlerden kaynaklanan özgül ideolojik şekillenmeler, daha önceden gelişen siyasal-hukuki odağın güdümü altına girerler." (10) Türkiye örneğinde olduğu gibi kapitalizmin devlet merkezli oluşturulması, ekonomik anlam içerdiği kadar siyasal-ideolojik-kültürel anlamlar da içerir. Doğal olarak kapitalist üretim modelinin devlet güdümlü oturtulmaya çalışılması aynı zamanda eşitsiz ve bileşik olarak üst yapısal biçimlenmelerin de yeniden oluşumunu hızlandıracaktır. Devlet, ulus ölçeğinde görülen siyasal-ideolojik şekillenmeleri (örneğin Türkiye'de türkçülük, islamcılık, batıcılık gibi) bir potada çözecek ve egemen ideolojik bir biçime indirgeyecektir. Devlet merkezli kapitalist modelde egemen ideoloji üstyapısal olarak sermaye birikim süreçlerinin sürekliliğini sağladığı gibi, aynı zamanda eşitsiz ve bileşik olarak siyasal-ideolojik-kültürel şekillenmelerin toplumsal görünümünü de oluşturur.

"Dünya sistemi" ile dünya ekonomisi arasındaki fark dünya sisteminin ekonomisinin, yani iktisadi ilişkilerin ötesinde bir de ülke devletleri arasındaki ilişkileri içermesi. Dünya devleti yok; ülke devletleri var. Ülke sermayeleri öncelikle kendi devletleri ile ilişki içindeler, hele Türkiye türü iç pazarın önceliği olan ülkelerde. Ülke devletleri arasında ise sermayenin tavassutundan geçmeyen bir ilişkiler ağı, daha doğrusu hiyerarşisi var bu ilişkiler devletlerin iktisadi politikasının belirlenmesinde ağırlık kazanıyor." (11) kapitalizmin temel yasalarının küresel yayılımı uluslararası düzeyde ekonomik ve siyasal süreçleri yönlendirirken, dış etkiler altında kalan az gelişmiş ülkelerin de aynı küresel ekonomik sistem içine dahil edildiğini görüyoruz. Bu anlamda kapitalistleşme süreçlerini daha geriden izleyen ulus-devletlerin uluslararası kapitalizmle ister borçlanarak ister ticaret ilişkisi ile belirli bir bağlantı kurarken, aynı zamanda ülke içinde de ekonomik yapıyı güçlü kılmaya siyasal süreçlerde de istikrarı sağlamaya büyük bir çaba sarf edecektir. Ancak, sermayenin uluslararası yayılımı merkezi konumda olan belirli odakları öne çıkarır. Merkezi konum, dünyadaki ekonomik-siyasal sistemin ana yönelimlerini etkileyen, yeri geldiğinde belirliyen bir müdahale gücüyle, maddi olanaklarıyla kendini belli eder. Bu da ekonomik-siyasi-askeri alanda maddi olarak güçlü olan sermayenin uluslararası kurumlarında söz konusu maddi güçten ötürü etkili olan bir konumu yaratır. Uluslararası sermayenin merkez ülkeleri dünyadaki üretimden büyük bir kar elde ederken, çevre konumunda yer alan ülkelerin ise kar elde etme olanağı daha sınırlıdır. IMF ve Dünya Bankası'nın ekonomik istikrar programları ise temel olarak bu amaçla donatılmaktadır. Çevre ülkelerin uluslararası bağlantılarını koruyan günümüzdeki küresel birikim süreçleri, aynı zamanda eşitsiz ve bileşik olarak ulus-devletlerin ekonomilerini de görece güçlü kılmaya, sermayenin ulus ölçekli birikimi ekonomik ve siyasal olanaklarla

yeniden oluşturulmaya çalışılır. Uluslararası ve ulus ölçekli bu ilişkiler sistemi de kendi içinde bir hiyerarşi yaratır.

Emperyalist- kapitalizmin uluslararası işleyişinden kısaca söz ettikten sonra, şimdi de kapitalist gelişmenin yaşadığı krizlerin genel anlamda özelliklerine değinelim.

1930'ların krizinden çıkış için keynesçi modelin yeğlenmesi, dönem itibarıyla kapitalist birikim ve siyasal istikrar adına olumlu sonuçlar doğurmuştur. Keynesçi model ile üretim biçimi ve üretim artığının bölüşümü işçi-işveren-devlet (kapitalist) birliğini ortak çıkarlarda buluşturdu. Buna göre 1930'ların önemli bir kriz konusu olan; piyasadaki talebin düşüklüğü, işçi ücretlerinin azlığı, istihdam olanaklarının olmayışı, sosyal güvenliğin ise neredeyse hiç uygulanmadığı bir dönemin krizini çözmek üzere keynesçi model uygulanır. Bu model sayesinde; işsizliği giderici önlemler alınır ve istihdam artırılır, üretimdeki arzın tüketicisi olabilecek, alım gücü görece yüksek olan bir çalışan kesim yaratılacak. Bu modelin garantörü olarak devlet, uygulamaya kamusal yararı ve çıkarları gözeterek ekonomik-sosyal politikaları sokacak, işveren kesiminin üretimden gelen artı değeri azalırken, aynı zamanda kamusal destek adına çeşitli sosyal güvenlik fonları yaratacak, vergilerin ödenmesine önem verecektir. 1940'lardan sonra tam olarak uygulanabilen bu model, 1980'lere yakın dönemde kapitalizmin yeni krizleriyle karşılaşınca bu kez yeni bir birikim modeli önerilir: Friedmancılık. Bu model bu isimle kısa bir dönem tanımlansa da, asıl olarak modelin önerdiği ekonomik-sosyal ve siyasal uygulamalar uluslararası sermaye ve kurumlarıyla çevre ülkeler arasında neo-liberalizm uygulamalarıyla geliştirilir. Bu gelişme neo-liberalizmin 1990'lardaki canlanışına denk düşer. Bu model ise keynesçi modelin tam tersine; üretimdeki karın düşük oranlarını artırmak, devletin harcamalarını sermaye lehine gerçekleştirmek, devletin ekonomik ve sosyal alandaki idare yetkisini ve harcamalarını kaldırmayı amaçlayacak, özelleştirmelerin her alana yayılmasını ve rekabetin serbestleştirilmesini savunacak, pazarda rekabet gücü yüksek olan şirketleri savunacak, bunun için de gereksiz yatırım ve istihdamdan kaçınılacak bir model olarak uygulamaya sokulur. Günümüzün yaşanan krizini, bu iki model altında (Keynesçi-neoliberal) toplanan ekonomik-sosyal ve siyasal uygulamalarla kapitalizmin tarihsel ve güncel çıkarları arasındaki gerilim içinde tarif etmek mümkün.

"...Türkiye'de son dönemde iyice su yüzüne çıkan ve son çözümlemede devlet üzerinde odaklaşan olgular, öyle büsbütün Türkiye'ye özgü bir içerik taşıyorlar. Üstelik, Türkiye'de bugün yaşanan krizin belirgin semptomları rejime ilişkin olsa bile, kriz salt bir rejim krizinden ibaret değildir. Başka bir deyişle, bugünkü krizin, devletin toplumsal formasyon içindeki yerine ve işlevlerine ilişkin hem daha evrensel hem de daha sistemik bir temeli vardır."(12) Kapitalistleşme sürecinde devletin yapısal bir önemi olduğu, Türkiye örneğinde olduğu gibi gayet iyi anlaşılmaktadır. Kapitalist birikim süreçlerini ulus sınırları içinde ve toplumsal formasyonun niteliklerine göre yeniden yorumlayan ve oluşturan devlet, doğal olarak kapitalizmin genel hareket yasalarında ortaya çıkacak kimi tıkanmaları açmaya ve sermayenin yönelimlerini sağlamlaştırma işlevini korumaya çalışacaktır. Bu amaçla devlet, hem kendi özelindeki sermaye birikim sürecini hem de genel düzeydeki (küresel) sermaye birikim süreçlerini kaynaştırmak

durumundadır. Öyle ki bu durumun, sadece kapitalist üretim modelinin söz konusu ulus-devlet tarafından tercih edilen bir sistem olmasının ötesinde, başka belirleyici faktörleri de bulunmaktadır. Yani, Türkiye kapitalizmi 1940'ların sonunda IMF ile ilişkilmesi, NATO'ya dahil olması, emperyalizmin özellikle de ABD'nin bölgede taşeronluğunu üstlenmesi, pazar ve ucuz işgücü olanakları sunması vb. dış etkiler Türkiye kapitalizmini sarmalamış durumdadır. Böyle olunca, uluslararası kapitalizmin sermaye birikim süreçleri belirli tıkanmalar, darlaşmalar ve krizlerle karşı karşıya geldiğinde doğal olarak, bu durum çevre ülkeleri de etkilemektedir.

Örneğin, ABD dünya savaşlarından sonra özellikle Avrupa'daki üretimden ve tüketimden elde ettiği kar sayesinde güçlü bir sermaye birikimi yaratmıştır. Söz konusu birikimin de ABD'ye taşınması ülke içinde yeni yatırımlara dönüştürülmesini sağlamıştır. Ancak, 1970'lerden sonra keynesçi modelden uzaklaşılması, Avrupa ve Japonya sermayesinin rekabet gücünün artması, ABD sermayesinin 1970'lerle beraber yatırımlarını ucuz işgücü bulunan ülkelere taşınması gibi faktörlerle ABD'nin uluslararası plandaki hegemonyası dağıtılmıştır. "ABD'nin (keynesçi) politikayı sürdürebilmesi kendi ekonomisinin hegemonik durumuyla mümkün oluyordu. Bu politikanın terk edilmesi dünyadaki birçok ülkenin (Türkiye de dahil olmak üzere) o zamana kadar bulabildikleri ilave fonlardan vazgeçmeleri anlamına geliyordu. Bu ülkeler...en hızlı sanayileşen, ithal ikamesinde başarıya ulaşmış ülkelerdi. Dolayısıyla bu ülkelere fon aktarılmasının hem ticaret hem de yatırım olanaklarını kısıtlayıcı bir etkisi oluyordu." (13) İki kutuplu dünyadan, ABD'nin Sovyet bloğu karşısında kapitalist üretim ilişkilerinin yaygınlaşması amacını taşınması söz konusu yardımların muhtevasını oluşturmaktaydı. Bu durum içinde de çevre ülkelerin ekonomik-sosyal ve siyasal istikrarsızlıkları da dış desteklerin azalmasıyla beraber bunalım gündeme gelmiş oluyor. Büyük bunalımlara yol açmamak üzere de bu kez ya diğer sermaye odaklı ülkelere (Avrupa-Japonya) yöneliniyor ya da IMF ve Dünya Bankası ile ilişkiyi daha sıkılaştırıp dışarıya borçlanarak içerdeki bunalımın hafifletilmesi yolları aranıyor.

Uluslararası kapitalizmin her türlü tıkanıklığı değil belki, ama önemli konjonktürlerde (1980'ler gibi) ortaya çıkan bunalımlar, kapitalizmin yapısal sorunlarıyla çakışınca ciddi krizlere neden olabilmektedir. Bu durumda, uluslararası sermayenin belirli odakları krizden çıkış için yeni model arayışına yönelir; üretim sürecinde yeni uygulamalara girilir, sermayenin küresel yayılımına yeni olanaklar yaratmaya ve engellerin azaltılmasına çalışılır, devlet aygıtı yeniden oluşturulur.

Bugünkü kriz hem ulusal hem de uluslararası kapitalizmi yeni bir ekonomik program uygulamaya ve yeni bir siyasal model oluşturmaya yöneltmektedir. Bu amaçla; "günümüzün koşullarında devlet, artık eskisi gibi tam istihdamı sağlama peşinde koşmayacak; işçi ve işvereni bir masaya oturtup korporatist-çoğulcu çerçevede uzlaşmalar üretmeyecek, sağlık, eğitim ve sosyal güvenlik alanlarındaki girdilerini iyiden iyiye sınırlayacak; ama bütün bunları yaparken ekonomi ve finans alanındaki ağırlığını gene koruyacak, düzenin kendini yeniden üretmesine yarayan altyapısal, birikimsel, ideolojik, siyasal ve örgütsel işlevlerini ise eskisinden de kapsamlı biçimde yerine getirecek." (14) Bugün kapitalizmin yaşadığı tıkanıklık ifade edilen model ile aşılmaya

çalışılacaktır. Kapitalizmin genel hareket yasaları yaşanan krizden sıyrılmak adına söz konusu model ışığında yeniden yapılanmaya yönelmektedir. Bu yönelim, kapitalizme içkin olan eşitsiz gelişme yasasına bağlı olarak belirli özgüllüklerde daha farklı yaşanacaktır. Azgelişmiş ülkeler ölçeğinde ve özellikle Türkiye'de bu yönelimin etkileri düşünüldüğünde, hem "devlete yıkılmış olan siyaset" daha bir güçlenecektir hem de Türkiye devletinin manipülatif nitelikler içeren uygulamaları (istihdam, parasız eğitim ve sağlık, kamu yararı gibi) bundan sonra olmayacaktır. Metin Çulhaoğlu, Türkiye'de devletin ekonomik ve toplumsal alana batıdaki keynesçi ve refah devletçi uygulamalardan farklı olarak yerleştiğini, aynı zamanda Türkiye'ye özgü devletçiliğin gelişmemiş bir kapitalizm üzerinde inşa edildiğini ve buna göre de toplumsal yapıyı baştan sona yeniden biçimlendirdiğini ifade eder. "Türkiye'de sermayenin dinamikleri ile devletin dinamikleri, belirli bir tarihsel dönemden sonra değil, daha en başından itibaren hep zamandaşlık ve içiçelik içinde, birlikte gelişmiştir... Türkiye'de devletin ve bürokrasinin "görelî özerkliği" de, devletin sermayenin basit bir "icra organı" oluşu da en uç örnekleriyle aynı kısa dönemde yan yana kendini gösterebilmektedir." (15)

Devlet ile sermayenin yönelimleri arasındaki birebir uyum, Türkiye'deki kapitalistleşme sürecinin sancısız yaşandığı anlamına gelsin. Aksine, Türkiye'deki kapitalistleşme ekonomik anlamda salt sermayenin özel dinamiklerinin belirleyiciliği altında gelişmemiştir. Devletin belirli bir desteğine gereksinim duyulur. Aynı zamanda siyasal-ideolojik anlamda da burjuvazinin siyasal aygıtları ne partiler ne de parlamento Türkiye'deki kapitalistleşmenin siyasî öncüsü olamamışlardır. "Siyaset devlete yıkılmış" durumdadır. Türkiye'deki NGO'lar için ise söylenebilecek özel bir şey yok. Çünkü Avrupa'dakinden tamamen farklı gelişen Türkiye'deki sivil toplum organizasyonları hem devlet destekli oluşturuluyor hem de ideolojik ve siyasal olarak devletin boş bıraktığı kimi sosyal-kültürel alanları belirli etkinliklerle doldururken, temel işlev olarak; sivil toplum etrafında toparlanan sosyalleşmenin resmi ideolojinin etkilerine alıcı duruma getirilmesi amaçlanıyor. Böyle bir durumda, günümüzde Türkiye sermayesi artık devletin bu derece geniş ve etkin yayılımını azaltmak görüşündedir. Bu amaçla sermaye örgütleri belirli zamanlarda "demokrasi raporları" denilen yapılanma modellerini devlete öneriyorlar. "Sermaye, her zaman, faaliyetini sürdüreceği alanın, hukukuyla, kurallarıyla, normlarıyla netleşmiş, yerleşik, güvenilir ve en önemlisi siyasal iktidarların özel politika ve müdahalelerinden görece korunmuş bir alan olmasını ister." (16) Sermaye devletin birikim süreçlerinden "özerkleşmesini" isterken, aynı zamanda devletin sermaye gruplarının çıkarlarını belirli bir bütünlük içinde kollamasını önerir. Yani devlete, Türkiye'deki birikim süreçlerinin "anarşik" yapısından çıkılmasını, rant-faiz ekonomisinin haksız kazanç sağladığını, kayıt dışı olan mali akışın kontrol altına alınmasını vb. önerir. Oysa Türkiye'deki ekonomik yapı hem devlet denetimine ihtiyaç duyuyor hem özel sermaye gruplarının güçlü ekonomik yatırımlarına ihtiyaç duyuyor hem de rant-faiz vb. araçlardan oluşan sermaye/finans hareketliliğe, kayıt dışı mali akışa ihtiyaç duyuyor. Bu gerilim sermayenin bazı çevreleriyle devleti karşı karşıya getiriyor. Bu noktada da sermaye, devleti "demokrasi raporlarıyla" sıkıştırıyor, devlet de ekonomik ve siyasal alandaki müdahalesini arttırarak diğer uçtan sermayenin hareketlerini

denetliyor. Aradaki gerilime rağmen, son tahlilde devlet de sermayenin bazı çevreleri de aynı ailenin bireyleri oldukları için ortak amaçlarda buluşabiliyorlar.

Son olarak...

Buraya kadar Türkiye kapitalizminin tarihsel gelişimine başlıklar halinde değindikten sonra, hem Türkiye özelinde hem de uluslararası düzeyde genel bir özellik olarak görünen kapitalistleşme sürecinde devletin özel ve etkin rolünü inceledik. Böyle bir durumda da kapitalist birikim süreçlerinde yaşanan tıkanmalar, bunalım ya da krizlerin devlet yapısında nasıl şekillendiğini, kapitalist devlet modelinin yaşanan krizlere bağlı olarak siyasal-toplumsal işlevlerinin Türkiye özelinde olmak üzere nasıl kendini yenilediğini ele aldık. Son olarak Türkiye ölçeğindeki krizin bir diğer görünümü olan ideolojik alanın krizini ele alalım;

- “Osmanlı İmparatorluğu-Türkiye Cumhuriyeti sınıfsal gelişme dinamikleriyle kendi özel burjuva ideolojisini üretememiştir.
- Sonuç olarak, içerde gelişen kapitalizmin dayattıklarına uygun yapılanma, ortada hazır duran bir burjuva ideolojisini yeniden şekillendirici ve düzenleyici işlevlerinden de yoksun kalarak, Türkiye toprağında yaşayan geleneksel ideolojik öğelerin kapitalizmin gereksinimlerine göre zaman zaman yapay bir eklemelenmesi ile gerçekleşmiştir.” (17)

Türkiye kapitalizminin siyasal ve toplumsal hegemonyası birbiriyle eklektik bir ilişki içinde olan bir ideolojik bütünden oluşturulmuştur. Bu ideolojik bütün, Türkiye'nin hem Osmanlı döneminden gelme kimi özellikleriyle (devlet geleneği gibi) hem de yeni bir toplumsal-siyasal yapılanmanın oluşturulmasında modernleşmeci, pozitivist motiflerinin kullanılmasıyla şekillenir. Bu şekillenme egemen ideolojidir. Egemen ideolojinin oluşturulmasında nasıl ki bir tarihsel dönemin önemli bir etkisi bulunuyorsa, günümüzde yaşanan dönemsel özelliklerin de egemen ideoloji alanında yarattığı kimi tahribatlar söz konusudur. Ekonomik-siyasal süreçlerde ortaya çıkan belirli gelişmeler toplumsal hegemonyanın yeniden oluşturulmasını da gerekli görmektedir. Bu da doğal olarak ideoloji alanının da yeniden üretilmesini gerektirir.

Uluslararası kapitalizmin ve Türkiye kapitalizminin günümüzdeki birikim süreçlerini yeniden ele alması, üretim sürecinde yeni modellerin uygulanması (esnek üretim, tam zamanında üretim), bu dönem içinde devletin “sosyal” niteliğinin kaldırılması, toplumsal-siyasal yapının buna göre yeniden oluşturulması, ideoloji alanının da yenilenmesine neden olur. İdeoloji alanındaki söz konusu yenilenme ekonomik ve siyasal olan yenilenme ile eşleşmiştir (bileşik gelişir). Hatta, egemen ideoloji alanının da bunalım içermesi, toplumsal bütünün sarsıntılar yaşamasına neden olacaktır. “Türkiye'deki siyasal süreçlerin halkı sürüklemeye gücü, bu arada siyasal partilerin etkinlikleri, mesajları, vaatleri, kitleleri politize etme kapasiteleri, vb. vb. egemen ideolojik eklemelenmeyi sarsıp bozacak ölçüde zayıflamış, koflaşmış ya da azalmıştır. Bunun başlıca nedeni de Türkiye'de 1980 sonrasında gündeme gelen sermaye birikim modelinin, emek

politikalarının ve dünya kapitalizmiyle eklemlenme biçiminin, kalkınmacı-popülist bir siyaset tarzına artık olanak tanımamasıdır. Türkiye'de egemen ideolojik eklemlenmeyi ayakta tutan, çok partili rejimin ve temsili demokrasinin kalkınmacı-popülist eksene oturmasıydı. Bu eksenin ciddi biçimde zayıflaması, egemen ideolojik eklemlenmenin kendini yeniden üretememesine yol açmıştır.” (18)

Türkiye kapitalizminin egemen ideolojik eklemlenme alanını yeniden oluşturma gayretleri, günümüzde hızlı bir ekonomik-siyasal değişim ile koterilmaya çalışılmaktadır. Bunun için yabancı sermayenin ülkedeki yatırımlarına (özellikle özelleştirme ve mali-finans alanında) olanak tanıyan, sermayenin uluslararası organizasyonlarıyla ilişkilendirilerek, önerilen çıkış yollarını uygulamayı, bir ekonomik-siyasal program olarak Türkiye kapitalizmi benimsemektedir. Bu döneme bağlı olarak da Türkiye'nin siyasal ve toplumsal yapısında bulunan geleneksel modellerden, uygulamalardan, tutumlardan vazgeçilecektir. Siyaset-hukuk-gündelik yaşam alanları yenilenmek istenecektir. Buna örnek olarak; AB'ye uyum politikaları, demokratik cumhuriyet yaklaşımları, hukuk ve insan hakları alanında yenilenme, parlamento ve hükümet güdümlü siyaset, devlet aygıtının temizlenmesi, cinayetlerin aydınlatılması vb. Öyle ki, değişen cumhurbaşkanının vasıfları sıralanırken söz konusu yenilenme gayretleriyle eşanlamda değerlendiriliyor ve cumhurbaşkanıyla birlikte başlayan bir değişim döneminden söz ediliyor. Türkiye'deki bu dönemin genel havası kitleleri belirli bir süre için manipüle edebilir, ancak bu hava kısa bir süre sonra dağılacaktır. Çünkü, Türkiye kapitalizminin dönemsel itibarı, güçlü bir ekonomi ve istikrarlı bir siyaset olanağına uzun vadede sahip olamayacaktır. Türkiye kapitalizminin önünde pembe düşler olduğu gibi işsizlik-yoksulluk-eşitsizlik, düşük ücretli çalışma, sosyal adaletsizlik, kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi vb. toplumsal eşitsizlik ve bunalım kaynaklı toplumsal patlamalar da Türkiye'nin yakın geleceğinde yaşanabilecektir.

Notlar

- 1- Korkut Boratav; *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, Gerçek Yay., s.28
- 2- Sungur Savran; *Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri*, Kardelen Yay., s.50
- 3- Metin Çulhaoğlu; *Tarih Türkiye Sosyalizm*, Gelenek Yay., s.114
- 4- Sungur Savran; *age.*, s.53
- 5- Korkut Boratav; *age.*, s.78
- 6- Korkut Boratav; *age.*, s.122
- 7- Aktaran Sungur Savran; *age.*, s.52
- 8- Sungur Savran; *age.*, s.53
- 9- Çağlar Keyder; *Türkiye'de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım*, Yurt Yayınları 10, s.39
- 10- Metin Çulhaoğlu; *age.*, s.12
- 11- Çağlar Keyder; *age.*, s.30
- 12- İ. Suphi Candemir; *Krizin 4. ÖDP'nin 1. Yılında Sosyalist Politika*, sayı:12, Mart 1997, s.20
- 13- Çağlar Keyder; *age.*, s.49
- 14- İ. Suphi Candemir; *age.*, s.21
- 15- İ. Suphi Candemir; *age.*, s.21
- 16- İ. Suphi Candemir; *age.*, s.23
- 17- Sosyalist Politika; “18 Nisan Seçimleri, Yeni Siyasal Kriz...” sayı:21, Haziran 1999, s.12
- 18- Metin Çulhaoğlu; *İdeolojiler Alanı ve Türkiye Örneği*, Öteki yay., s.74

KAPİTALİZM VE KRİZ

Nazır KAPUSUZ

Suçlu kim?

Dünyadaki son ekonomik kriz, şimdiye kadar olanların; ekonomi açısından açıklanması en zor ve en kolay olanıdır. Kolaydır çünkü; kriz sonrası krize nelerin neden olduğunu anlatan bolca yazı, yorum, inceleme yapılmıştır. Aslına bakarsanız, hemen pek çok kişi de aynı tespiti yapmıştır. Ama açıklanması zor olan bu kadar basit olguların krize yol açmasıdır. Kimse makro ekonomik göstergeleri bu kadar iyi olan ülke ve bölgelerin bir krize doğru gittiğini öngörmemişti. Doğu Asya’da başlayan ve Rusya, Latin Amerika’ya sıçrayan bu krizin öncesinde; “Doğu Asya Kaplanları”ndaki göstergeler neydi?

Güney Kore, Endonezya, Tayland, Malezya ülkelerine bakarsak; 1990 – 1996 yılları arasında büyüme hızı %6-9 arasında; kamu açığı yok, aksine fazla veriyor, cari işlemler dengesi her sene daha fazla pozitif veriyor, enflasyon tek haneli, döviz rezervleri sürekli artıyor. Tüm göstergeler olumlu.* Şu anda ülkemizin bu makro göstergelerden sadece enflasyon oranına ulaşmak için harcadığı çabaya bakılırsa, bu kadar mükemmel ekonomilerin sarsılması birçok ekonomisti şaşırtmıştır.

Buna rağmen, birçok piyasa ekonomisi yanlısı akademisyen topu gene ülke politikacılarına atma kolaylığına yönelmiştir. “Gelişen ve alıcı ülke; yanlış ekonomi politikalarını uygulayarak ve piyasa kurallarından saparsa, o ülkenin makro dengeleri bozulur, bütçe açıkları artar ve dış borçları artarak ödenemez duruma gelirse, yabancı fonlar o ülkeden kaçar”(1) diyebilmişlerdir.

Krizden derinden etkilenen onlarca ülkenin hiçbirinde iktidar değişikliği olmamasına rağmen, hepsinin (aslında yıllardır sürdürdükleri ve büyük abilerinin sözlerinden hiç çıkmayan) politikalarını yanlış bulmak, giderek agresifleşen ve gittiği ülkede “boom” yaratan (gidilemeyen ülkede de özlemle beklenen!) yabancı sermayeyi suçlu değil de, onun kaçırttıkları için yerel politikacıları suçlu gören anlayış; ne kadar direnirse dirensin, kapitalizm “dalgası” iyice daralan kriz ve krizlerin eşiğindedir.

Krizlerin kısa tarihi

Dünyada daha önceki krizler; kapitalizmin doğal salınımları olarak görülürdü, genişleme krizi doğurur, kriz, durgunluğu; durgunluk ise sermayenin yeniden toparlanıp dağıtılması, piyasa ve üretim ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi olarak algılanırdı.

* 1997 yılı IMF Raporu’nda, Güney Kore’nin mali performansını “imrenilecek”, Tayland’ın makro politikalarını “sağlıklı” olarak yorumluyordu.

Ancak bu sürekli birikimin sürekli emilmeye ihtiyacı vardır. Bu emilme süreçleri değişik şekillerde gerçekleşmiştir. “Birikimin emilmesi” ihtiyacının tarihçesi biraz da krizlerin tarihidir. Bu tarihçeye uzun uzun girmektense, bugünkü durumu açıklamaya (ve açıklamamaya) yetecek örnekleri sıralamak şimdilik yeterlidir.

2. Dünya Savaşının bu ekonomi düzenlemeleri içindeki yerini saymazsak; 1929 krizinden başlarsak bu kriz kısaca aşırı üretim/eksik talep krizi olarak adlandırılabilir. Eksik talebi aşmanın yolları neler olabilir? Tek tek işverenlerin işçilerine yüksek ücret vermeleri gibi bir yöntem ekonominin tümünde birden talebi artırmaz, sadece böyle bir teoriyi uygulayan işveren diğerlerine göre daha az kar elde eder, yani hiçbir zaman işveren tek başına piyasa düzenleyicisi olamaz, kendi işçisine verdiği yüksek ücretle bir anlamda yaptığı işi anlamsızlaştırır, çünkü artı değer yaratamaz. Demek ki talep düzenlemesini daha üst bir yapı sağlayabilir; bu görevi 2. Dünya Savaşından sonra devlet tam anlamıyla üstlenmiştir. Keynesçilik de diyebileceğimiz ekonomi politikaları egemen olmaya başlamıştır savaş sonrası süreçte.

Bu politikaların uygulamaları ve sonuçları nelerdir:(2)

- i) Devletin yeniden toplayabilmesi için önce dağıtması gerekiyordu, sonuçta devlet harcamaları gelişmiş ülkelerde hızla arttı.
- ii) Devletin bu emilme sürecine katkılarında biri de askeri harcamalar ve uzay araştırmaları oldu, üreticiden tüketiciye gitmeyen bu harcamalar, hem eksik talebi engelledi, hem de üretici sektörün maliyetlerine katlanamadığı ar-ge araştırmalarına öncülük etti, askeri gelişmeler için birçok teknoloji şirketlere “sıfır” maliyetle sunulurken; gelişmiş ülke piyasasının teknolojik üstünlüğünü artıran; yepyeni pazarlara girmelerini sağlayan bir etmen oldu.
- iii) “Soğuk savaş”ın politikleşmiş işçi hareketlerine sürekli ödün verebilme olanağı sağlayarak; bu yıllar rahat atlatıldı.
- iv) Aynı şekilde gelişmiş ülkelerdeki sosyal gelişmeler ve altyapı harcamaları sermayenin yeniden üretimini, sermayedarlar birçok olanak sağlamışlardır. Hatta dış yardımları da şekillendirmiştir. (Türkiye’de yapılan Marshall yardımları da, sebepleri sonradan anlaşıldığı gibi, sağolsun sadece karayolları harcaması için verilmişti.)
- v) Üreticinin mal sürme belirsizliği iki yolla aşıldı, bunlardan birincisi devletin en büyük alıcısı olması iken, diğeri ise reklam sektörünün gelişmesiyle henüz ürün piyasaya sürülmemişken ürünün tüketicisinin yaratılması.*
- vi) Devletin gelir dağılımı bir dizi kurumsallaştırmayı da beraberinde getirerek, ücretlerin ve sosyal hakların yükselmesine neden oldu. Bir anlamda refah devleti kavramı ortaya çıkarak, işçi sınıfını da toplumsal anlaşmanın içine almış oldu.
- vii) Tabi bu harcamalara bir de toplumsal bir bütüne yapılan harcamalar eklenirse, bunlar baskıcı, otoriter ve sistemin ideolojik açıdan devamını sağlayan harcamalardır.

* Dünyadaki reklam harcamaları, eğitim harcamalarının iki katıdır.

Bu sonuçları daha da uzatabiliriz. Ancak özetlersek, dönemin burjuva iktisatçılarının tezi “daha çok devlet” idi, dönemin paradigmasının birden “günümüz suçlusu” olması ayrı bir tartışma konusu. Yukarıda özetini verdiğimiz keynesçi iktisat politikaları kapitalizmin fazla üretim ve eksik talebine geçici bir çözüm üretirken, 70’lerin başlarında hızla düşmeye başlayan şirket karları, büyümenin durması, başka bir ihtiyacı ortaya çıkardı. Bu ihtiyaç da kendi ekonomi politikasını oluşturdu.

Bu politikaları incelemeye başlamadan önce, II. Dünya Savaşı ertesini ele alırsak, ABD, devletin piyasa düzenleyiciliği rolünü tüm dünya için yüklenmeye kalkışmıştır. Gelişmekte olan ülkelerin iç pazarlarından altyapılarına, siyasi salınımlarından kültüre kadar her şeye elini atmıştır. Özellikle Avrupa ve Japonya’da Amerikan sermayesi cirit atmakta ve bu ülkelerde yüksek miktarlarda yatırımlar yapmaktaydı. Ancak, Avrupa ve Japonya’nın hızlı toparlanması ve birçok ürünü ABD’den daha ucuza dünya pazarlarına sunması, hatta tutucu tüketim alışkanlıkları olan ABD halkına bile satış yapmaları, ABD’nin 50 ve 60’lardaki ekonomik hegemonyasını hızla kaybetmesine yol açtı. Ayrıca, ABD’nin ‘kendi eliyle’ yetiştirmeye çalıştığı gelişmekte olan ülkeler; gelişen ekonomi ve pazarlarının ABD’ye değil de, AET ülkelerine ve Japonya’ya yaraması Amerikan dış yardımlarını heba ediyordu. ABD kaynaklı uluslararası sermayedarların ABD aracılığıyla yayıldığı dünya pazarlarındaki kar oranlarını beğenmeleri zamanla sadece mallarını değil, aynı zamanda yatırımların kendisini götürmesi uluslararası merkezi sadece ABD’de olan, ama yatırımları pazarın yoğun olduğu Avrupa veya ucuz işgücünün olduğu Asya ülkelerine kayan bir hareketlenme yaşadı. Hegemonik devlette (ABD) başlayacak kriz, haliyle diğer ülkeleri de etkileyecekti. 70’lerde petrol fiyatlarının artmasıyla da üretim maliyetlerini artırmış, ancak petrol üretimi yapan ülkelerdeki bu fon birikimini değerlendirecek bir ekonomiye sahip olmadığı için, bu fonlar Batı’daki banka sektörlerinde birikmeye başlamıştır.* Amerika’nın ekonomik hegemonyasının çözülüşü başka ülkelere kaynak aktarımını kesmiş, aynı ülkelerin petrol fiyat artışlarından dolayı oluşan döviz ihtiyaçları daha fazla paraya ve borca ihtiyaçlarını ortaya çıkarmıştır. Bankalarda biriken fonlar söz konusu ülkelere borç olarak aktarılmaya başlanmış, borç alındıkça da borç verenlerin şartlarına daha fazla uyum gösterme zorunluluğu ortaya çıkmıştı. Bunun anlamı ise, devlet harcamalarını kısma. Talebin kısılması üretimi de kısarak bir anda tüm dünyayı ekonomik krizin eşiğine getirdi. Böylelikle, üretimi ve tüketimi devlet eliyle yükseltmeyi amaçlayan politikalar teker teker terk edilmeye başlandı.

* Dönemin OPEC ülkelerinin petrol bakanlarından ikisi “Beyaz Saray’dan izinsiz petrol fiyatları artmaz” demeleri, petrol krizinin Amerikan kaynaklı olduğu, gelişen Avrupa ve Japonya ekonomilerine set çekmek ve petrol üreticisi ülkelerin fonlarının Amerika’ya akması için çıkartıldığı söylenebilir.

Borç batağı ve yeni ekonomik düzenin şekillenışı

Şimdiye kadar politik tavizlerle kaynak transferi sağlayan ülkeler ithal ikameci politikalarla kendi iç pazarlarına yönelik yapılanmasıyla bir büyüme gösteriyorlardı. Ancak ABD'nin yukarıda bahsedilen durumu; petrol fiyatlarının artışı bu ülkeleri borç almaya itmiş; borç veren bankalar IMF onayını şart koymuş, IMF ise devlet harcamaları ve sosyal harcamalardan vazgeçilmesini şart koymuş; bu durumda ülkelerin kendi ödemeler dengesini sağlamak zorunda bırakmıştır. Azgelişmiş ülkeler, dış alımları devam ettirebilmek için dış satımları çoğaltmaya yönelik politikaları hayata geçirmiş ve "piyasa mantığı" işlemeye başlamıştır.

Sermayenin elindeki artı değerın bir kısmını alarak yeniden dağıtan devletin harcamaları bu piyasa düzenleyiciliği için o kadar artmıştır ki; artık sermaye sahipleri; bu artı değerın alınmamasını ve devlet harcamalarının kısılmasını talep ettiler. Tüm dünyada piyasa ekonomisinin rekabetçi mantığı sermayeyi reel karları artırmak için 70'lerin ortasından itibaren farklı yöntemlerle de olsa benzer yönelimlere soktu. Bu yönelimleri sıralarsak;

- i) Reel ücretlerin düşürülmesi, bunu sağlamak içinde sendikaların ve demokratik yapıların dirençleri bir bir kırılmaya başlandı, 70'lerin ortasında başlayan bu süreç hala devam etmekte , günümüzde de "esnek çalışma "yöntemleri devreye sokulmaktadır.
- ii) Gerek ucuz işgücü ve hammadde kaynaklarına yönelerek, üretim maliyetini düşürmek, tabi bunu için de gelişmiş ülkelerdeki "insani ve çevre duyarlılıklarının" maliyetlerinden kurtulmanın artılarını da eklemek gerekir.
- iii) Özeleştirme aracılığıyla bir önceki dönemin politikalarından arta kalan , devletin düzenleyicilikten tamamen çekilmesi ve özel şirketlere pazar yaratma çabaları, özel sermayenin devlet tesislerine neredeyse "sıfır" bedelle sahip olması. Ayrıca şimdiye kadar devlet olanağı olarak görülen ve piyasa ekonomisi için "rantabil" olan alanların paraya çevrilir hale getirilmesi. (eğitim, sağlık, sosyal güvenlik vs.)
- iv) Yukarıda kısmen değindiğimiz, ödemeler dengesini denkleştirme çabaları, gelişmekte olan ülkelerde benzer ürünlerden dolayı, pazarda pay kapabilmek için rekabete girmeleri ve gelişmiş kapitalist ülkelerin bu rekabet sayesinde daha ucuza hammadde, yarı mamul sağlayarak ithalatlarını düşürmeleri. (Ülkemizde emek yoğunluklu tekstil sektörünün ekonominin tam da dinamosu olarak görülmeye başlanmışken, bu avantajı bizim emekçilerimizden de daha ucuza ve daha kötü çalışma koşullarına razı olan Hindistan ve Çin; belki de 3-5 yıl sonra Afrikalılar alacak, bundan da en çok faydayı " en ucuza malı " getirenden alan gelişmiş kapitalist sermaye almakta.)

Tüm bu ekonominin yeniden şekillenişine "küreselleşme" denmekte ve küresel sermayenin nimetlerinden bahsedilmektedir.

Yeni ekonominin şımarık çocuğu: borsa

Küreselleşen ekonominin göstergelerinden biri de sermayenin yeniden uluslararası şirket ve fonların elinde toplanması; bunların çeşitli yollarla, gelişmekte olan ülkelerin mali piyasalarında hareketler yaratmasıdır. Hatta mali piyasalardaki hareketlenme neredeyse ekonomi dünyasının biricik argümanı olmasına yol açmıştır. Ekonomik göstergelerin en önemlisi sayılacak, gelir dağılımı, milli gelir artışı vb. göstergeler gözardı edilmeye başlanmıştır.

Ancak borsaların yükselişte olması, bir ülkenin ekonomisinin iyi yolda olduğunun göstergesi değil, yakın gelecekte merkez ülkelere ne kadar kaynak aktaracağını ve hemen kapıda bekleyen ekonomik felaketin göstergesidir. Çünkü “yüzer-gezer sermayenin” amacı gelişen ülkelere sermaye akışı sağlamak değil, karlarını olabildiğince yüksek realize ettikten sonra başka bir mali merkeze yönelmek*, böyle bir yer bulunamadığında da merkeze geri dönmektir. Yaşanan Asya krizi yazının da en başında yazıldığı gibi klasik bir ekonomi krizi değil tamamen mali bir krizdir. Ancak bu mali kriz, tüm ekonomik altyapıyı sarsacak dalgalanmalara sebep olmaktadır.

Sermayenin tekrar merkezde toplanmasının da bir sınırı vardır. Kendisine mecazi anlamda da gerçek anlamda da “sanal” sektörler yaratıp bir süre devinen sermaye en sonunda kendi iç devingenliğini yitirecektir. Hızlı bir değer kaybına uğrayacak, sermayenin savaşla birlikte en kolay “emilme” yöntemi belki de yeni bir krize yol açacaktır. Ancak bu krizin kendisi kapitalizmin kendi iç işleyişini rahatlatacak bir kriz de olabilir. Bu kriz de kaybedecek olanlar, aslında sermayenin güzel günlerinde sermayeyle barışık yaşayan küçük tasarruf sahipleri (orta sınıf) olacaktır. (Ülkemizde bile gelişkin sermaye yapısı olmamasına rağmen sayısı 1 milyon olan bir katılımcıdan bahsedebiliriz).

Krizler biter mi?

Kriz olgusunun kendisi temelde bir nitelik değişmesi yaşamayacaktır. Sermaye merkez ülkelerde toplanacak, merkez ülkelerinde daha üst sınıflarında toplanacak, kendisini realize etmek için eskisine göre daha risksiz ülkelere yayılacak karlarını realize etmek için yeniden merkeze kaçacaktır, bu “merkezde odaklaşan daha kısa dalgalar halinde yayılan dalgalar” halindeki salınımlar kapitalizmin kendi iç devingenliğini sürdürmesi için yeterlidir.

Gözden kaçırılmaması gereken nokta şudur: Sermayenin bu salınımları her seferinde kendisine mütefrik yeni ülkeler bulmasına rağmen bulduğundan daha fazla yoksullaşan ülke bırakacaktır gerisinde. Dünyada, bu kadar küreselleşme teranesinin yapıldığı 80’lerden bu yana elde ettiği milli gelire göre, yoksulluk sınırının altında yaşayan ülke sayısı 33’den 47’ ye çıkmıştır. Merkezlerde toplanan sermaye kendisini paylaştan daha üst

* Geri kalmış ülkelere, Gelişmiş Kapitalist Ülkelere kaynak aktarımı (transfer edilen para miktarı), 1970’li yıllarda 441 milyar dolar iken, bu rakam 95’in sonunda 1364 milyar dolara yükselmiştir.

sınıfa atlatan toplumsal sınıflar yaratmakla beraber (yöneticiler, mühendisler, uzmanlar vs.), refahını artırdıklarından daha çok yoksullaşan kitleler yaratmaktadır. Ülkelerin kendi içlerindeki gelir dağılımı hızla daha eşitsiz düzeylere gelmekte ve yakın gelecekte de bu eğilim devam edecektir.

Sonuçlandırsak, birikmiş sermayenin nasıl değerlendirileceği, gelecekte kapitalistlerin yanıtlaması gereken bir soru(n)dur. Sürekli kar eden fonların bir sonu olacaktır. Çünkü karlar realize edildiğinde kardır. Herkes sürekli kazanamaz. Bu karların yatırıma dönüşmesi savı da geçerli olmayacaktır. Çünkü kapitalizm her ne kadar “tüketim çağı”nı yaşatsa da, tüketici olabileceklerin sayısı giderek azalmaktadır. Yakında Sermaye çevreleri sürekli geliştirdikleri ürünleri sattıkları orta sınıflar dışında yeni pazarlar bulamayacaktır. Savaş sanayi, daha rekabetçi ve aymaz yüzüyle davranırsa da, artık satacak hammaddesi kalmayan 3. Dünya Ülkeleri daha az alıcı olmakta ve satıcı sayısı artmaktadır.* Geriye pek az seçenek kalmakla beraber en yakın olasılığın, sermayenin bir krize razı olacağı, yoksullaşmaya ses çıkartmayacağı ve en azından merkez ülkelerde durgun bir ekonomiye göz yumacağı olduğu söylenebilir.

Tek kutuplu bir dünyada bu durumun merkez ülkeler için sarsıcı bir etkisi olmayacağı açıktır. Artık dış yardımlar, hibeler sadece ve sadece merkez ülkelerin hinterlandındaki ülkelere kendi ekonomik yatırımlarını ve geleceklerini garantiye almak için yapılmaktadır. Bugün Birleşmiş Milletler’in çeşitli alt örgütlerinin yardım eli uzattığı ülkelerle IMF ve Dünya Bankası’nın görüştüğü ülkelerin aynı olması tesadüf değildir. (Toplam yardımların %80’nini 10 ülke paylaşmaktadır.)

“Kapitalizm krizde” demek yeterli mi?

Yukarıdaki değiniler öylesine çoğaltılabilir ki, değil bir yazıya sığması, üzerine ciltler dolusu örnekler yazılabilir. Derdimiz kapitalizmin ne kötü bir şey olduğunu defalarca yinlemek değil ama kapitalizmin yeni yönelimlerini ve olası sonuçlarını tahlil ederek, krizleri siyasal olarak ele almak, devrimci dinamikleri ortaya çıkarmak ve değerlendirmektir. Bu yazının da böyle bir iddiası yoktur ama genel olarak kriz yazılarının ya kapitalizmin ne kadar tu kaka olduğunu anlatmaktan öteye geçmeyen, ya da, tarihten ve siyasi ölçekten koparılmış bir akademik dille rakam yığımına döndürülmüş “o anı” anlatan ama ötesine ve geleceğe dair kurgu taşımayan yazılar olduğu söylenebilir. Yapılan ender kurgular da o kadar aceleyle yapılabilen ki (küresel direniş, güneş doğudan doğar vb. gibi), kendilerini tartıştırmaktansa, hemen savunmaya geçmektedirler, haliyle bu kadar çabuk kurgulanan yönelimlerde birçok eksikliği beraberinde taşımaktadır.

* Etiyopya ve Eritre arasında 400 km² alan için çıkan savaşta Fransa ve Rusya ısrarla silah ambargosuna yanaşmamaktadırlar, toplam 1 milyar dolarlık bir silah pazarından dolayı, bitirilmeyen savaş yüzünden 200 bin insan açlıktan ölmüştür.

Tüm bunlara rağmen solun genel olarak, anti-kapitalist söylemlere daha çok yönelmesi, küreselleşmeyi olumlayan liberal sol söylemin etkilerinden uzaklaşması, en azından yapılabilecek kurgularda bir ön temizlik yapılması için olumlu yönelimlerdir.

Notlar

- 1- Prof. Dr. Mükerrerem Hiç; *Finansal Forum Gazetesi*, 9 Eylül 1998
- 2- Çağlar Keyder; *Türkiye'de ve Dünya'da Yaşanan Ekonomik Bunalım*, Yurt Yayınları, Ankara, 1984, s.29-56

TÜRKİYE'DE POPÜLER KÜLTÜR VE KİTLE KÜLTÜRÜ

Esra DURUKAL

Türkiye'de 1980'lerle birlikte gelişen kültürel değişimleri nasıl anlamlandırabiliriz? 1977 krizine alternatif olarak sunulan "ihracata dayalı sanayileşme/gelişme" modelindeki sermaye birikim biçimi, devletin küreselleşme sürecine ilişkin politikaları, düzen siyasetinin değişen biçimi, sınıf mücadelesinin mevcut seyri vs. durumlar ile bir bütün olarak toplumun yaşadığı kültürel süreçler arasında anlamlı bir bütünlük yakalama olanağı var mıdır? Bu bütünlük içindeki "kültür endüstrisi ürünleri"nin, medyanın, "tüketim kültürü"nün yarattığı ideolojik etki kitleleri yapısal ya da geri dönüşsüz bir mecraya mı sürüklemektedir? Bu yazının amacı genel olarak kültür-ideoloji eksenli bu soruların çözümüne ilişkin bir çerçeve çizmek ve daha özelde ise kültürel formasyondaki değişimlerin varolan ideolojik bunalımla temas noktalarının tespit edilmesidir.

Model/yöntem sorunu

Bir soyutlama olarak kültür tarihsel bir kavramdır. Bu nedenle toplumsal formasyondaki pek çok olgunun karşılıklı etkileşimi aracılığıyla gelişir, ilerler, hareket eder.

Yine bir soyutlama olarak kültür özgül-tarihsel bir kavramdır. Buradaki özgüllük, belirli bir ulus-devlet ortaklığında oluşmuş, içinde bulunduğu karmaşık ilişkilerden iki yönüyle sadeleştirilebilir. Birincisi, kültür ile toplumsal formasyonun diğer alanları arasındaki ilişki mekanik bir belirleme ilişkisi değildir. Örneğin sermaye birikim biçimine ilişkin yeni bir model her türden izdüşümümü kültüre yansıtmaz. Öncelikle sermaye birikim biçimine ilişkin yeni model toplumsal formasyon düzeyinde, bütünsel bir etki oluşturur. Bu etki somut düzlemde birbirinden ayrı düşünülemeyecek pek çok alanı karşılıklı ilişkiye kanalize eder. Nihai belirlenim siyasal olmakla birlikte süreç pek çok karmaşık dolayımı içerir. İkincisi, kültür ile özneler arasındaki ilişkinin diyalektik niteliğidir. S. Hall'ın yorumuyla, "...kültür' ile 'sınıf' arasındaki ilişki bir yansıma ilişkisi değil, bir eklemlenme ilişkisidir." (1) Bu bağlamda özneler birer 'kültür taşıyıcıları' değildirler. Biriktirilmiş kültürel süreçlere 'eklemlenirler' ve süreç yeniden üretilir. Kültür ile sınıf arasındaki bu ilişkide birinin diğerini topyekün teslim alması söz konusu değildir. Yani, ne kültürel yapı saf anlamda bir sınıfın özerk çıktılarından oluşur ne de oluşmuş kültürel yapı sınıfın üstüne bir karabasan gibi çöküp onları birer "taşıyıcı" araçlar haline getirir. Frankfurt Okulu'nun konuya yaklaşımı tam da bu noktada sorunludur. Adorno'nun, "... kültür endüstrisinin topyekün sonucu, aydınlanmaya karşıt yöndedir... Yani, doğanın giderek teknolojinin egemenliği altına girmesi... bilince vurulmuş bir gemdir. Kültür endüstrisi, bilinçli bir şekilde kendi çıkarlarını savunacak özerk ve

bağımsız bireylerin gelişmesine engel olmaktadır"(2), şeklindeki tespiti -belirli haklılıklar içermesine karşın- kendini ancak iki önkabule dayandırırsa tutarlı olabilir. Birincisi, kültür endüstrisi ürünleri kendi içinde öyle bir tamlık ve tutarlılık göstermelidir ki birikmiş tüm kültürel süreçleri hepten silerek ya da onlar içinde önemli mevziler kazanarak hegemonyasını kurabilsin. İkincisi, makro ölçekte çelişkiler öylesine dinginleşmelidir ki kitleler tümüyle edilgenleşebilsin. Her iki yaklaşım da yöntemsel olarak sorunludur.

Frankfurt Okulu'nun diğer bir yöntemsel sorunu, -ekole paradoks oluşturacak biçimde- anti-tarihselciliğinde somutlaşmaktadır. 1930-40 yıllarındaki nazizm olgusu, savaş sonrası, A.B.D' de medyanın, tüketimciliğin öne çıkışı, ekolün entelektüel üretiminde oldukça merkezi bir yer tutmuştur. Burada konjonktürel olandan aşırı etkilenme vardır. Frankfurt Okulu'nun kültür analizlerindeki kötümserliğin ve birey ölçekli çözümlemelerin siyasal sonucunu Marcuse'un açık ifadesinde görebiliriz. "Kapitalist dünyada burjuvazi ve proletarya hala temel sınıflardır. Buna rağmen kapitalist gelişme bu iki sınıfın işlev ve yapısını öyle bir biçimde değiştirmiştir ki bu sınıflar artık tarihsel dönüşümün aracıları olarak görünmemektedir. Kurumsal status quo'nun korunması ve geliştirilmesine yönelik yüksek bir istem toplumun en ileri alanlarında daha önceki çatışan tarafları birleştirmektedir." (3)

Bazı kavramlar

Bu yazıda sıkça kullanılacak olan 'kültür', 'popüler kültür', 'kitle kültürü', gibi kavramları kısaca açmak istiyorum. Öncelikle kültür nedir? Kültür kısaca, bir toplumsal formasyonda insanların gündelik yaşamlarında kullanmak üzere devraldıkları deneyimleriyle geliştirdikleri değerler toplamıdır. Bu değerler o toplumsallığa özgü imgeler, kavramlar, davranış ve eğlence biçimleri, moral, estetik anlamlar, teknolojiyi kullanım biçimleri ..vs öğeleri içerir. Popüler kültürün oldukça farklı kullanımları vardır. Bu yazıda ben popüler kültürü, 'halk kültürü' anlamında kullanacağım. Halk kültürü, kolektif olarak şekillendiğinden kapsayıcı-geniş ve tarihsel olarak olduğundan derin olan anlam ve değerleri kapsar.

Kitle kültürü kavramı bir tanıma göre "standart bir ürün ve kitle davranışı ile karakterize edilen, farklılaşmayan bir tüketicinin ortalama zevkini tatmin etmek için kitle pazarına yönelik üretilmiş kültürdür" (4) Sonuçta popüler kültür görece daha yerleşik ve tutarlıyken kitle kültürü amorf, esnek ve çelişkilidir. Frankfurt Okulu her iki kavramı da reddedip bunların yerine 'kültür endüstrisi' kavramını kullanmıştır. Bu tanımlamalardan hareketle şu soru sorulabilir: Günümüzde bu kavramların reel toplumsal karşılığı nedir? Alan Swingwood'un soruya cevabı şudur : "Ne kitle kültürü ne de kitle toplumu söz konusudur, varolan kitle kültürü ve kitle toplumu ideolojisi" (5) Cevabın biraz keyfi olduğunu düşünüyorum. Hem kitle kültürü hem popüler kültür günümüz toplumlarında siyasal açıdan tartışmasız öneme sahiptir. Şimdi birkaç tespit yapılabilir. Popüler kültür,

kitle kültüründen her şeye rağmen daha geniştir ve daha derindir. Buna karşın günümüzde kitle kültürünün popüler kültüre ciddi baskısı hatta artan oranda nüfuzu söz konusudur.

Ahmet Oktay bu tespitten hareketle günümüzde popüler kültürün tamamıyla kitle kültürü görünümü aldığını ifade ediyor. Buraya biraz ihtiyatla yaklaşılabılır. Öncelikle, kitle kültürü yapısındaki amorf, esnek gelip geçici, anlık öğelerinden ötürü hegemonik kapasitesi yüksektir. Buna karşın kitle kültüründeki kaotik, yüzer-gezer değerler insanları daha direngen, katı ve belirtik değerlere de yönlendirebilir. Popüler kültür de belli ölçülerde bu yönelime olanak sağlayabilir. Elbette ki insanların günümüzde neye yönelecekleri geçmişe kıyasla daha az bellidir ama bu karşımızda geniş bir olumsuzluklar alanı olduğu anlamına gelmiyor.

Buraya kadar ki kavramsal ve metodolojik tartışmayı artık somut zemine çekebiliriz.

Kültürel süreçler ekseninde Türkiye'ye bakış

Türkiye'de 1977'de yaşanan kriz ve bu krize alternatif olarak sunulan ihracata dayalı sanayileşme/gelişme modeli toplumsal ölçekte pek çok esaslı değişime neden olmuştur. Devlet, sınıf yapısı, oluşumu ve siyaset düzlemlerinde bu değişimler nelerdir? Devlet, küreselleşme süreçlerine ve sermaye birikim biçimine uygun koşulların toplumsal çapta sağlanmasına dönük bir dizi politikayı hayata geçirmiştir. Bu politikalar her iki toplumsal sınıf için de devletin görece özerkliğindeki biçimsel farklılaşmaya tekabül etmektedir. Bu farklılık, işçi sınıfı için esnek istihdam, reel ücretlerin düşürülmesi -on yıl içinde yarı yarıya düşüş- düşürülmesi, sosyal ve demokratik hakların geri alınması gibi, genel olarak maddi erimenin toplumsal ölçekte koşullarının oluşturulması olmuştur. Diğer yandan bu maddi erimenin ideolojik alanda ciddi bir şişkinlikle karşılanması gerekmiştir. Bu noktada devletin misyonu ideolojik şişkinliği sağlayacak mekanizmaların öne çıkartılması olmuştur. Bu bağlamda 80'li yılların özgünlüğü emekçilere yönelen her türlü despotluğun gündelik kültürel-ideolojik yaşamdaki özgürleşmeyle vazgeçilmez bir birlik oluşturması olmuştur. 80'sonrası ideoloji ile kültürel süreçler arasında mesafe daralmasının ya da gündelik kültürel yaşamın daha fazla ideolojileşmesinin zeminini burası oluşturmuştur.

Devletin görece özerkliğindeki biçimsel farklılaşma sermaye sınıfı için, dışa açılma, piyasa 'serbestisi', müdahaleci-korumacı karma ekonominin gündemden düşmesi, finans-rant kesimin yükselişi olgusu genel ideolojik ortamı da etkilemiştir. Örneğin egemen ideolojideki çalışmayı yücelten öğeler bu anlamda sarsılmıştır. 80'li yıllarda öne çıkan iki olgu reel ücretlerin aşınması ve tüketimciliktir. Görünüşte paradoks oluşturan bu durum nasıl açıklanabilir? Toplumsal ölçekte ideolojik süreçler öylesine yoğunlaşmaktadır ki işçi sınıfı tüketim histerisiyle irrasyonel bir biçimde uyum ve savunma stratejileri geliştirmektedir. Tüketim, ek işte çalışma, çocukların çalıştırılması, ev-içi üretim ve pek çok çeşitlilikteki zorluklar pahasına yapılmaktadır. Berksoy'un İstanbul'daki anket çalışmasına göre "toplumsal gruplar içinde taksitle alış-veriş yapma eğilimi en yüksek olan grup işçilerdir ..(ve).. bu olgu işçi ailelerinin %74'ünde gözlenmektedir"(6)

1980'lerle birlikte neo-liberal yönelim düzen siyasetinde popülizmin toplumsal dayanaklarını ortadan kaldırmıştır. ANAP'ın ülke koşullarına ilişkin birtakım özgünlükleri kullanmasını –belediyelerin daha özerk hale gelmesi, tapu dağıtımı vs. ile daraltılmış popülist politikalar- popülist siyasette bir geçiş dönemi olarak kabul edebiliriz. Sonrasında makro ölçekte popülist siyaset dönemi kapanmıştır. Popülizmin siyasallaştırıcı özelliği, insanların yakın vadeli de olsa kendi çıkarları ile siyaset dönemi kapanmıştır. Popülizmin siyasallaştırıcı özelliği, insanların yakın vadeli de olsa kendi çıkarları ile siyaset arasında bir bağ kurabilmesine olanak tanınmasıyla belirgindir. Yaşanan hangi biçimiyle olursa olsun bir siyasallıktır. Bu siyasallık yalnızca seçmen politizmi değildir. İnsanlar aynı zamanda popülizm yapan düzen partilerinin, devletin egemen kılmaya çalıştığı ideolojik yapıyla da ilişkilendirirler. Söz konusu egemen ideolojik yapının temel payandalarını Çulhaoğlu, “kamuculuk, devlete biçilen önemli roller, naif de olsa bir tür eşitlikçilik, biraz da sinmişlikten gelen bir alçakgönüllülük, ideolojik bağlamı değil de “vatanı o kurtardı” temelli bir tür kemalizm, şovenizm boyutlarına varmayan bir “öteki” ürküntüsü, fanatizm gütmeyen bir dini bütünlük” şeklinde tanımlamaktadır.(7) 80'sonrası düzen siyasetinde popülizmin devre dışı kalması tüm bu bütünlüğü sarsmıştır. Bu bağlamda egemen ideolojinin temel payandaları artık insanların zihinlerinde yeni ideolojik girdilerle çelişki oluşturan ve nesnel bağlamlarından yoksunlaşmış bilinç biçimleri olarak vardır. Oluşan bu dağınıklık ve amorflik ile “kitle kültürü”nün öne çıkışı arasında önemli bir örtüşme vardır. Bu örtüşmede egemen ideolojideki dağılma kitle kültürüne kapı açarken, post-modernizm bağlamı kitle kültürünün genişlemesi kimi konjonktürlerde insanları görece sert egemen ideolojik motiflere yönlendirmektedir. Kitle kültürü yine egemen ideolojideki sert motifleri -milliyetçilik, dincilik vb.- önemli oranda soğurabilmektedir. Örneğin “küreselleşme milliyetçiliği” olarak nitelenen süreçte, pop müzik, tüketim ürünlerinin reklamları, çeşit çeşit kültürel ikonların piyasaya sürülmesi gibi kitle kültürü ürünleri etkili olabilmektedir.

Türkiye'de popüler kültür ve kitle kültürü

Türkiye'de popüler kültür çok partili sisteme kadar geç modernizasyon sürecinin sınıfsal-siyasal bağlamı sancılıyla birlikte gelişmiştir. Kabaca ortaya çıkan kültürel formasyon daha kapsayıcı-kolektif unsurlardan oluşan bir omurgaya ve siyasetle daha haşır neşir antagonist değerlerden oluşan bir de çepere sahiptir. Omurgada “yoksul ve sınıfsız bir ulus olarak çalışmaya, dayanışmaya, perhize olan ihtiyacımız” türünden kültürel normlarda ortaklaşmış değerler vardır. Çeper olarak nitelendirdiğim bölmede islâmcılık, batıcılık, modernlik, geleneksellik... gibi siyasal ideolojik motiflerin denk düştüğü kültürel biçimler vardır. Halkevleri, köy enstitüleri gibi kurumlar tam da çeper bölmesine yönelik girişimler olmuştur. 1950-80 yılları arasında bu kültürel yapı kentli nüfusun artışı, işçileşme, çok partili sistem, popülizm gibi toplumsal olgularla birlikte daha da oturmuştur. Yine bu dönemde, siyasal süreçlerle ilişkili olarak çeper bölmesindeki değerler daha belirtik hale gelmiştir.

Bu iki dönemde de, sınıfsal-siyasal sorunlarla kültürel süreçler arasında çelişkili ikilikler oluşturan bir bütünlük ve eklemlenme vardır. 80'sonrası öne çıkan 'kitle kültürü' olgusu kültürel formasyonda ne omurga ne de çeper bırakmıştır. Kitle kültürü popüler kültürde ciddi bir çözülmüşe –yok olma değil– neden olmuştur. Popüler kültürdeki, toplumcu, adaletçi, mütevazı, çalışmayı yücelten, dayanışmacı vs. unsurları kitle kültürü nasıl dağıtmıştır? Yerine ne koymuştur? Popüler kültürün hangi öğelerini nasıl kullanmaktadır? Bu bağlamda kitle kültürü nedir, ne değildir?

Kitle kültüründe temel unsurlar

Öncelikle kitle kültürü iç içe geçen iki durumla bağlantılıdır. Birincisi, Türkiye'ye özgü olarak egemen ideolojideki çözülme ve depolitizasyonun ideolojik biçimleri esnekleştirerek gündelik yaşama hızla dahil etmesi durumudur.

İkincisi, günümüz toplumlarının yaşadığı küreselleşme ve post-modernite durumuyla ilgilidir. Bir durum olarak post-modernite açıktır ki, kapitalizmin görünürdeki çelişkilerini çeşitlendirmiştir. Gerçekten de "içinde yaşadığımız durumun en ilginç yönü, kapitalizmin, çevreye yayılma, coğrafi akışkanlık, işgücü piyasalarında, emek süreçlerinde, tüketici piyasalarındaki, esnek tavırlar ve bunların yanı sıra kurumlarda, ürünlerde ve teknolojilerde büyük dozlarda yenilikler aracılığıyla yine de nasıl daha sıkı biçimde örgütlenmiş hale geldiğidir." (8) Varolan rasyonalitenin, düzenin, kontrolün irrasyonelite, kaos ve belirsizlikle birbirlerini koşullayan vazgeçilmez biraradalığıdır. Bu durum kültürel-ideolojik atmosferi de oldukça karmaşıklştırmıştır.

Her iki durumda da kültür ile ideoloji arasındaki mesafe daralmıştır. Kitle kültürü bu bağlamda düşünülmelidir. Kitle kültürüne ait unsurlara baktığımızda karşımıza bin bir çeşit kültürel biçim çıkmaktadır. Bu unsurlar arasında bir tasnif yapmak bu anlamda güçtür. Buna karşın "parçalılık" kitle kültürünün leit motifidir. Kitle kültürü bu bağlamda post-modernist ideolojik motifleri içerir. Özne-zaman-mekan parçalılığı, amaç yerine oyun(haz), yüzeyin(imaj) derinliğe hakimiyeti, belirsizliğin artışı, şizofren, yaratma yerine imha(tüketme), bütünsellik karşısında pastiş, "öteki"nin keşfedilmesi, işlev değil kurgu(spekülasyon) ...vs.

Giddens'in "üretilmiş belirsizlik" diye nitelediği günümüz koşullarında özne makro süreçlere bağlı olarak iki yöne savrulmaktadır. Birincisi kendine dönmedir, diğeri katılaştırıcı belirtik olan dışsallığa yönelmelidir. Bireycilik, kendine dönme öznenin tamda parçalanmışlığına denk düşmektedir. Gündelik yaşamda bireycilik; rekabet, açgözlülük, iştah, haz, hırs, türünden biçimleriyle hızla yerleşiklik kazanmıştır. Bireyin kutsallığı karşısında zaten her şey mubahtır. Psikolojiyi, cinselliği, özel mekanları içeren filmler, reklamlar, magazin dergileri, toplumu bir iç dökmeye davet etmiştir. Tüm bu ifşa, seansları 'bireyi' keşfetmek için yapılır. Bilmediğimiz bütün 'ötekimler ortaya dökülür. Kendini bulan 'birey', laissez faire piyasasına eklemlenmek üzere kendi 'bakış açısını' ve 'hayat tarzını' geliştirir. Başkalarının 'bakış açısına' ve 'hayat tarzına' saygı duysa da rekabet etmelidir. Kozanoğlu, Japonya'da en iyi çocuk yuvasına giremeyen çocuğun en

iyi üniversiteye girme şansının çok azaldığını belirtiyor. Türkiye’de rekabet histerisi bu yönde ilerlemektedir. Rekabet oldukça kurumsallaşmıştır. Eğitim sürecinin her basamağında rekabetin iyi bir şey olduğu insanlara öğretilmektedir. Bu ortamda açgözlülük neredeyse sağlık belirtisi sayılır.*

80’li yıllarda toplumsal ölçekte öne çıkan iki olgu da gösterişçilik ve hazcılık olmuştur. Popüler kültürdeki mütevazı, çalışmayı yücelten unsurlar, yeni kültürel iklimde adeta erimişlerdir. Geçmişte mütevazı olmak tüm sınıflar açısından anlamlı bir değerdi. Günümüzde ise örneğin bir işadınının kızının ne büyük ihtişamla evlendiği, gelinliğinden, takılarına yerlere dökülen paralardan yiyip içtiklerine kadar her ayrıntısı ile bir gazetenin manşeti olabilmektedir. İşin gerçekten dramatik yanı şu ki 1980’lere kadar hiçbir dönemde zenginin parası fakirin çenesini bu kadar yormamıştır. Emekçiler kendisine sunulan bu gösteriden açlığı gidermektedir. Dizilerde en ince ayrıntısına kadar gösterilen lüks yaşamları insanlar hiç erişemeyeceklerini düşünmelerine karşın, derin bir doyumla izlemektedirler. Hazcılık ruhu ‘izleyecek’ ya da ‘göstererek’ sınıfların üstünde dolaşmaktadır. Kitle kültürünün bu biçimlenişinde, bireyin ‘doyumu’, ‘gösteri’ ve ‘imaj’la bütünleşmektedir. Arabeskin 80’ öncesi ve sonrası toplumsal anlamındaki değişme kitle kültürünün, popüler kültüre ait öğeleri nasıl kullandığına ilişkin bir yorum yapmanıza olanak sunmaktadır. Bu bağlamda örneğin Orhan Gencebay arabeskindeki çileci, dünya nimetlerinden kendini arındırmış, hazlardan feragat etmiş insan tipi artık zamanın ruhuna uymamaktadır. Bu bırakılmış ve “oh oh Emine”lere geçilmiştir. Arabeskte yine bu kadar çarpıcı bir değişim de “adalet” isteminden, “özgürlük” istemine geçişte olmuştur. Arabesk yok olmamış ama anlamı değişmiştir.

Bireyciliğin tüm bu biçimleriyle varlığına karşın şunu belirtmekte fayda vardır: Kitle kültürünün medyada, yayınlarda görünen biçimleri ile toplumun yaşadığı kültürel süreçler arasında önemli bir açığı vardır. Örneğin bir otomobil reklamında arkadaşını otomobilini kirlettiği için yarı yolda bırakan adam otomobilini hiçbir şeye değişmediği için takdir edilmektedir. Bu reklamdan hareketle toplumun korkunç derecede bireycileştiği iddia edilemez. Kitle kültüründeki bireycilik öğesinin mutluluk vaadi sınıfsal realiteyle uyusmamaktadır. Örneğin günümüzde hala “hemşehrilik” olgusu varsa bu başka türlü açıklanamaz.

Buna karşın kitle kültüründeki zamanın parçalılığına ilişkin biçimlerin alıcısı daha fazla olmuştur. 80’li yıllarda hemen herkesin dilinden düşürmediği tılsımlı sözcük “değişim” olmuştur. Her şeyin değiştiği edebiyatı öylesine yaygınlaşmıştır ki değişenin ne olduğu sorusu büsbütün gündemden düşmüştür. Esasen değişim şarlatanlığı geçmişe yönelik bir operasyondur. Geçmiş ya tümünden unutulmalı ya da magazinleştirilmelidir. Zamanın böylesine parçalanışı, geçmişin şimdinin bir boyutuna indirgenmesi, “sürekli şimdiki zaman”, “hemen şimdi”..vs. aslında toplumsal bir şizofreniye işaret eder. Tarihsel olgular gerçek bağlamlarından hiç bu kadar ayrılmamıştır. Tarihçi Hobsbawn’ın tespiti çok yerindedir. “Geçmişin ya da daha çok kişinin çağdaş deneyimini önceki kuşakların

* Hayri Kozanoğlu’ndan aktarıyorum: “yıl 1985. Amerika’nın en büyük üniversitelerinden U.C.L.A Berkeley’de Amerikalı borsacı Ivan Boesky, “açgözlülük sağlık belirtisidir”, derken ayakta alkışlanıyordu.”

deneyimine bağlayan toplumsal mekanizmaların yok olması geç 20. yüzyılın en karakteristik ve ürkütücü fenomenlerinden biridir. Yüzyılın çoğu genç erkek ve kadın içinde yaşadıkları zamanın geçmişiyle her türlü organik ilişkiden yoksun bir tür sürekli şimdiki zaman içinde yetiştirdi.”(9)

Medyada 68’kuşağına ilişkin programlarda bu olgu oldukça netti. 68’ kuşağı meselesi ayrıca tartışılabilir ancak önemli olan bir tarihsel kesitin nostaljik bir eğlenceliğe çevriliyor oluşudur. Yapılan tarihin çarpıtılmasından çok bizzat oyunlaştırılmasıdır. Güncelliğin de bu stratejiden fazlasıyla nasiplendiğini söyleyebiliriz. Reel bir durum pek çok ‘öteki’ içine öyle yerleştirilir ki kaskatı gerçeklik anlamını yitirip, seyirlik hale gelir. Haber programları bu konuda uzmanlaşmıştır. Örneğin bir işçi eylemliliğiyle ilgili bir haberin ardından eşcinseller konu edilir. O da kesmezse satanistler devreye girer yahut yeni bir tarikat bulunmuştur. Sonuçta ortaya çıkan tablo tastamam şizoidtir.

Kitle kültürünün parçalayıcılık serüveni henüz bitmiş değildir. Olguları tarihsel mekanından ve birbirinden ayırdığı gibi kavramları da anlamlarından ayırır. Dil, anlamından özgürleşir. Örneğin “devrim” kavramı artık politik bir kavramdan olmaktan çıkmıştır. Bir çamaşır deterjanı ya da bilgisayar programı için “bu bir devrim” denilmektedir. Bu durumun bizde reklamcılarının çoğunun eski solcu olmalarıyla bir ilişkisi var mı bilemiyorum ama altı bu kadar boşaltılan bir kavram herhalde yok. Bilinç, anlam krizi kavramlarının ilişkisiz yan yana , iç içe, birbiri yerine keyfi olarak kullanılması türünden durumlar karşısında dumura uğratılmaktadır.

Son olarak da tüketimcilik olgusu bağlamında kitle kültürüne değinmek istiyorum. Sermaye, tüketim ürünlerinin devir hızını daha fazla düşürmek için sürekli tüketim ihtiyacı yaratmak zorundadır. Medya reklam ve anket kuruluşları bu ihtiyaç çerçevesinde hareket ederler. Kitle kültürünü de zaten esas belirleyenler bu realitedir. Tüketimin imajla ilişkilendirilmesi sürekli tüketim ihtiyacının yaratılmasında oldukça önemlidir. Aynı tüketim ürünü bin bir çeşit imajla yeniden ve yeniden piyasaya sunulmalıdır. İlginç olan ürünün reklamı ile o ürünün özellikleri arasında bir bağlantı olmamasının adeta bir kural olmasıdır. Metalar her türden ilgisiz anlamla donatılmaktadır. Meta fetişizmi öylesine boyutlanmıştır ki bir ürünü alırken insanlar bırakın o ürünün ne tür emeklerle oluştuğunu düşünmek ürünü imajından bağımsız bile düşünemez hale gelmişlerdir. Bu metalar ve imajlar dünyasında farklı sınıflardan da olsa insanların, kimliği ve hakları tüketici yaftasıdır.

Meta fetişizmi, tüketimcilik, katlanmış yabancılaşma gerçekten de “Yeni Zamanların” olgularıdır. Dinleyelim: “sol tüketiciler konusundaki Thatcheri yaklaşımın hedef alınmadan bırakılmasına izin veremez. Tüketicilerin, hizmetlerin standartlarına ilişkin hakları önemli oranda güçlendirilmelidir. Örneğin, her British Gos müşterisi, eğer gos teknisyeni kararlaştırılan saatte gelmemişse, parasının bir kısmını geri isteyebilmelidir...Tüketicilerin iddiaları şirketleşmiş güce meydan okumak üzere politize edilmelidir”(10) “Tüketici kimlik”, “tüketici hakları” ...vs. söylemlerini bizzat sermaye sınıfının emrindeki her türden sosyal bilimcinin yaptığını biliyoruz. Biz sosyalistleri daha çok ilgilendiren “tüketimin” sınıf kapasitesini daraltıcı etkisidir. Aynı nesneleri tüketen

insanlar görünürdeki yeknesaklığın etkisiyle sınıf aidiyetlerini unuturlar. Ya da sınıf aidiyetlerinden kaynaklanan bir tepkiyle aynı nesneleri tüketmeye yönelirler.

Sonuç yerine

İdeoloji ile kültür arasındaki mesafe daralması, düzenin ideolojik hegemonyasını daha fazla gündelik yaşamda kuruyor olması ideolojik mücadelenin önemini arttırmıştır. İdeolojik mücadelenin eksenini, sınırları, olanakları hangi temelde irdelenmelidir? Birkaç tespit sıralanabilir: Yakın vadeli olmasa da gelecek dönem küreselleşme süreciyle ilişkili olarak sınıfsal-siyasal sorunların daha da ağırlaşacağı bir dönem olacaktır. Siyasal partilerin birbirine daha çok benzemesine bağlı olarak yaşanan çıkışsızlığın, depolitizasyon süreciyle çakışıyor olması düzen siyasetinin manevra alanını daraltmaktadır. Bununla birlikte egemen ideolojik yapıdaki dağılma, insanların toplumsal gerçeği hangi biçimiyle olursa olsun anlamlandırmada yaşadıkları tıkanıklığı derinleştirmektedir. Bu anlamlandırma krizine kitle kültürünün sunduğu ideolojik anlam ve öğeler nereye kadar "yeterli bir tampon olabilecektir? Sınıf hareketinin bu noktada önemli olacağını düşünüyorum. Buna karşın ideolojik hegemonyanın da sınıf hareketini kısıtlayıcı bir etkisi vardır. Bu nedenle de ideolojik hegemonyadaki çatlakların ideolojik mücadele için birer olanağa dönüştürülmesi gerekir. Genel ideolojik ortamın belirsiz, amorf, kaotik öğelerine, belirtik, sert ideolojik motiflerle yönelinmelidir.

Notlar

- 1- Stuart Hall'dan aktaran Meral Özbek; *Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski*, İletişim yay., s.22
- 2- Alan Swingewood; *Kitle Kültürü Efsanesi*, Bilim ve Sanat yay., s.40
- 3- Tom Botommore; *Frankfurt Okulu*, Ara yay., s.37
- 4- Meral Özbek; *Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski*, İletişim yay., s.83
- 5- Alan Swingewood; *Kitle Kültürü Efsanesi*, Bilim ve Sanat yay., s.182
- 6- K. Boratav; *80'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*, Gerçek yay., s.116
- 7- Metin Çulhaoğlu; *İdeolojiler Alanı ve Türkiye Örneği*, Öteki yay., s.75
- 8- David Harvey; *Postmodernliğin Durumu*, Metis yay., s.183
- 9- Eric Hobsbawm; *Kısa 20. Yüzyıl*, Sarmal yay., s.15
- 10- Charlie Leadbeater; *Yeni Zamanlar* (Der: Stuart Hall & Martin Bacques), Ayrıntı yay., s.137

ALMANYA'DA SOSYALİZM TARTIŞMALARI VE PDS

Engin ERKİNER

Emperyalist ülkelerde kitlesel karakter taşıyan sol partilerdeki gelişmeler, sadece o ülke ya da bölge için değil, çeşitli ülkelerde yaşamakta olan başta sol görüşlü herkes için önem taşır. Almanya Komünist Partisi'nin yayınlarındaki bir sözle, "Almanya'da ne olduğu dünya için önemlidir." Bu yazıda da Almanya'nın kitlesel sol bir partisindeki gelişmeler üzerinde durulacaktır.

PDS'in (Demokratik Sosyalizm Partisi) yeni programıyla ilgili tartışmalar bir süreden beri parti içinde sürüyordu. Alman partilerinde gelenek olduğu üzere, bir komisyon tarafından hazırlanan program metni bütün parti örgütleri ve çevrelerinde tartışılıyordu. Program tartışması, kısa sürede parti içinde iki ana görüşün varlığını ortaya çıkardı: partiyi sosyal-demokratlaştırmaya çalışanlar ve kendilerini komünist olarak tanımlayanlar. İki kutup arasında başka kümelenmeler de olmakla birlikte, partinin Münster kongresinde ortaya çıkan bunalım bu eksen üzerinde şekillenmiştir.

Kitle tabanı ve aldığı oylar nedeniyle esas olarak bir Doğu Almanya partisi olan PDS, ilk kez kongresini bir Batı Almanya kentinde yaptı. Bu kongrede, parti başkanlık divanı ve parlamento grubu ortaklaşa bir önerge vererek; Birleşmiş Milletler denetiminde şu veya bu ülkeye yapılacak askeri müdahalenin, tek tek her ülkenin koşulları incelenmek koşuluyla gerekirse desteklenebileceği görüşünü dile getirdi. Bu önerge, Yugoslavya savaşı nedeniyle herkesin henüz istim üstünde olduğu bir zamanda, Kongre'de büyük tartışma yarattı. Önergenin savunucuları bazı delegelerce "savaş taraftarları" olarak bile nitelendirildiler ve önerge delegelerin çoğunluğu tarafından reddedildi. Bu sonuç üzerine, PDS Başkanı Lothar Bisky ve Parlamento Grubu Başkanı Gregor Gysi sonbaharda görevlerinden çekileceklerini açıkladılar. Parti, onların yerine başkalarını göreve getirmek durumundaydı.

Sorun, görev değişikliğinin ötesinde boyutlara sahip; çünkü Bisky ve özellikle de Gysi neredeyse PDS ile özdeşleşmiş isimler. Bu isimlerin geri çekilmeye karar vermesi, Almanya'daki basında ve TV'lerde hemen "PDS'in yakında dağılabileceği" propagandasını başlattı. Yıllardan beri PDS'in gelişmesini engellemek için her şeyi yapan SPD ve Yeşiller'in de içinde olduğu partiler ve büyük medya, bu partinin politika yapamadığı ve yakında parlamento dışında kalacağı yönünde yoğun "görüş üretmeye" başladı.

Münster kongresinin asıl amacı, PDS'in Batı Almanya'da örgütlenmesine yeni bir ivme kazandırmaktı. Almanya çapında sol ve güçlü bir parti ise, sadece klasik sağın değil, Yeşiller ve SPD'nin de hiç işine gelmiyordu. SPD, kısa süre öncesine kadar STASI (Demokratik Almanya'daki devlet güvenlik örgütü) üyesi olmakla suçladığı ve bu nedenle

de milletvekilliğini bırakmasını istediği Gysi'ye, PDS'ten ayrılıp kendi saflarına katılması yönünde bir teklif yaptı. Gysi, "Ben sosyal-demokrat değil, sosyalistim" diyerek reddetti.

Münster kongresinde ortaya çıkan çelişki, aslında buzdağının görünen bölümüydü. Sorun savaşla değil, program tartışmasındaki ayrılıklarla ilgiliydi. Biriken çelişkiler konuyla yakından ilgili olmayan bir yerden patladı.

Bu yazıda, konunun özü, PDS'deki -ve Almanya solundaki- sosyalizm -ya da program- tartışması üzerinde duracağız.

Kısa tarihçe

Demokratik Almanya Cumhuriyeti'nin (DAC) ardından SSCB'nin de yıkılması dünyada en çok Federal -ya da Batı- Almanya'daki sosyalist hareketi etkiledi denilebilir. Batı'nın Doğu'yu yutması ve birleşik Almanya'nın hızlı bir yükselişe geçmesi, bu ülkedeki sosyalist hareketi bitiremeye bile oldukça gerilettiler. (Bu yıllarda RAF (Kızıl Ordu Fraksiyonu) ülkede koşulların radikal bir değişime uğramasından hareketle silahlı eyleme son verecekti.) Esasen zayıf olan Almanya Komünist Partisi (DKP) ciddi üye kaybına uğrarken, artık Doğu Almanya olarak da adlandırılan ve eski DAC alanını kapsayan eyaletlerde PDS kuruldu. PDS üye ve kadrolarının büyük bölümü, DAC'deki iktidar partisi SED'den (Almanya Sosyalist Birliği) geliyordu. Başka türlü de zaten düşünülemezdi. PDS, bu nedenle, sürekli olarak, tarihsel bir başarısızlığın devamacısı bir parti olmakla suçlandı. PDS ise, SED'nin devamacısı bir parti olmadığını, parti içi işleyiş olarak da ondan ayrı olduğunu savundu.

Eski DAC halkının kapitalizmle ilgili hayallerinin hızla yıkılmasıyla birlikte PDS de Doğu'da yükselişe geçti. Almanya'da gerek federal gerekse de eyalet parlamentolarına girebilmek için en az yüzde 5 oy almak gerekiyor. PDS, Doğu eyaletlerinde parlamentolara hemen girdi. Ardından, 1994 genel seçimlerinde yüzde 5 barajını aşamamasına karşın, seçim yasasının özel hükümlerinden yararlanarak federal parlamentoya girdi. 1998 seçimlerinde ise yüzde 5.2 oy aldı.

Yeşiller Doğu eyaletlerinde varlık gösteremezken, PDS büyük bir yükseliş göstererek ortalama yüzde 20 oy oranına sahip oldu. (Doğu Berlin'de bu oran yüzde 40'ın üzerindedir.)

PDS'in bu yükselme sürecinde Gysi'nin adı özel olarak öne çıktı. PDS adına sayısız toplantı ve TV programına katılan Gysi, diğer bütün katılımcılar özellikle PDS ile uğraşmalarına karşın, kesinlikle sinirlenmeden ve şaşırmadan, kurulan tuzaklara düşmeden herkese cevabını veren yaman bir tartışmacı olarak öne çıktı. (Bir yandan medyanın öneminden söz edip, diğer yandan da TV tartışmalarına katılmanın özel bir eğitim ve yetenek gerektirdiğini anlamayan, ekranda kendini göstermekten başka iş yapmayan ve kötü bir performans sergileyen Türkiye sosyalistlerinin önemle incelemeleri gereken bir örnek.)

PDS'in on yıl boyunca süren yükselmesi sonuna gelmişti. Parti, eğer Batı eyaletlerine açılmazsa, seçim barajı çevresinde oynayan bir bölge partisi olarak kalacaktı. PDS'in Batı eyaletlerinde de örgütleri kurulmuştu. Federal Meclis seçimlerinde bu bölgede alınan oy ortalama yüzde 1 civarındaydı. (DKP belediye seçimlerine katılıyor, genel seçimlerde ise PDS'i destekliyordu.)

"Birleşme"nin üzerinden on yıl geçmesine karşın Batı ve Doğu Almanya arasında halen önemli farklılıklar vardı. Benzer bir durum PDS için de geçerliydi. PDS'in Batı'daki yapısı oldukça heterojen, değişik devrimci gruplardan gelmiş kişilerden oluşuyordu. Bu insanları sosyalist olmaya iten nedenlerle, Doğu'da yıllarca sosyalizm koşullarında yaşamış insanların sosyalizme yaklaşımı arasında farklılıklar vardı. Doğu insanı sonuçta kaybetmişti, Batı'dakiler ise böyle bir duyguyu ancak uzaktan yaşamışlardı. Aradaki bu psikolojik farklılık, program tartışması da dahil olmak üzere birçok konuda ciddi denilebilecek bir sorun olarak ortaya çıkacaktı.

Komünist platform

PDS'in kurulmasından birkaç yıl sonra, parti içinde Komünist Platform (KP) kuruldu. Platform da, parti gibi önce Doğu eyaletlerinde kuruldu ve halen asıl tabanını da orada buluyor.

PDS içinde, başlangıçtan beri ciddi bir sosyal-demokrat akım vardı. KP, bu akımdan ayrılığı belirtmek için oluşturuldu. Parti içindeki sosyal-demokrat akımın gücü, SPD'deki değişimle birlikte arttı. Yıllarca kapitalizm çerçevesi içinde hareket eden, ama çalışanların örgütlenmesini ve haklarını savunmayı da birlikte yürüten SPD; kapitalist ekonominin gelişmesinin yeni bir aşamaya ulaşmasıyla birlikte bu özelliğinden uzaklaşmaya başladı. "Sosyal devletin küçültülmesi" ve "ücret ve maaş artışlarının sınırlandırılması" gibi yıllarca klasik sağ partiler tarafından savunulmuş taleplere sahip çıkmasının yanında; Almanya'nın dünya politikasında gücüyle orantılı bir yer almasının gerekliliğini savunmasıyla da, klasik sağ partiler tarafından açıkça öne sürülemeyen talepleri bile sahiplendi. SPD-Yeşiller koalisyon hükümeti, işbaşında bulunduğu iki yıldan beri bu programı hayata geçiriyor. Klasik sağ partilerin iktidarında böylesi bir program, sendikaların ve genel olarak toplumun tepkisi nedeniyle bu oranda uygulanamazdı. SPD -ve daha az oranda Yeşiller- tarihsel bir dönemeçte Almanya tekелci burjuvazisinin taşıyıcıları oldular.

Doğu Avrupa ülkelerinde sosyal-demokratlaşan eski komünist partileri (ya da adı ne olursa olsun sosyalizm döneminin iktidar partileri), kısa sürede sağ sosyal-demokrasiye hattâ liberalizme kaydılar. PDS farklı bir gelişme çizgisi izledi. Bunun bir nedeni, Almanya'da güçlü bir sosyal-demokrat geleneğin varlığı ise; diğer nedeni de, DAC'nin Doğu Avrupa'daki en gelişmiş sosyalizm örneğini oluşturmasıydı.

SPD'nin -İngiliz İşçi Partisi'yle birlikte savundukları- Üçüncü Yol'a kaymasıyla birlikte, Almanya'da sosyal-demokrasinin politik yelpazedeki yeri bir oranda boşaldı.

PDS içinde baştan beri var olan sosyal-demokrat kesim, bu durumu iyi bir politik fırsat olarak değerlendirdi. PDS, sosyal-demokrasiye açılarak SPD'den hayal kırıklığına uğramış seçmenleri saflarına kazanabilirdi. İki gelişme bu planın uygulanmasıyla ilgili umutları kırdı:

Birincisi; Almanya'da hükümet NATO'nun Yugoslavya'ya yönelik saldırı savaşını desteklemenin de ötesinde, savaşa katıldı. Almanya'da savaşa karşı çıkan tek parti PDS'ti. SPD'nin hele de savaş karşıtlığıyla tanınan Yeşiller'in seçmenleri partilerinin tutumundan büyük hayal kırıklığına uğradılar. İki parti de o sıralar yapılan birkaç eyalet seçiminde ciddi oy kayıplarına uğradılar. Birkaç yerel SPD yöneticisi partilerinden istifa edip PDS'e geçtiler. Buna rağmen, Batı'daki PDS oylarında ciddi bir artış olmadı. PDS'in oy oranı yükseliyordu, ama seçmenin duyduğu hayal kırıklığı yanında bu yükseliş son derece zayıftı. SPD ve Yeşiller'e tepki duyan seçmen PDS'e oy vermek yerine sandığa gitmiyordu.

PDS, eski SPD'nin ve özellikle de Yeşiller'in savaşa karşı tutumuna -bu tutumu daha da ileri götürerek- sahip çıkmasına karşın, oylarında ciddi bir artış söz konusu değildi. Savaş gibi çelişkilerin çok daha keskin olduğu bir konuda bile böyle olduktan sonra, benzer bir durumun PDS, sosyal-demokrasinin eski konumuna doğru evrildikçe daha da açık ortaya çıkacağı söylenebilirdi. PDS'in sosyal-demokratlaşmasıyla birlikte partinin Batı'da hızla gelişebileceği görüşü, bu gelişme tarafından doğrulanmıyordu.

İkincisi; KP'un sanılandan daha güçlü çıkmasıydı. PDS içinde kendilerini "reformcular" olarak adlandıran kesim çoğunlukta, özellikle partinin yönetim kademelerinde büyük oranda bunlar bulunuyorlar; ama KP da "olmasa da olur" denilebilecek kadar güçsüz değil. PDS yönetimi diğer partiler tarafından yapılan "KP'un dışlanması" çağrısını kabul etmedi. Böyle bir dışlama, PDS'in çoğulcu yapısına ters düşeceği gibi, KP da ihmal edilebilecek kadar küçük bir azınlık değildi.

Program tartışması

Bu tartışmayı aslında "sosyalizm tartışması" olarak da ifade etmek mümkün. Reel sosyalizmin yıkılmasından sonra, aslında yıllardan beri süregelen bu tartışma yoğunlaştı. Ne var ki, bu yoğunlaşmanın her zaman olumlu işlev taşıdığı söylenemez. Türkçe, İngilizce ve Almanca'da yayınlanan ilgili tartışmaları ana hatlarıyla da olsa izleyebilen birisi; Türkçe'dekinin oldukça uçuk, diğerlerinin ise daha gerçekçi olduğunu hemen farkedecektir. Uçukluk; "nasıl bir sosyalizm istiyoruz?" sorusundan hareketle, kişinin en iyi dilek ve temennilerini sıralamasından kaynaklanırken; gerçekçilik, somut sorulara yanıtlar aramaya yönelir.

Almanya sosyalist hareketinde tartışılan en önemli somut soru şudur: Sosyalizm neden kendini yenileyemedi? Her sistemde sorunlar vardır ve bazen bunlar ağırlaşır da. Bir sistemin bunalıma girmesi, yıkılması anlamına gelmez. Kapitalizm yıllardır ciddi krizlerle

birlikte, onları aşarak yaşamaktadır. Reel sosyalizmde ciddi bir esneklik sorunu vardı, sistemde reform yapılamıyordu, ya da reform olanağı değişen dünya koşullarına göre oldukça sınırlıydı.

Dikkat edilirse; burada hareket noktası yepyeni, bilinmeyen, ya da sadece teorik düzeyde kalmış, yaşama hiç uygulanmamış/uygulanamamış bir olgu üzerine "görüş üretmek" değil; yaşanmış olandan hareketle eksik kalanın, aksayanın ne olduğunu çıkarmaya çalışmaktır.

Bu konuda halen sürmekte olan uzun tartışmayı buraya aktarmayacağım. PDS içinde iki eğilim şekillenmiş durumda: İlk eğilim ağırlıkla parti yönetimi tarafından temsil ediliyor ve soruna sosyal-demokrat bir çıkış arıyor. Üretim araçları üzerinde özel mülkiyetin sınırlı da olsa savunulması, "hukuk devleti"nin çağdaş burjuva anlama yakın biçimde kabul edilmesi bu yaklaşımın başlıca özelliklerini oluşturuyor. İkinci eğilim ise, Komünist Platform'da somutlaşıyor ve geçmişteki çizginin esas olarak doğru olduğunu, yıkılışın yapılan hatalardan kaynaklandığını savunuyor.

İlk eğilim diğerini "politika yapamamak" ve "reform karşıtı olmak"la suçlarken, ikinci eğilim ise diğerini "sosyal-demokraseye kaymakla" eleştiriyor. Her iki eğilimin de ortak birer avantajı ve dezavantajı var:

Ortak avantajları, savunduklarının doğru ya da yanlış olmasının ötesinde, somut olmasından kaynaklanıyor. Sosyal-demokrat ya da eskinin oldukça benzeri komünist bir program, mevcut koşullara göre düzenlenerek kısa sürede somutlanabilir. Bu durum, genel ilkeler üzerinde konuşmaktan ileri gitmeyen -hattâ onları da tartışanlara göre- önemli bir öncelik sağlar.

Ortak dezavantajları, yeterince inandırıcı olamamalarıdır. Doğu Avrupa ülkelerindeki eski KP'lerin sosyal-demokratlaşması, onların klasik sağ partilerin değişik bir versiyonu olmalarıyla sonuçlandı. PDS istese de bu noktaya kadar gelemmez; ilk olarak bu yer doludur ve dahası, sosyal-demokratlaşmanın partiye önemli oranda oy kazandırmayacağı belli olmuştur. Bu durum, partideki sosyal-demokrat çizginin şansının -büyük medya tarafından desteklense bile- oldukça sınırlı olduğunu gösterir. PDS yönetimi bu çizgiyi sürdürdüğünde yeni bir sol yaratamamanın ötesinde, mevcut soldan da kopacaktır.

Komünist Platform'un durumu da iyi değil. Somutlar, ama bu somutluk ciddi sorunlara kısa süre için "yanıt verebilmiş" olmaktan kaynaklanıyor. Tıpkı Rusya'daki benzerlerinde olduğu gibi, somut görevler, tarihe hemen bir açıklama bulunmasını gerektiriyor, ne var ki, böyle bir çaba günü kurtarmanın ötesinde inandırıcı olamıyor.

PDS içinde bu iki kesime de mesafeli duran, kendini komünist olarak tanımlayan, reform yanlısı olan, ama bu reformun içeriğini yeterince bilemeyen, "marksizmin yaratıcı biçimde koşullara uygulanması" gibi genel sözlerle konuşan bir kesim daha var. Bu kesimin sorunları da öncekilerden farklı değil.

Sonuç

Sosyalizm tartışmasının yoğunlaşmasıyla, 1970'lerin ikinci yarısında başlayan, 1990 sonrasında hızlanan kapitalizmdeki değişimlerin üstüste gelmesi; kısa erimli, herhangi bir veriye dayanmayan -ya da verileri keyfi yorumlamaya dayanan- yaklaşımları geçersiz kılıyor. Avrupa Birliği'nin öncü ülkesi, Japonya'nın devre dışı kalmasıyla birlikte ABD ile rakip olabilecek tek ülke durumuna gelen Almanya'da bu değişimlerin dikkatle izlenmesi daha da önemli. Post-fordizm, küreselleşme, sermaye piyasalarının işleyişindeki değişimler... Bu ve benzeri konularda genellikle sosyalistler tarafından yapılan yeni araştırmalar sürekli olarak yayınlanıyor. Henüz bir geçiş dönemini yaşıyoruz. On yıl öncesine göre bazı gelişmelerin yönü daha belirgin, ama yine de geçiş döneminin sürdüğünden söz edilebilir.

Örnekleme gerekirse: Bir dönem devletlerin, özellikle AB üyesi ülkelerin devletlerinin ortadan kalkma yönünde geliştiğini savunanlar da çıkmıştı. Gelişmeler böyle bir şeyin olmadığını gösterdi. Bugün, devletin yeni işlevlerinden, başka bir deyişle "devletin uluslararasılaşması"ndan söz ediliyor. Bu konuda sürecin yönü belirginleşti, ancak bütün özellikleri henüz yeterince şekillenmedi. Bu nedenle, bir süre daha, sosyalist hareketteki mücadelenin ya oldukça genel ya da oldukça özgül sorunlar üzerinde süreceği anlaşıyor.

Almanya özelinde büyük önem taşıyan özgül sorunlardan bir tanesi, savaş. DKP, KP ve PDS üyelerinin çoğunluğuna göre; ABD ve G7 olarak adlandırılan dünyanın en zengin ülkeleri Birleşmiş Milletler'de (BM) mutlak bir egemenliğe sahip olduklarından, BM gözetiminde bile olsa her türlü uluslararası askeri müdahaleye karşı çıkılması gerekir. PDS yönetimine ve partinin geri kalanına göre ise; her savaşı Yugoslavya savaşı gibi düşünmemek gerekir. Örneğin, BM'in Endonezya sömürgeciliğinden kurtulan Doğu Timor'a müdahalesi, aralarında Küba'nın da bulunduğu birçok ülke ve komünist partisi tarafından onaylanmıştır. Bu nedenle, her durumu ayrıca incelemek ve ayrıca sözkonusu ülkedeki sol, sosyalist ya da kurtuluş örgütünün de fikrini aldıktan sonra bir karara varmak gerekir.

PDS'in Münster Kongresi'nde sorun bu çerçevede ortaya çıktı gibi görünüyor. Gerçekte ise, geneldeki çelişkinin yeterince uygun olmayan bir konuda kendini göstermesidir.

YABANCILAŞMANIN İDEOLOJİSİ

Günümüz Toplumlarda Yabancılaşma-İdeoloji İlişkileri Üzerine

Can SOYER

güneş'e...

Akla, 'durup dururken ne gerek var yabancılaşmaya?' gibi bir soru gelebilir. Gerçekten de, dünyada ve Türkiye'de yaşanan siyasal süreçlere çözümleyici bir müdahale yerine, yabancılaşma gibi biraz "entel" kaçacak bir sorun neden bu sayfalarda yer alıyor? Bu gerekliliğin nedeni, her şeyden önce, kapitalizmin, serbest rekabetçi döneminden bugüne kadar kendini meşrulaştırmada kullandığı en önemli araçlardan birinin de yabancılaşma olmasıdır. Kapitalizmi karşısına alan; dünyayı anlayıp, dönüştürmeyi görev edinen her özne, düşmanın araçlarını iyi tanımalı, bu araçları etkisizleştirecek stratejileri geliştirmelidir. Ayrıca günümüz toplumlarında, bireyin çevresi katlanmış bir yabancılaşma ile kuşatılmıştır. Maddi üretim süreçlerinin karmaşıklığı ve tüketiciliği; devlet, din, medya gibi ideolojik aygıtların, sistemin yeniden-üretimindeki etkileri; YDD ve post-modernizmin çıkışsızlıkları vb. olgular, bireyi, anlamını çözemediği bir dünyanın ortasına yerleştirmiştir. Kısacası birey, bir "akıl tutulması" yaşamaktadır. Bireyi ve genel olarak özneyi, içinde bulunduğu bu kuşatılmışlıktan kurtarmak, bu kuşatmayı yarmak için de yabancılaşma sorununa eğilmek gerekir.

Gerekçelerimizi böylece sıraladıktan sonra, sorunu tarihsel gelişimi içinde ele almaya başlayabiliriz. Bu anlamda biraz gerilere dönmekte sakınca yoktur.

Terimin ilk biçimlenişi

Yabancılaşma, bir felsefi sorun olarak özellikle 18. ve 19. yüzyılda tartışılmalı ve Hegel tarafından önemle geliştirilse de, terimin geçmişi insanlığın ilk çağlarına kadar götürülebilir. Her ne kadar ilk çağlarda yabancılaşma, felsefi bir terim olarak ele alınmasa da, dönemin kimi düşünürlerinin sistemlerinde ya da toplumların yaşam biçimlerinde, bir 'durum' olarak yabancılaşmaya rastlamak mümkün. Örneğin; antik Yunan felsefesinin en bilinen düşünürlerinden Platon, idealar kuramını yaşadığımız dünyanın kopyalığı, gerçeğin silik bir yansıması olması yani "yabancı"lığı üzerine kurmuştur. Platon, insanın duyularıyla algıladığı dünyanın gerçek olmadığını, asıl "gerçek" dünyanın, ideal tasarımlarla donatılmış "idealar dünyası" olduğunu ileri sürer. Buna göre, duyular dünyasındaki her varlık, aslında idealar dünyasındaki tasarımların basit birer yansıması ve insan da aynı şekilde ideal insan tasarımının silik bir kopyasıdır. Yani duyular dünyası, ideal dünyadan kopmuştur, ona "yabancılaşmıştır". Biraz farklı bir biçimde de olsa, puta tapma inancı da yabancılaşma durumunun somut örneklerindendir. Burada insan, kendi enerjisi ve yeteneğiyle ürettiği-yaptığı-bir "nesne"ye taparak, yaşam güçlerini kendi

dışında bir şeye aktarır. Tapılan nesne-put-, insanın kendi yarattığı bir şey değilmiş, ondan kopuk ve onun üstündeymiş gibi algılanır. “Putı tapan insan, kendi elleriyle yarattığı şeyin önünde eğilir. “Put, onun yaşam güçlerini yabancılaşmış bir biçimde gösterir.” (1)

Modern çağların başlarından itibaren yabancılaşma terimi, toplumsal örgütlenme sorunlarıyla ilintili olarak ele alınmaya başlandı. Bu dönemin isimleri arasında yabancılaşma sorununu en rahat izleyebileceğimiz Rousseau’dur. Rousseau’nun “doğal insan” ve “toplumsal insan” kavramsallaştırmaları, yabancılaşmamış insan ile yabancılaşmış insan arasındaki karşıtlığa benzetilebilir. Ayrıca “genel irade” ve “özel irade” arasındaki gerilimi ortadan kaldırma tasarımı da, yabancılaşma durumunu yoketmeye yönelik bir program olarak görülebilir.

Hegel’den Marx’a yabancılaşma

Yabancılaşmanın gerçek felsefi tarihi, kendisinden önceki tüm öncüllere karşın Hegel’le başlar. Hegel’in yabancılaşma sorununa en önemli katkısının, terimi, teolojinin kutsal ellerinden alıp, felsefeye sokması söylenebilir. Teolojik bütünlükte esrime, kendinden geçme gibi mistik bir süreç olarak algılanan yabancılaşma, Hegel’le birlikte insan alanına taşınmıştır.

Hegel yabancılaşmayı insan tininin gelişimi sürecinde ele alır. Kısaca bu süreçte insan tını, özdeş olduğu bir “şey”den (mutlak tını) ayrılarak-tez-, kendi öz-farkındalığını oluşturur ve bu “yabancılaşmış” benliğinden de bilinçli olarak vazgeçerek- anti tez-, tekrar ve daha üst bir evrede mutlak tını ile birleşmeye-sentez- doğru yol alır. Bu süreci daha anlaşılır kılmak için, şemaya Hegel’in “toplumsal töz” kavramını da katmak gerekir. Hegel’e göre toplumsal töz insan etkinliğiyle yaratılır ve insan tını ile özdeşdir. İnsan tını, gelişiminin belirli bir evresinde, öz-farkındalığını kazanmak için toplumsal tözden ayrılır ve bireyler kendilerini tikeller olarak kavrarlar. Fakat gelişimin birleşmeye doğru yönelmesi nedeniyle, öz farkındalığını kazanmış tını, toplumsal töz ile daha üst bir evrede tekrar birleşmek izler. Özetle; Hegel, terimi insan tininin gelişimi sürecinde ele aldığı için yabancılaşma ediminin, gelişim için zorunlu olduğunu ve gelişimin üst evrelerinde tekrarlandığını düşünür. Dolayısıyla Hegel’de yabancılaşma, olumlu bir yüklemidir.

Hegel diyalektiğinin kusurlu yanları, yabancılaşma kavramında rahatça görülebilir. Kabaca bu süreçte, önceden tanımlanmış, zorunlu ve mutlak evreler vardır. İnsan tininin gelişimi ise ancak bu evrelerden geçmesi ile mümkündür. İnsan tını, bütün bu evrelerden geçtikten sonra da son olarak mutlak tını ile birleşir. Bu şemada tarihsel süreç, düz bir döngüsellik içerir. Tarihin geriye dönüşleri de içeren ama mutlak olarak ilerleyen sarmal bir süreç olarak tanımlanması yerine, tarihin mutlak dairesel hareketi tanımlaması seçilmiştir.

Feuerbach ise yabancılaşma kuramını, maddeci temellere oturtmak istemiş fakat sistemin bütününde görülen diyalektik eksikliği, Feuerbach’ın bu amacına ulaşmasını

büyük ölçüde engellemiştir. Feuerbach'ın yabancılaşma kuramını "insanın özsel niteliklerini doğa üstü bir güce yüklemesi" şeklinde formüle edebiliriz. Buna göre insan, kendisinde ve çevresinde gördüğü pratik ve düşünsel edimlerin olumlu niteliklerini bir imgede birleştirerek, bir takım doğa üstü güçler varsayar. Tanrı, melek, din gibi imgeler ve olgular da bu şekilde yani insanın özünü kendi dışına yansıtması şeklinde ortaya çıkar. Dolayısıyla insan, imgesel bir "üstün" varlık yaratıp, onu kendi üzerinde bir konuma yerleştirdiğinde ve ona bir köle gibi boyun eğdiğinde, kendi insani özüne yabancılaşmış olmaktadır.

Görülüyor ki, Feuerbach'ta yabancılaşma, yabancılaşan bir "öz" gerektirmektedir. Ayrıca bu öz, mutlak olarak tüm tarihsel belirlenimlerden aşkın olarak üstün özellikler taşır. Bu konuda Feuerbach, az önce de sözü edilen diyalektik kavrayışındaki eksiklik nedeniyle, tarihsel ve toplumsal koşullarla belirlenmiş bir insan kavrayışı yerine, insanda ezeli ve ebedi olarak varolan mutlak, evrensel ve aşkın bir "öz" aramıştır. Feuerbach'ın insan kavrayışındaki bu eksikliği gidermek ise yine Marx'a düşmüştür.

Marx'ta yabancılaşma, insanın toplumsal pratiğin gerçek bilincinden uzaklaşması ve buna bağlı olarak, insan emeğine ait olanın, insan ürünlerinin insanın üzerinde yer alması, onun üzerinde belirleyicilik kazanmasıdır. En genel anlamda yabancılaşmanın temelinde, toplumsal pratiğin gerçek bilincinden uzaklaşma ve insanın kendi emek ürününe dışsallığı yatar. Diğer yabancılaşma biçimleri ve devlet, din gibi kurumlar da bu sürecin hem sonucu hem de nedenidir.

Marx'ın ilk çalışmalarında yabancılaşma; iş bölümü, özel mülkiyet ve emeğin metalaşması üzerine kuruludur. Emekçinin kendi emek süreci ve emeğinin ürünleri karşısında denetimi yitirmesi, emek süreci ve metalaşmış ürünlerin, emekçinin karşısına dışsal bir güç olarak dikilmesi ve bu süreç sonunda emekçinin kendine yabancılaşması, söz konusu süreçlerin temel görünümleridir. Bu süreçleri daha yakından incelemek, Marx'ı anlamak açısından yararlı olabilir.

i) İş bölümü ve yabancılaşma ilişkisi:

İnsan, emeği aracılığıyla dünyasını ve bunun sonucunda kendisini yaratır. Bu kendini gerçekleştirme süreci ancak yaratıcı çalışma ile mümkündür. Çalışma salt bir geçim zorunluluğu olmamalı; insanın bilincini, iradesini, yetilerini ve toplumsal doğasını geliştirip ifadelendirmelidir. İşte iş bölümü, bu bütünlüğü parçalamaktadır. İş bölümü nedeniyle kafa ve kol emeği birbirinden ayrılmakta; birey, böylece tüm yetilerini geliştirmekten alıkonmaktadır. "İnsanlar, doğal toplum içinde bulundukları sürece, şu halde, özel çıkar ile ortak çıkar arasında bölünme olduğu sürece, demek ki, faaliyet gönüllü olarak değil de doğanın gereği olarak bölündüğü sürece, insan kendi işine hükmedeceğine, insanın bu kendi eylemi, insan için kendisine karşı duran ve kendisini köleleştiren yabancı bir güç haline dönüşür. Gerçekten de, iş paylaştırılmaya başlar başlamaz herkesin kendisine dayatılan onun dışına çıkamadığı, yalnızca kendine ait belirli bir faaliyet olur; o kişi avcıdır, balıkçıdır ya da çobandır ya da eleştirici eleştirmendir ve eğer geçim araçlarını yitirmek istemiyorsa bunu sürdürmek zorundadır-oysa herkesin bir başka işe meydan vermeyen bir faaliyet alanının içine hapsolmadığı, herkesin hoşuna

giden faaliyet dalında kendini geliştirebildiği komünist toplumda, toplum genel üretimi düzenler, bu da, benim için, bugün bu işi yarın başka bir işi yapmak, canımın istediğince, hiç bir zaman avcı, balıkçı ya da eleştirici olmak durumunda kalmadan sabahleyin avlanmak, öğleden sonra balık tutmak, akşam hayvan yetiştiriciliği yapmak, yemekten sonra eleştiri yapmak olanağını yaratır.” (2)

ii) Özel mülkiyet ve yabancılaşma ilişkisi:

Özel mülkiyet hem yabancılaşma ürünüdür hem de yabancılaştırıcı bir unsurdur. Emekçi kendi ürününü denetleyememekte; emek süreci, üretim araçlarını elinde bulunduran sınıfça denetlenmektedir. Ürünün kendisi için somut olarak var olduğu emekçi, üretim üzerinde bir bütün olarak söz sahibi değildir. Böylece emek ürünü, üreticisine dışsal, yabancı bir nesne haline dönüşür. “...emeğin işçiye dışsal niteliği, onun işçinin kendi öz malı değil ama bir başkasının malı olması, işçiye ilişkin (ait) olmaması, işçinin emekte (çalışmada) kendine değil ama bir başkasına ilişkin olması olgusunda da görünür.” (3)

iii) Emegın metalaşması ve yabancılaşma ilişkisi

Kapitalist sistemde emekçi, yaşayabilmek için emeğini satmak zorundadır. Bu durumda çalışma, kişiliğın gelişimi ve gereksinimlerin karşılanması edimi olmaktan çıkıp, emekçiye dayatılan dışsal bir zorunluluk haline gelir. Yani, “iş, kendi başına doyurucu ve zevkli bir etkinlik olmak yerine, bir göreve ve bir saplantıya” dönüşür. (4) Böylece birey, özgür iradesini, yani kendisi için üretmek bilincini ve kişiliğini oluşturup, geliştirme özgürlüğünü yitirir ve giderek kendine yabancılaşır. Bu konuda Marx, “emeğın yabancılaşması neye dayanır “ sorusunu sorduktan sonra şöyle devam ediyor: “ İlkın, emeğın işçinin dışında olması, yani onun özüne ilişkin olmaması, demek ki emeğında işçinin kendini olumlamayıp yadsıması, mutlu değil mutsuz duyması, özgür bir fizik ve entelektüel etkinlik göstermeyip bedenine ve tenine eziyet etmesi olgusuna sonuç olarak işçi, ancak çalışmanın dışında kendi kendisinin yanında olma duygusuna sahiptir ve çalışmada kendini kendi dışında duyar. Çalışmadığı zaman kendi evinde gibidir ve çalıştığı zaman da kendini kendi evinde duymaz. Öyleyse çalışması istemli değil, ama istemsizdir, zorlama çalışmadır. Öyleyse bir gereksinimin karşılanması değil ama sadece çalışma dışındaki gereksinimleri bir karşılama aracıdır.” (5)

Biraz geriye dönecek olursak; Feuerbach’ı tartışırken karşımıza çıkan “insan özü” sorunu, Marx’ın ilk çalışmalarında da göze çarpıyor. Özellikle “1844 Elyazmaları”nda Marx, yabancılaşılın bir özden, evrensel ve aşkın bir insan özünden söz etmektedir. Genç Marx-Olgun Marx gibi gereksiz tartışmalara girmeden şunu söyleyebiliriz: Marx, özellikle Elyazmaları’nda belirgin bir şekilde görülen insan kavrayışındaki bu eksikliği, sonraki çalışmalarında gidermiştir. Özellikle, Elyazmaları’ndan bir yıl sonra, 1845’te kaleme aldığı “Feuerbach Üzerine Tezler”inde, insan kavrayışında bir netliğe ulaşmış ve sorunu, kurmakta olduğu sistemin bütünlüğüne yerleştirebilmiştir. “...insan özü, tek tek her bireyin doğasında bulunan bir soyutlama değildir. Bu öz aslında, toplumsal ilişkiler bütünüdür.” (6). Bundan sonrasında Marx, insanı, tarihsel ve toplumsal koşullarla belirlenmiş, etkin bir özne olarak ele almıştır.

Marx, yukarıda kısaca aktarılan yabancılaşma kuramına daha sonraki çalışmalarında çeşitli ekler de yapmıştır. “Meta fetişizmi” ve “şeyleşme” kavramları da bunlardandır. Özellikle “Kapital”in birinci cildinde bu kavramlar kullanılmış ve çözümlenmiştir. Her ne kadar Marx, “şeyleşme” kavramını belirttik bir biçimde tanımlamamışsa da, bu olguyu gözlemlemiş ve betimlemiştir. “Şeyleşmenin özü, üreticilerin toplam emek ürünleri ile olan ilişkilerinin, onlara, emek ürünleri arasında kurulan bir ilişki olarak görünmesidir.” (7). Marx, üretim ilişkilerini çözümleyerek, kapitalist pazar ekonomisinin, üretimin toplumsal niteliğini, birey için anlaşılır olmaktan çıkarıp, nesneleştirdiğini saptamıştır. Böylece insan değersizleşirken, nesnelerin değeri artmaktadır. Artık, insanlar arası ilişkiler, nesneler arası ilişkiler olarak görülmektedir. Yani, “insanlar arasındaki belirli toplumsal ilişki, onların gözünde, şeyler arasında düşsel bir ilişki biçimine dönüşüyor.” (8). Bu süreç sonunda insanlar, kendilerini nesnelerin, şeylerin egemenliği altında duyumsarlar. Böylece insanın dünyayı dönüştürme potansiyelinin bilincine varması engellenir, insan özne olma bilincini yitirir ve “kendi toplumsal etkinlikleri, nesnelerin etkinlikleri biçimini alır ve onlar nesneleri yöneteceğine, nesneler onları yönetir.” (9). Şeyleşmenin en karakteristik özelliği, “insanın kendi faaliyetini, kendi emeğini insanın karşısına nesnel bir şeymiş, insandan bağımsız bir şey, insana yabancı olan yasalar çerçevesinde hükmeden bir şeymiş gibi koymakta oluşudur.” (10). Bütün bunların ise tek bir amacı vardır: “Üreticinin kendi üretim araçlarından kopması, tüm dolaylımsız üretim birimlerinin dağılıp parçalanması vb. modern kapitalizmi oluşturan tüm ekonomik-sosyal koşullar etkilerini hep bu doğrultuda gösteriyor: İnsan ilişkilerini örtüsüz saklısız ve dolaylımsız olarak kendi özgüllüğüyle gösteren ilişki veya bağıntıların yerine, rasyonel olarak şeyleştirilmiş ilişkileri koymak”. (11) Burada, ileride daha geniş olarak değinileceği için, yabancılaşma -ideoloji ilişkisi hakkında kısa bir parantez açabiliriz. Marx, yabancılaşma ve yabancılaşmanın daha spesifik bir boyutu olan şeyleşmeyi tartışırken, ideolojik dolaylımları hep göz önünde tutmuştur. Burjuva ideolojisinin birey üzerindeki olumsuz etkilerini gerçek toplumsal ilişkileri mistifike edici işlevini saptamıştır. Yabancılaşmanın özünün, pratiğin gerçek bilincine uzaklaşmak olduğundan hareketle, burjuva ideolojisinin, gerçek toplumsal ilişkileri gizleyen bir “mistik tül” olduğunu ortaya koymuştur. Ve bu mistik tülü sıyrıp atmanın da “üretimin, serbestçe biraraya gelen insanlar tarafından ve saptanmış bir plana uygun olarak bilinçli bir biçimde düzenlenmesi sağlanmadıkça” (12) mümkün olmadığını belirtmiştir.

Bu bölümü bitirmeden şeyleşme olgusu ile ilgili olarak, Lucien Goldman’ın ilginç bir incelemesini aktarmak yararlı olabilir. Goldman; metaların, üreticilerinden bağımsız bir karakter kazanmalarının dildeki yansımalarını incelemiş ve şeyleşme olgusunun yaşantımızda nasıl bir psikolojik gerçekliğe dönüştüğünü betimlemiştir. Buna göre “bir işletmenin karlı olduğunu” ya da “borsanın yükseliş eğilimine girdiğini söylememiz, salt iletişimi kısaltma gereksiniminden doğmamaktadır. Yani “bir işletmede çalışan emekçilerin kar ürettiğini” söylemek yerine “işletmenin karlı olduğunu” söylememizin nedeni salt dil tembelliği değildir. Goldman’a göre dilimiz, iktisadi etkenlerin başat olduğu; nesnelerin, şeylerin egemenliğinin dayatıldığı bir ideolojiyi yansıtmaktadır.

Toparlayacak olursak, buraya kadar Hegel, Feuerbach ve Marx'ın yabancılaşma kuramlarını önemli noktalarından kalkarak ele almaya çalıştım. Yazının bundan sonrasında ise kurama, özellikle 20. yy.'da yapılan katkılardan bazılarını ve yabancılaşma olgusunun günümüzde aldığı biçimleri incelemeye çalışacağım.

Durkheim, Fromm ve Marcuse'da yabancılaşma

Durkheim, her ne kadar yabancılaşma kavramı ile doğrudan ilgilenmese de, iş bölümü ve toplumsal dayanışma üzerine yaptığı çalışmalar konu ile ilgili önemli veriler sunmaktadır. Durkheim; iş bölümünün, mekanik dayanışma üzerine oturmasının yarattığı toplumsal çatışmaları incelemiştir. Buna göre mekanik dayanışma, bireyi doğrudan ve uyumlu biçimde toplumla bağlayan bir benzerlikler yapısıdır ve bireysel eylemi daima kendiliğinden, inisiyatifsiz bir hale getirmektedir. Bu sürecin sonunda ise, toplumsal çatışmalar şiddetlenmekte ve bir "anomi" durumu ortaya çıkmaktadır. Durkheim'a göre anomî bir "normsuzluk", "tutkuların dizginsiz kalması", "düzensizlik" durumudur. Bu durumu ortadan kaldırmanın yolu ise organik dayanışmayı temel alan bir iş bölümü oluşturmaktır. Organik dayanışmada, toplumsal benzerlik aracılığıyla sağlanan dayanışmanın yerini, farklılıkların korunduğu ve toplumsal bağların güçlendiği bir toplumsal dayanışma alır. Böylece anomî durumu ortadan kalkar, birey içine düştüğü boşluktan kurtulur, daha fazla bireysellik ve kişilik sergiler.

20. yüzyılda yabancılaşma kuramına en önemli katkılardan bazılarını kuşkusuz Erich Fromm yapmıştır. Fromm, psikanalitik kuramı, marksist-maddecî bir temelde yorumlama yönünde girişimlerde bulunmuştur. Özellikle 'Özgürlükten Kaçış' ve 'Sağlıklı Toplum' adlı çalışmalarında, yabancılaşma durumu üzerine odaklanmıştır. Fromm, "Özgürlükten Kaçış"ta kapitalizmin bireye sunduğu özgürlüğün; bireye korku ve kuşku getirdiğini, bir yere ait olma ve güven duygularını parçaladığını, bunun sonucunda da bireyin içine düştüğü boşluktan kurtulmak, korku ve kuşkularından sıyrılmak için emrine gireceği bir yetke (Tanrı, lider vb.) aradığını öne sürmüştür. "İnsanın bireyleşmesi sürecinin tümünün dayandığı ekonomik, toplumsal ve siyasal koşullar,..., bireyselliğin gerçekleşmesi için gerekli tabanı oluşturmuyorsa ve aynı zamanda insanlar kendilerine güvenlik veren o bağları yitirmiş bulunuyorsa bu boşluk, özgürlüğü çekilmez bir yük haline getirir. Bu durumda özgürlük kuşkudan farksızdır, yaşam anlamsız ve yönsüzdür. Bu türden bir özgürlükten kaçmak ve bireye -onu özgürlüğünden yoksun bırakması pahasına- kuşkularından, belirsizlik duygusundan kurtulma umudu veren bir dünyayla ve insanlarla şöyle ya da böyle bir ilişki kurmaya ya da boyun eğmeye sığınmak durumunu yaratan güçlü eğilimler ortaya çıkar". (13) Fromm, bireydeki yetkeci ararın, ortaçağ toplumundan çağdaş topluma geçişte ortaya çıktığı kanısındadır. Çünkü ortaçağ toplumunda herkes toplumsal düzendeki rolüne zincirlenmiş durumdaydı. "Birey" henüz ortaya çıkmamıştı ve bu yüzden de bireyin özgürlüğünü kısıtlamaktan söz etmekte anlamsızdı. "kişi, çağdaş anlamda özgür değildi gerçi ama yalnız ve soyutlanmış da değildi. Daha doğduğu anda toplumsal dünyada apaçık, değişmez ve kesin bir yere sahip

olan insan, yapısı tamamlanmış bir bütüne kök salmıştı ve dolayısıyla yaşamın kuşkuya yer bırakmayan, gerek bırakmayan bir anlamı vardı. Kişi toplumdaki rolüyle özdeşti.”(14) Fakat, kapitalistleşme süreçlerinin yarattığı toplumsal çalkantı bireyi, kendisine güven veren tüm bağlarından kopardı. Birey artık sınırsız bir özgürlüğe sahipti ama bu özgürlüğü ne yönde kullanacağına ilişkin karar verme iradesinden de yoksundu. Bu durumun yarattığı rahatsız edici gerilimden kurtulmak için bireyin, iradesini devredeceği ve koruması altına gireceği bir yetke araması kaçınılmazdı. Fromm’a göre, tarihin gördüğü en sapkın ideolojilerden olan nazizmin yoğun bir kitlesellik kazanmasının nedenlerini araştırırken, iktisadi ve toplumsal koşulların yanında bu olgu da gözönünde tutulmalıdır.

Fromm, yetkeciliğin tarihsel süreç içinde geçirmiş olduğu değişimleri incelemiş ve günümüzdeki toplumsal yetkenin karakteri üzerinde durmuştur. “Yirminci yüzyılın ortasında yetkenin niteliği değişmiştir; açık yetke değil, *bilinmeyen, görünmeyen, yabancılaşmış yetke*dir bu artık: Bizden ‘kimse’ bir istekte bulunmaz; ne bir insan ne bir fikir ne de bir ahlak yasası. Gene de hepimiz, çok yoğun yetkeci bir toplumdaki insanlar ölçüsünde ya da onlardan daha çok uyarız yetkeye. Gerçekten de ‘o’nun dışında yetke yoktur. Nedir bu ‘o’ denen? Kar, ekonomik zorunluluklar, pazar, sağduyu, kamuoyu, ‘*insan*’ın yaptıkları, düşündükleri, duyduklarıdır. Bilinmeyen yetkenin yasaları, pazarın yasaları gibi görünmez ve aynı ölçüde dokunulmazdır. Görünmeyene kim saldırabilir? Kim başkaldırabilir ‘Hiç kimseye’ karşı?” (15)

“Sağlıklı Toplum” adlı çalışmasında ise Fromm, akıl sağlığı ile toplumun örgütleniş biçimi arasındaki ilişkileri ele almıştır. Fromm bu çalışmasında akıl sağlığının, bireyin topluma uyumu açısından tanımlanamayacağını; tam tersine, toplumun insan gereksinimlerini karşılaması ve zihinsel gelişimini hızlandırması açısından tanımlanması gerektiğini öne sürer. Çünkü akıl sağlığı bireysel değil, toplumsal bir sorundur. Eğer toplumsal yapı insan gereksinimlerini karşılamıyorsa, yani sağlıklı bir toplumsa, insan başkalarının kullanacağı ve sömüreceği bir araca dönüşür; başkalarına boyun eğip, otomatlaştığı sürece benlik duygusundan yoksun kalır. Böylesi bir toplumda “birey, kendi olmaktan çıkar; kültürel kalıpların kendisine sunduğu kişiliği tümüyle benimser, böylece tıpkı diğerleri gibi ve onların kendisinden beklediği gibi olur. ‘Ben’ ile dünya arasındaki tutarsızlık ve onunla birlikte de bilinçli yalnızlık ve güçsüzlük duygusu ortadan kalkar. Bu mekanizma bazı hayvanların kendilerini korumak üzere renk değiştirmesiyle kıyaslanabilir. Onlar da kendi çevrelerine o kadar benzerler ki, çevrelerinden neredeyse ayırt edilemezler. Kendi bireysel benliğinden vazgeçen ve bir robot haline gelen kişi, çevresindeki milyonlarca diğer robotla aynı olur ve artık kendini yalnız hissetmez, kaygı duymaz. Ama ödediği bedel yüksektir, kendi benliğini yitirmiştir.” (16)

Herbert Marcuse’e göre ise günümüzde bireyin topluma uyumu değil, mimesis’i, öykünmesi, birey-toplum özdeşliği söz konusudur. Birey, toplumun dayattığı yaşam biçimi karşısında eleştireliliğini yitirmekte ve bir ‘tek-boyutlu insan’ haline gelmektedir. “Kitlesel üretim ve kitlesel dağıtım bütün bireyi ister ve işleyimsel ruhbilim çoktandır fabrika ile sınırlı olmaya son vermiştir. Çok yanlı içe-yansıtma süreçleri neredeyse düzeneksel tepkilerde kemikleşmiş görünürler. Sonuç uyarlanım değil ama öykünmedir-

mimesis: bireyin kendi toplumu ile ve bunun yoluyla bir bütün olarak toplum ile dolaysız bir özdeşleşmesi.” (17) Böylece sanayi toplumunun geliştirdiği tüketim normları, insanlarca içselleştirilir ve insanın gerçek gereksinimlerinin yerini yapay gereksinimler alır. Bu ikame sürecinin sonunda ise yaratılan yapay-sahte bilinç, toplumu dönüştürme gereksinimini perdeler.

Marcuse, ileri sanayi toplumlarında özgürleşme isteklerinin bastırıldığını, özgürlük düşüncesinin içinin boşaltılıp, zararsız bir sözcük haline getirildiğini ve böylece de toplumda yaygın bir ‘özgürsüzlük’ durumunun olduğunu öne sürmektedir. “İleri işleyim toplumunun ayırtedici özelliği özgürleşme-ayrıca hoş görülebilir ve ödüllendirici ve rahatlatıcı olandan da özgürleşme- isteyen gereksinimleri etkili bir biçimde boğması ama aynı zamanda gönenç toplumunun yok edici gücünü ve baskıcı işlevini sürdürmesi ve bağışlamasıdır. Burada toplumsal denetimler savurganlığın üretim ve tüketimi için ezici gereksinimi zorunlu kılarlar; artık gerçek bir zorunluğun olmadığı yerde aptallaştırıcı çalışma için gereksinimi; bu aptallaşmayı hafifleten ve uzatan gevşeme biçimleri için gereksinimi; yönetilen ederler çerçevesinde özgür yarışmacılık, kendini sıkı denetimde tutan bir özgür basın, markalar ve ıvır zıvır araç gereçler arasında özgür seçim gibi aldatıcı özgürlükleri sürdürme için gereksinimi zorunlu kılar.” (18) Marcuse’e göre yukarıda sözü edilen toplumsal normların içselleştirilmesi olgusunda tüketim edimi, özel bir yer tutar. Çünkü bireyler, tüketim ile birlikte aslında toplumun dayattığı dizgeyi satın alırlar. Bireyler böylece sisteme bağlanır ve “bir tek-boyutlu düşünce ve davranış kalıbı doğar ki, bunda içerikleri nedeniyle yerleşik söylem ve eylem evrenini aşan düşünce, özlem ve hedefler ya püskürtülür ya da bu evrenin terimlerine indirgenirler. Verili dizgenin ve onun nicel uzanımının ussallığı tarafından yeniden tanımlanırlar.” (19) Ayrıca Marcuse, teknoloji ve üretimin örgütleniş biçiminin de yabancılaştırıcı bir etken olabileceğine dikkati çeker. Buna göre işin mekanizasyonu, emekçiyi makinenin bir eklemi düzeyine indirgeyerek, emekçiyi mekanikleştirilmiş bir parça haline getirir. Böylece emekçi, emek süreci üzerindeki denetimini ve iradesini kaybeder ve çevresine etkide bulunma yetisini yitirip, sadece seyretmekle yetinir. “Bilinçten bağımsız olarak insanın faaliyetlerinden etkilenmeksizin işleyen, kendini ortaya hazır imal edilmiş kapalı bir sistem halinde koyan şu mekanik yasalı süreç karşısındaki kontemplatif(seyredici) davranış, insanın dünyaya karşı doğrudan davranışlarının da temel kategorilerini dönüşüme uğratmaktadır. Böyle bir seyircilik zaman ile mekanı aynı paydaya getiriyor, zamanı mekanın düzeyinde düzleştiriyor.” (20)

Bu bölümü bitirmeden Durkheim, Fromm ve Marcuse’e bir de eleştirel bir gözle kısaca bakmak yararlı olabilir. Durkheim, Marx’ın sınıfsal çatışmanın nedenlerinden biri ve yabancılaştırıcı bir süreç olarak gördüğü iş bölümünü idealize ederek, sorunun iş bölümünün organik değil mekanik uygulamasından doğduğunu öne sürmüştür. Böylece toplumsal değişmeyi tarih dışı soyutlamalarla açıklamaya çalışmıştır. Yine anomi çözümlemesi de aşkın, evrensel, mutlak bir “normallik” düşüncesine dayanmaktadır. Ayrıca Durkheim, anomi durumunu çözüp, “normal” bir toplumu kuracak özneyi de tarif etmemiştir. Böylesi bir dönüşüm için iradi müdahaleye alan bırakmayacak doğal gelişim yasalarına daha sıcak bakmıştır. Fromm ise yabancılaşmayı, her ne kadar siyasal, iktisadi

ve ideolojik vurguları olsa da, özünde psiko-patolojik bir süreç olarak algılamış ve sorunu akıl sağlığı çerçevesinde değerlendirmiştir. Kuşkusuz Fromm'un değindiği boyutlar oldukça önemli ve üzerinde düşünülmesi gereken olgulardır. Ama sorun salt bu boyutuyla temellendirilirse, yani yabancılaşmanın siyaset alanı ile ilişkisi tanımlanmazsa sorunun oldukça kuramsal kalacağı, gündelik hayat tercümesinin güçleşeceği kanısındayım. Ayrıca Fromm'un, Nazi Almanyası ile Sovyet Rusya'yı yabancılaşma sorununda karşılaştırıp, işlevsel olarak aralarında pek bir farkın olmadığını iddia etmesi, kendisinin, batı düşün dünyasının kadim hastalıklarından nasibini fazlasıyla aldığını göstermektedir. Marcuse ise mevcut sistemin bireyde ve toplumda yarattığı açmazları betimlemesine karşın, proletaryanın toplumsal dönüşümün öznesi olmaktan çıktığını öne sürerek, yeni bir açmaz yaratmıştır. Marcuse'e göre; burjuvazi ve proletarya, kurumsal statükonun korunması amacıyla çağdaş toplumun en ileri alanlarında birleşmektedirler. Ayrıca kapitalizmin ilk dönemlerinde, emekçi, pislik ve yoksulluk içinde, ağırlıklı olarak kol emeğiyle ve bir yük hayvanı gibi çalışırken ve böylece toplumun yaşayan yadsınmasıyla, günümüzün teknolojiye dayalı toplumlarında, emekçi, bu yadsımayı daha az yaşamaktadır. Marx'ın, emekçinin konumunu üretim araçlarının mülkiyeti sorunuyla saptadığı yerde Marcuse, emeğin kol emeği mi yoksa teknolojik gelişmeler sayesinde makineleşmiş emek mi olduğunu tartışıyor. Tartışma böyle yapıldığı sürece de, Marcuse'un ulaştığı sonuçlara pek şaşmamak gerekiyor. Son olarak, Fromm'da ve Marcuse'da görülebilecek ortak bir özellik de, iki düşünüründe eleştirilerini kapitalist toplum yapısından ve sınıfsal ilişkilerden çok modern sanayileşmiş toplumlara yöneltmeleridir. Kanımca bunun en önemli nedeni, Sovyet Devrimi'nin ve Sovyet Sosyalizminin, yabancılaşmış ilişkileri dönüştürmedeki kimi yetersizlikleridir.

Günümüz toplumlarında yabancılaşma

Günümüzde yabancılaşma-ideoloji ilişkisi giderek yoğunlaşmış ve karmaşıklaşmıştır. Dolayısıyla günümüzün yabancılaşma biçimlerini incelemek önümüze ister istemez ideoloji sorununu getirmektedir. Bu yüzden konuya girmeden, ideoloji sorunuyla ilgili bir kaç vurgu yapmak yararlı olabilir.

İdeolojinin asıl ilişkilendirilmesi gereken olgu, bilinçlilik biçimleridir. Yani ideoloji, toplumsal etkenlerin çeşitliliğiyle oluşan bütün bilinçlilik biçimlerini kapsar. Sistematiğe düşünceler, dini ve etik yargılar ve gündelik hayata ilişkin motifler bu kapsamın içindedir. Dikkat edilirse böylesi bir şemada, ideolojiyi tek bir olgu ile özdeşleyip, kapsamını daraltmak mümkün görünmüyor. Çünkü kanımca ideoloji, bir kavram olarak tanımlanmaktan çok, bir alan olarak betimlenmeye uygundur. Bu alan içinde sistematiğe düşüncelere de, gündelik motiflere de, kasıtlı çarpıtmalara vb. de yer vardır. Bu noktadan devam edersek ideoloji tartışmalarında yadsınması gereken bir olguyla karşılaşırız, ideolojinin yanlış bilinçle özdeşleştirilmesi. Bu anlayış, hiç çekinmeden bir kenara bırakılmalıdır. Bu durum ise hiç de Marx'tan kopmayı getirmemektedir. Özetlersek;

ideoloji, çeşitli toplumsal etkenlerce oluşan bilinçlilik biçimlerinin oluşturduğu bir alandır ve bu yüzden tek bir olguyla (örneğin yanlış bilinçle) özdeşleştirilemez.

İdeoloji konusunda bir diğer vurgu da, egemen ideoloji ile ilgili olarak çıkıyor karşımıza. Şöyle özetleyebiliriz; hiç bir sınıf, egemenliğini meşrulaştırıcı ideolojileri, salt kendi sınıfsal pratiklerinin sonuçlarından hareketle üretemez. Bu anlamda hiç bir sınıf, ideolojiler alanına kendi saflığıyla egemen olamaz. Dolayısıyla; kapitalist toplumsal formasyonda egemen olan ideoloji, büsbütün burjuva ideolojisine indirgenemez. Çünkü ideolojik biçimlenmeler, sınıf mücadelelerinin etkileri sonucunda oluşur ve yine sınıf mücadeleleri, burjuva ideolojisini, kendi saflığını aşan bir kapsayıcılığa ve yayılıma itmektedir. Sonuçta oluşan yeni ideolojik çerçeve de son çözümlemede, kapitalizmin yeniden üretimine hizmet etmektedir. Ama bir sınıf olarak burjuvazinin kendi toplumsal pratiği ile ilişkileri zayıflamaktadır. Ayrıca egemen ideoloji bu konumuyla, üreticileri en anonim ve sınırları en amorf ideolojidir. "Egemen ideoloji, burjuva ideolojisi ile resmi ideolojinin, tüm toplumsal pratiğin ürünü olan değerleri, yargıları ve yorumları soğurabilecek esnekliği ve dönüşümü geçirdiği alandır. Bu tanımıyla, egemen ideolojinin üreticileri, ne tek başına devlet ne de ideologlardır. Egemen ideoloji üretimi, devletin ve ideologlarının yanı sıra politikacıların, halkın ve günümüz koşullarında özellikle medyanın (en başta "kitle kültürü" alanındaki) etkinlikleri ve karşılıklı ilişkileri sonucunda gerçekleşir." (21)

Artık yabancılaşmanın ideoloji ile ilişkilerine geçebiliriz. Kanımca yabancılaşma-ideoloji ilişkisi, en başta nesnel temelleri olan bir ilişkidir. Toplumsal pratiğin gerçek bilincinden uzaklaşma olgusu, ideoloji üretimine temel oluşturan nesnel zemindir. Öncelikle iş bölümü, toplumsal pratiğin gerçek bilincine uzaklaşmayı getiriyor. Bu yabancılaşma siyasi, iktisadi, etik vb. düşüncelerin üretimine yol açıyor. Böylece genel bir ideolojiler alanı oluşuyor. Bu alandaki ideolojilerin, öznelerce benimsenmesi de, bilinçlilik biçimlerini yaratıyor. İdeoloji-yabancılaşma ilişkisinin nesnel zemini, biraz tehlikeli olsa da-bu şekilde tarif edilebilir. Bunun dışında, böylesi bir ilişkilendirmenin, ideoloji tartışmalarında da yararı olacaktır. Az önce sözü edilen, ideolojinin yanlış bilinçle özdeşleştirilmesi yanlışına, yabancılaşma-ideoloji ilişkisinden kalkarak da yanıt verilebilir. Çünkü, eğer böyle bir ilişkilendirme doğruysa, toplumsal pratiğin gerçek bilincine uzaklaşmak farklı derecelerde olabileceği için, ideolojinin yanlış bilinç kategorisine hapsedilmesi mümkün olmayacaktır.

Yukarıda söylenenler doğrultusunda günümüze bakarsak şunları görebiliriz; günümüzde yabancılaşma, kendini daha yoğun olarak ideolojinin ardına gizlemektedir. Yani insanlar artık ideolojik dolayımın yarattığı yabancılaşmayı daha fazla yaşamaktadır. Bu söylenen, yabancılaşmanın, maddi süreçlerden kaynaklanan nesnel zemininin yok olduğu anlamına gelmiyor elbette. Söylenen şu; maddi süreçlerin bilgisini gizleyen "mistik tül" günümüzde giderek kalınlaşmış ve bu gizleme işlemine yeni "tül"ler de eklenmiştir. Birazdan sıralanacak olguları, bu saptamalarla birlikte düşünmek yararlı olacaktır. Son bir uyarı; yabancılaşmanın ve ideolojinin, soyutlamanın üst düzeylerinde birbirlerinden ayrıksı ve özgül yanları saptanabilse de, bunun somut örneklerde, "şu

kadarı yabancılaşmadır, bundan sonrası ideolojiye girer” türü açıklamalar beklenmemelidir.

Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında boyutlanan desosyalizasyon politikaları, günümüzün en çarpıcı yabancılaşma biçimlerinden biridir. Geçmişte, insanın yaşamı daha kamusal olmak zorunda olduğundan, “biz”, “ben”e ağır basabiliyordu. Oysa günümüzde televizyon, bilgisayar, telefon vb. araçlar, insanların kamusal yaşama katılma potansiyellerini köreltmektedir. Ayrıca geçmişte kamusal yaşama “kendisi” olarak katılan insan, özel yaşamında da kendisi olarak kalabiliyordu. Bugünün insanı ise gerek kamusal yaşamda gerek özel yaşamında, insanı kendisinden çok başkası yapan etkilerin, sınıf atlama düşlerinin, şöhret isimlere öykünmenin vb.nin belirlenimi altındadır. Bu durum ise katlanmış bir yabancılaşmayı beraberinde getirmektedir.

Günümüzün katlanmış yabancılaşması, bireysel kimliklerin ortaklıklarla değil, kişisel farklılıklarla oluşturulmasını dayatmaktadır. Bu durumda kişisel ilkeler ve farklılıklar, birey olma adına, başkalarına zorla ya da “çok uygar anlaşmalarla” benimsetilmektedir. Böylece insanların topluluk olma bilinçleri sakatlanmaktadır. Sonuçta günümüz dünyasının insanı, kendini toplumsal bir varlık olarak algılamamaktadır. İlişkilerinde bireyce çıkarlarını temel almakta, var olmayı sahip olmaya eşitlemekte ve çalışmayı bir lanet saymaktadır. Ayrıca bu insanlar toplumsal yaşamın, kendi dışlarında anlayamadıkları, kavrayamadıkları güçler tarafından yönlendirildiğini sanmaktadırlar. Özetle “düne göre bugün, özne, kendi dışına baktığında daha şeyleşmiş, daha anlaşılmaz, daha ürkütücü bir dünya görmektedir. Bu gözlem, öznenin ideolojik evrenini daha karmaşıklştırmakta, yabancılaşmayı derinleştirmektedir.” (22)

Yeri gelmişken Frankfurt Okulu tarafından geliştirilen “kültür endüstrisi” kavramına değinelim. Bu kavramla anlatılmak istenen, kültür endüstrisi ürünlerini tüketen insanın, kendini varolan toplumsal gerçeklikle özdeşleştirdiği, bu gerçekliğe sabitlediğidir. Günümüzde ise belli tüketim malları, kültür endüstrisi ürünlerine benzer ideolojik etkiler yaratmaktadır. “kimi malları tüketen insan, basit bir tüketici olmanın ötesinde, kendini varolan evrensel gerçekliğin taşıyıcısı, katılımcısı, giderek yaratıcı olarak görmeye başlar, İnsan artık herhangi bir tüketici değil, Nike ayakkabı giyilen bir dünyanın Nike ayakkabı giyen; hamburger yenilen bir toplumun hamburger yiyen; tatile çıkılan bir ülkenin tatile çıkan bir üyesidir. Buradaki insan, tüketici kimliğiyle, belli bir yaşam tarzının alıcısı değil, yaratıcısı olduğu inancındadır.”(23) Kültür endüstrisi kavramı hakkında son olarak şunları söyleyebiliriz; bu kavram, ideoloji tartışmalarında mutlaka kullanılmalıdır. Fakat, kültür endüstrisi ürünlerinin, her tür aykırı eylemi ve yorumu sindirebilecek mükemmellikte görülmesi yanlış olacaktır. Böylesi bir yaklaşım, hiç gerçekçi değildir.

Yabancılaşmayı derinleştiren diğer önemli unsurlar da, medya ve popüler kültür saldırısıdır. Günümüzde medya, kapitalizmin kendini meşrulaştırmada kullandığı en nemli araçlardan biri olmuştur. Özellikle son yıllarda medyanın hızla genişlemesiyle, kitap kültürünün yerini görüntü kültürü almış, “tüketiyorum, öyleyse varım” mantığı zihinlere yerleştirilmiş, insanın düşünme ve sorgulama yeteneği dumura uğratılmıştır. Örneğin; çeşitli televizyon kanallarının sunduğu haberler, insan yeteneklerinin

köreltilmesinde oldukça işlevlidir. Bu haberlerde her şey , bütünlükten yoksun, parçalı, düşündürmekten çok güldüren, siyasi, askeri vb. haberleri bile fonda çalan neşeli bir müzikle ama her zaman gerçek içeriğinden koparan bir tarzda sunulur. Tüm bunların sonucu olarak, insanlar, dikkatlerini toplumsal sorunlara değil, bireyci zevklerin tatminine, magazin dedikodularına vb..yöneltmektedir. Neil Postman'ın dediği gibi; "Sorun, televizyonun bize eğlendirici temalar sunması değil, bütün temaların eğlence olarak sunulmasıdır." Popüler kültür ise tüm bu süreçlerde, medyanın sadık destekçisi olmuştur. Christoper Anderson'un deyimiyle bu "kültürel çöplük" içinde yalnızlaşmış, var olmayı değil sahip olmayı temel ilke edinmiş insanlar yaratılmıştır.

Yabancılaşmadan kurtuluş yok mu?

Baştan bu yana yabancılaşmanın birey ve toplum üzerinde yarattığı tahribattan söz edildi. Kuşkusuz bu konuda pek iç açıcı şeyler söylemek mümkün değil. Özellikle Türkiye gibi katlanmış yabancılaşmaların rahatça gözlenebildiği bir ülkede, kötümserlik yaygın bir ruh hali olabilir. Tüm bunlara karşın yabancılaşma, karşı konulamaz bir süreç değildir. Ayrıca yabancılaşmaya karşı konulamayacağını düşünmek de, yabancılaşmanın bir başka biçimidir. Peki bu kuşatma nasıl yarılabılır? Bu sorunun yanıtı için tekrar başa, Marx'a dönmek yararlı olabilir. Marx, yabancılaşmadan kurtulmanın yolunun praksis, yani toplumun devrimci dönüşümü olduğunu söylüyor. "Marx, insanların, ancak gerçek mücadelelerle yani pratik yoluyla yabancılaşmadan kurtulabildiklerini ve değişik şekiller alan bu çeşitli mücadeleler içinde, teorinin, gerekli ama yetersiz bir araç (bir öge, bir evre, bir araç) olduğunu düşünüyordu. Marx'ın gözünde, bir yabancılaşma, bu yabancılaşmanın ortadan kaldırılabilirliği ile; yani, yabancılaşmadan kurtuluşun pratik ve gerçek olanağı ile açıkça tanımlanabilir ancak."(24)

Son olarak; yabancılaşma olgusu, kuşkusuz oldukça kapsamlı ve geniş bir konudur. Ayrıca diyalektik yöntem gereği yabancılaşmayı, kapitalist sistemin tüm kurumlarıyla ilişkisi içinde ele almak gerekirdi. Bu gerekliliklerin farkında olmakla birlikte, metinde, deyim yerindeyse biraz seçmeci davranıldı ve yabancılaşmanın kimi başka kurumlarla-örneğin devlet, din, alt kültür grupları vb.-ilişkilerine doğrudan değinilmedi. Fakat dikkatli bir okurun, metnin genel doğrultusundan, yukarıda sıralanan ilişkilerin niteliklerini çıkarabileceğini umuyorum.

Notlar

- 1- Erich Fromm; *Sağlıklı Toplum*, Payel Yay., s.117
- 2- Karl Marx; *Alman İdeolojisi*, Sol yay., s.55
- 3- Karl Marx; *1844 El Yazmaları*, Sol Yay., s.114
- 4- Erich Fromm; *y.a.g.e.*, s.167
- 5- Karl Marx; *y.a.g.e.*, s.143
- 6- Karl Marx; *Alman İdeolojisi*, (6. Tez), Sol yay., s.25
- 7- Metin Çulhaoğlu; *Bin Yılın Eşiğinde Marksizm ve Türkiye Solu*, Sarmal Yay., s.282
- 8- Karl Marx; *Kapital*, Cilt 1, Sol Yay., s.82

- 9- Karl Marx; y.a.g.e., s.85
- 10- György Lukacs; *Tarih ve Sınıf Bilinci*, Belge Yay., s.161
- 11- György Lukacs; y.a.g.e., s.168
- 12- Karl Marx; y.a.g.e., s.89
- 13- Erich Fromm; *Özgürlükten Kaçış*, Payel Yay., s.44
- 14- Erich Fromm; y.a.g.e., s.148
- 15- Erich Fromm; *Sağlıklı Toplum*, Payel Yay., s.143
- 16- Erich Fromm; *Özgürlükten Kaçış*, Payel Yay., s.152
- 17- Herbert Marcuse; *Tek-Boyutlu İnsan*, İdea Yay., s.21
- 18- Herbert Marcuse; y.a.g.e., s.19
- 19- Herbert Marcuse; y.a.g.e., s.22
- 20- György Lukacs; y.a.g.e., s.166
- 21- Metin Çulhaoğlu; y.a.g.e., s.138
- 22- Metin Çulhaoğlu; y.a.g.e., s.284
- 23- Metin Çulhaoğlu; y.a.g.e., s.287
- 24- Henri Lefebvre; *Marx'ın Sosyolojisi*, Sorun Yay., s.12

SOSYALİST SİYASET VE GENÇLİK

Hasan ALİOĞLU

Gençlik kategorizasyonu

Genel olarak gençlik sosyo-ekonomik konumu yönünden işçi gençlik, köylü gençlik, öğrenci gençlik gibi kategorizasyona tabi tutulsa da; işçi ve köylü gençliğin üretim sürecindeki yerini erken yaşlarda almaları dolayısıyla bu kesimlerin sınıfsal varoluşları öğrenci gençliğe göre daha önce gerçekleşmektedir. Bu durumda gençliği siyasal bir konumda değerlendirecek olursak, gençliği yalnızca öğrencilerden oluşan *deklase* bir kategori olarak ele alabiliriz. “Öğrenci gençliğin” ya da bundan böyle daha doğru bir ifade ile “gençliğin” bu *deklase* durumu, geçici bir süre üretim süreci dışında kalmalarından kaynaklanmaktadır. Diğer taraftan gençliğin bu *deklase* konumu “aydın/yarı aydın” tabakayı içinde barındırmasına ve bu nedenle ülke ve dünya sorunlarına daha duyarlı hale gelmesine yol açmaktadır. İşte sosyalistler için “öğrenci gençliğin” bu yarı aydın konumu siyasallaşmanın olanaklarını vermektedir.

Gençliğin bu siyasal konumu ötesinde sosyo-ekonomik konumu yönünden değerlendirilmesi, yapay dinamikler varsayarak gençliğe yönelik açılımlar gerçekleştirilmesine yol açacak, bu ise günümüzde zaten esnekleşme süreçleriyle, sınıfa yapılan saldırı politikalarıyla atomize edilen/edilmeye çalışılan işçi sınıfını bölmek anlamına gelecektir. Ayrıca, gençliğin sosyo-ekonomik konumundan hareketle örgütlenme çalışmaları Türkiye sol/sosyalist mücadele tarihinde de işçi, köylü, öğrenci gençlik için ayrı ayrı demokratik örgütler şeklinde denenmiş, ancak pratikte ise lise ve üniversiteli gençliğin örgütlenmelerinin hayata geçirilebildiği bir dönem yaşanabilmiştir.(1) Böylece gençliğin “öğrenci gençlik” ötesinde ayrıştırmalara tabi tutularak bu alanda ayrı ayrı örgütlenmelerin sağlanamayacağının da nesnel olarak olanaksız olduğu görülmüştür.

Buradan devamla, olası bir gençlik hareketine gelecek olursak. Gençlik hareketinin gündemini belirleyen temel sorunlar geçmişte olduğu gibi gelecekte de sosyalist hareketin siyasal pratiği dolayımı üzerinden sınıf mücadelesiyle ilişkili olmuştur/olacaktır. Bir gençlik hareketinin doğuşu yükselişi ve gelişmesi sadece kendi iç dinamikleriyle belirlenmez. Sınıf mücadelesi ve sosyalist hareketin toplumsal formasyon üzerindeki etkisi gençlik hareketini de etkileyip, belirlemektedir. Buradaki sosyalist hareketin ürettiği siyasetin belirleyicisi ise “tek başına ve doğrudan doğruya işçi sınıfı değil, işçi sınıfının da bir parçası olduğu toplumsal formasyonun bütünüdür.”(2)

Gençliğin konjonktürel hareketi ve “bağımsızlaşabilme” sorunu

Sosyalist Politika’nın tezlerinde de dile getirildiği gibi “Sosyalist hareketin önümüzdeki döneminde, önceki dönemlerin önemli dinamikleri olan aydın, öğrenci gençlik ve kent yoksullarından ciddi bir katkı olasılığı düşüktür. Bugünkü bazı geriliklerine, süreksizliğine ve başka olumsuzluklarına rağmen, sınıf hareketi Türkiye toplumunun yakın geleceği açısından çözücü, ayrıştırıcı ve yeni dinamikler yaratmaya aday tek harekettir.”(3)

Sosyalist mücadelenin kendi gündemini belirlemediği/belirleyemediği koşullarda gençlik hareketi sınıf hareketinden bağımsızlaşabilme eğilimleri göstermiş ve bu durumda da gençlik hareketi ancak konjonktür tarafından belirlenebilmiştir. Türkiye sol/sosyalist mücadele tarihinde ise bu durum kendini bize THKP/C, THKO gibi öğrenci hareketi merkezli örgütlerin sahneye çıkışıyla göstermiştir. Bu örgütler ise 70’li yıllara, ancak sınıfsal dinamiklere kimi yönelimler gösterecek olan ve içlerinden çıkaracakları kimi devrimci örgütler ile varlıklarını aktarmışlardır. Fakat 70’li yıllarda da bu örgütlerin anti-kapitalizm düzeyine yükselemeyen ve siyasal iktidar perspektifine sahip olmayan politikaları gençlik alanında da salt anti-faşist bir mücadele üzerinden örgütlenme anlayışını getirmiş ve 60’lı yılların salt anti-emperyalizmi gibi bu da gençlik hareketinde sönümlenmeye mahkum bir yükseliş sağlamıştır. Oysa “gençlik hareketi ne teorik ne de örgütsel olarak içinde yer aldığı sol hareketten daha ileride olmamış ve hareketin bütününe ilişkin sorunlarda hep belirlenir durumda olmuştur.”(4) Ayrıca şunu da söyleyebiliriz ki, devrimci-demokrat yapıların bu sınıflar ötesi aktivizmleri ve yüzeysellikleri bugün için bu yapıların ya da bu yapıların sürdürücülerinin yeni sol kuramlarca malul olmasının da nedenlerinden birisidir.

Düne bakarak, bugünün leninist öncü örgüt nüvelerinin-kolektivitelerinin, genç sosyalist kadroları, gençlik alanına dönük çalışmalarında “anti” olma temelinde yükselen konjonktür tarafından belirlenip dalgalanabilen gençlik hareketi yaratmanın sosyalist kadrolarca benimsenmemesi gerektiğini gözönünde bulundurmalıdırlar.

Gençliğin “bağımsız” örgütlenmesi ve tarih

Gençlik alanına dönük çalışmaların bugünkü süreçlerinde de sık sık karşımıza gelen bir soru -sorun olan gençliğin “bağımsız örgütlenmesi” konusu da yine köklerini Türkiye sol/sosyalist mücadele tarihinden almaktadır. Buraya kadar yer yer değinmelerde de anlaşılaacağı gibi devrimci-demokrat yapılar 70’li yıllarda gençlik alanına sosyo-ekonomik konulara göre yönelmiştir. Bu yönelim ise sadece lise ve üniversite öğrencisi gençler arasında “ciddi” örgütlenmeler sağlayabilmelerine neden olmuş, fakat yapıların siyasal iktidar hedefi taşımayan ve özde anti-kapitalist içerik barındırmayan siyasetleri, bu örgütlenmelerini de “nerede hareket, orada bereket” konjonktürelciliğiyle siyasallaştırmış; sonuçta bu ise dönemsel patlamalar yaşayan gençlik hareketlenmesini aşamamalarına, ileriye sıçratamamalarına yol açmıştır. Diğer yandan, küçük burjuva orta tabakaların hareketliliğine dayanan devrimci-demokrasi kendi birikiminin içerisinden

goşizmi doğurmuş, bu durum ise 15-18 yaş arasındaki aktivist lise öğrencisi genç devrimcilerden oluşmuş dar bir örgüt olan MLSPB örneğinde somutlandığı gibi, goşist örgütlerin eylem alanına çıkmasıyla sonuçlanmıştır.

TKP, TSİP gibi parti örgütlenmesi içinde olan yapılar, parti ve gençlik örgütlenmesi ilişkisini “ideolojik bağımlılık/örgütsel bağımsızlık” ilkeleri çerçevesinde ele almışlardır. Böylece gençliğe sınıfsal dinamiklere ve sosyalist ile burjuva ideolojilerin karşıtlığına göre misyon edindirmeyip; sosyalistlerden demokratlara, ulusalcı solculardan kemalistlere kadar çeşitli ara ideolojilerde kendini ifade eden gençleri bir hareketin çatısı altında toplama çabaları TKP ile devrimci demokratların, gençlik örgütlenmesine yönelik politikalarını kesiştirmiştir.(5)

Yukarıda ifade edilen ideolojik bağımlılık, örgütsel bağımsızlık ilkesine göre gerçekleştirilen gençlik örgütlenmesinin sosyalizm mücadelesinde oturduğu yer Komsomol’a denk düşmektedir. Komsomol örgütlenmesine girmeden önce bir ara bilgi olarak-ki bu bize gençlik meselesinde yol gösterecektir-şunu söyleyebiliriz: TİP gençlik sorununa partinin yönlendiriciliğinde örgütlenerek politik mücadele veren bir gençlik örgütü anlayışıyla yaklaşmıştır.

Genel olarak 70’li yıllara bakıldığında gençlik örgütlenmelerinde, iktidar perspektifi olan bir hareketin, gençlik örgütlenmesi ile sınıf örgütlenmesi arasında kurulacak olan koordinasyonun yönünün ve içeriğinin önemli bir sorun olduğunu görebiliriz. Koordinasyonun içeriği gerçek bir maddi zemine oturmasa da örgütsel bağımsızlık olarak düşünülmüş, yönü ise bir komsomolun iktidar sonrasındaki ana işlevlerinden olan, gençlik örgütünden partiye kadro sağlamak olarak düşünülmüştür. Bugün de devrimci demokrat gelenek, gençliğe yönelik çalışmalarında büyük bir nostaljik romantizm ile hareketlenme içerisinde yer almakta ve burada, sosyalizmin yeni ve genç kazanımlarından olabilecek insan malzemesini kısa ömürlü kapatmalar haline getirmektedir.

Komsomol

Komsomol; sosyalist gençlerin, parti programının ideolojik/politik yol göstericiliğinde sınıf mücadelesine kadro yetiştirdiği ve değişik katmanlardaki gençliğin mücadelesine öncülük edecek olan leninist gençlik örgütüdür. Komsomolda sözü edilen ideolojik bağımlılık-örgütsel bağımsızlık ilkesindeki örgütsel bağımsızlık uygulaması, ideolojik bağımlılığın mekanik-idari bürokrasiye tâbiyete indirgenmemesinin çözümüdür. Komsomolda her ne kadar örgütsel bağımsızlık söz konusu olsa da, parti ile onun gençlik örgütü arasında örgütsel bir eşgüdümün olmaması söz konusu olamaz. Bu örgütsel eşgüdüm partiye olan ideolojik bağımlılığın sigortasıdır.(6)

Ancak “komsomol tipi gençlik örgütlenmesinin zamanı, sosyalist devrim sonrası, mekanı da sosyalist devrimi gerçekleştirmiş olan ülkelerdir.”(7) Zira komsomolun kapsayacağı değişik gençlik katmanlarını içerebilmesi de iktidar öncesi nesnel olarak

mümkün değildir. Bu ancak sosyalist inşa döneminde gerçekliğe dönüşebilir. Tüm bunların yanı sıra, gençlik alanına dönük bir örgütlenme çalışmasında, ideolojik bağımlılık-örgütsel bağımsızlık ilkesinin adı ister komsomol olsun, ister bağımsız gençlik örgütlenmesi olsun, isterse başka bir şey olsun siyasal iktidarın alınmadığı bugün için olanaklı olmadığını görmek gerekiyor. Zira “politik bağımlılık kendi örgütsel biçimlerini de gereksindirir. Bu dolayım yoksa, zaman içinde ideolojik ve politik bağımlılık da kopar.”(8)

Bağımlılığın “alternatifi” nesnelliğe bağımlılık

Devrimci marksistlere göre, dünyanın derslerinden de hareketle, gençlik hareketi sınıf hareketinin ve partinin bir fonksiyonu olarak gerçekleşmezse, konjonktürel belirlenimden kurtulamayacaktır. Bu durumda da “alternatif” bağımlılık ilişkisi olan nesnelliğe bağımlılık doğacaktır. Bağımsızlığın ne örgütsel olanı ne de ideolojik olanı gerçekçi değildir. Nitekim günümüzde gençliğin bağımsız örgütlenmesini savunan tüm yapılar, sadece “öğrenci gençliğin” akademik-demokratik-“ekonomik” talepleri etrafında hareketlendiği dönemlerde hareketlenebilmekteler ve bu hareketliliğin bir süre sonra sönümlenmesini de engelleyememektedirler.

Kısacası, kapitalizme karşı verilen ideolojik-siyasal mücadele, Türkiye koşullarında kendi iç işleyişine sahip ayrı bir gençlik örgütlenmesini gerçekçi kılmamaktadır.

Akademik alan ve öğrenci hareketi

Buraya kadar gençlikten ve gençlik hareketinden söz edilirken doğrudan doğruya öğrenci hareketinden söz edildiğine dikkat edilmişse, şimdi de bu öğrenci hareketinin cereyan ettiği ana alan olan akademik alana ve bu alanda kadro-örgüt ilişkisine gelebiliriz.

Öğrenci hareketinin gerçekleştiği ana zemin olan üniversitelerin, birincisi kapitalist sistem için bilimsel üretimin ve nitelikli işgücünün yetiştirilmesi; ikincisi ise kapitalist devletin ideolojik aygıtı konumunda olmaları yönünden düzen için iki işlevi vardır. Üniversitelerin hatta genel olarak sistemin eğitim kurumlarının özellikle bu ikinci konumu, bilginin denetimi ve bu denetimin yeniden üretimini de getirdiği için eğitime sınıfsal yönünü vermektedir. Bu nedenle üniversitelerde verilecek mücadelenin içeriğinin her şeyden önce egemen ideolojinin kırılmasını hedef alması gerekmektedir.

Akademik alandaki mücadelede söz konusu olan temel çelişki, tarafsız bilgi üretimi ile ona verilmek istenen ideolojik biçim arasındaki çelişkidir.(9) Egemen sınıfın gücü ve imkanları akademik alandaki ideolojik hegemonyasını da sağlamaktadır. Egemen sınıf ise gücünü toplumsal formasyonun bütünündeki egemen ideolojiye yaslamaktadır. Sosyalistler diğer alanlara olduğu gibi akademik alana da müdahaleci olabilmek için, buraya dönük siyasetlerini de toplumsal formasyonunun bütünündeki dolayımına gerçekleştirebilmelidirler. Aksi takdirde “gençlerin akademik demokratik mücadele

başlığı altında özerk bir mücadele biçimi tanımları, sosyalist hareketin kazanımlarını engelleyebileceği gibi, özellikle de depolitizasyonun yoğun olduğu günümüz koşullarında üniversitelerde zaten sınırlı sayıda varolan yarı-aydın gençliğin 'kendi sorunlarına hapsolmasına' neden olarak, sosyalist hareketin ciddi kadro kayıpları yaşamasına neden olacaktır.(10)

Üniveriste alanında esas çalışma

Genç bir insanın sınıf mücadelesinde öğrenci kimliği üzerinden hareketle kendisini taraf olarak tanımlayabilmesi için akademik alanda üretilen bilimsel-düşünsel faaliyetin, meta üretimi süreci içerisinde birebir onunla ilişkide bulunması gerekir. Oysa Türkiye'de son yıllarda egemenlerin bu yönde çabaları görülse de bilimsel - düşünsel faaliyet, bilginin kullanıldığı alan olan meta üretim sürecinin dışında yer almaktadır. Öğrenci ancak sınıf mücadelesi yükseldiği ve bu yükselişin sosyalist hareketin dinamiği ile buluştuğu ve böylece kendi etrafındaki katmanlaşmış egemen ideolojik örtüde delikler açılmaya başladığı zaman sınıf mücadelesinde net şekilde taraf olabilecektir. Bu durumda bugün için gerçekçi olan şey, bir yandan devrimci marksistlerin egemen ideolojiye karşı yürütülecek olan ideolojik mücadeleyi örgütleyerek öğrencileri taraf olma ve siyasal bağlanma sürecine girmelerini sağlamalarıyken, diğer yandan üniversite ve liselerdeki devrimci marksist kadroların, kendiliğinden bir öğrenci hareketi yaratmak için boşa enerji ve zaman harcamayarak, bu alandaki sınırlı olsa da nesnel olarak varolan potansiyeli kadro kazanımı yönünde değerlendirmeleridir.

Devrimci marksist öbeğin ya da buna leninist öncü örgüt nüvesi dersek, bu öncü örgüt nüvesinin, biraz önce söz edilen gençliğin siyasal bağlanmasını da içeren mücadelesiyle, bu öbek ya da nüvenin gençlik içindeki kadrolarının bu alanda kadro kazanma çalışmaları birbirini kesen şeyler değildir. Her ikisi de diyalektik bir ilişkinin sonucudur. Bugün için Türkiye'de leninist öncü örgütlerden söz edilemeyecek durumdayken, ayrı bir sosyalist parti örgütlenmesi ya da nispeten geniş sol parti içerisinde yer alan ve bu partinin siyasete açılan kanallarında mücadele veren leninist öncü örgüt nüvelerinden söz edebiliriz. Elbetteki bu parti yani ÖDP, toplumun değişik ve geniş kesimleriyle ilişkiye geçmede ve sosyalist ideolojinin şöyle ya da böyle toplum üzerinde bier çekim merkezi oluşturabilmesinde şu anda ki biricik araçtır. Siyasal bağlanma daha çok işte bu çekim merkezi ağırlığıyla oluşturulabilecektir. Buradan yarı aydın/aydın konumuyla öğrencilere bakacak olursak, siyasal bağlanmanın "aydın konumu ile örgütsel bağlanma arasındaki vazgeçilmez halka"(11) olduğunu görürüz. Bu halkaları tamamlayan ise örgütsel bağlanmadır. Ve kadroların üniversite alanında kadro çalışması yapması ise bu örgütsel bağlanmaya dönük çalışmadır.

Üniversite alanında çalışmaya ilişkin tüm bu vurgular kesinlikle üniversitelerin, liselerin ayrı ayrı kendi özgünlüklerini göz önüne alarak buralardaki nispeten geniş öğrenci örgütlenmeleri içerisinde kadro bilinciyle ve kadro olarak yer alınmasının önünü kesen şeyler değildir. Ama buralarda da gösterilecek olan inisiyatifin, yaratıcılığın, özgün

dinamizmin esas gerçekleşeceği yerin karşılıklı besleme sonunda leninist öncü örgüt nüvesinin olduğuna dikkat edilmelidir.

ÖDP’de duruş ve gençlik

Üniversite alanında genç sosyalist kadroların çalışmaları aynı zamanda *Sosyalist Politika*’nın ÖDP içerisinde yer alış gerekçeleriyle de açıklanabilir. “ÖDP Ne Yapmalı?” broşüründe bu gerekçeler arasında bizatihi gençlik konusuyla da bağ kurularak şunlar ifade edilmiştir:

- i) “*Sosyalist Politika*, genç ve deneyimsiz kadroların dışı daha fazla açılmasında, toplumun daha geniş ve değişik kesimleriyle ilişkiye geçilmesinde, böylece 80 kuşağının çok sınırlı kalan kitle çalışması deneyimini aşmasında yarar görmüş, ÖDP’nin bunları sağlayacak bir yapı olduğuna inandığı için bu partide yer almıştır.”
- ii) “*Sosyalist Politika*, ÖDP gibi sosyalist geleneğin değişik grup ve öbeklerini barındıran bir yapı içinde yer almanın özgün bir tartışma, eleştiri, yakınlaşma-uzaklaşma, birlikte iş yapma ve belki de giderek harmanlanma dinamikleri yaratabileceğini ve bu dinamiklerin genç kadroların olgunlaşmasına yarar sağlayacağını varsaymış ve bu nedenle ÖDP’de yer almıştır.”(12)

Yine kongre öncesinde çıkan broşürde ise “ÖDP, sosyalizme yönelen genç kuşakların bir yandan verimli tartışma ortamlarında kendilerini geliştirmelerini, diğer yandan da eylem ve pratik alanını sürekli biçimde doldurabilmelerini sağlayabilecek tek yapılanmadır.”(13) denilmiştir. Genç kadroların çalışma esasında asıl önemli olan ÖDP’nin yaratacağı zeminlerde partinin hem içe açılan kanallarını hem de dışı açılan kanallarını diğer partililerle beraber kullanmaları, deneyim kazanmaları ve olgunlaşmalarıdır. Şurası da gerçektir ki kimi zaman ve hatta çoğu zaman, partinin kendi iç sorunlarına gömülmesi sebebiyle özellikle gençlik konusunda dışı açılacak kanallar tıkanmakta, hatta ülkenin ‘güncelleşen’ sorunları karşısında bile parti edilgenleşebilmektedir. Bu durum ise genç kadroların eylem ve pratik alanını sürekli biçimde doldurabilmelerini sağlayamamaktadır. Ancak, bunun çözümü parti kanallarını ve partililiği sonuna kadar zorlamadan, ülke üniversite ve liselerinin kendi özgünlüklerini de dikkate almadan, gençlik alanında ‘gençlikçilik’ yaparak gençlik hareketi yaratma çabalarıyla sağlanamaz. “Bugün sosyalist hareketin en yakıcı sorunu Türkiye’de sınıfın politik öncü örgütünün oluşturulabilmesinin araçlarını yaratmaktır. Bugünün görevi, sadece işçi sınıfının değil, gençlerin, sosyalist aydınların, emekçilerin kendi güçlerini bir örgüt çatısı altında toplamak olmalıdır.”(14)

Notlar

- 1- *Emeğin ve Eğitimin Kurtuluşu Yolunda Gençlik*, Gelenek Yayınları, 1993
- 2- “*Sosyalist Politika*’da Açılım İçin Saptamalar Yönelimler”, *Bildirge*, 1994
- 3- “*Sosyalist Politika Tezleri*”, *Sosyalist Politika*, Mayıs 1995, Sayı 5

- 4- *Emeğin ve Eğitimin Kurtuluşu Yolunda Gençlik*, Gelenek Yayınları, 1993
- 5- *a.g.e.*
- 6- *a.g.e.*
- 7- *Türkiye Sosyalist Hareketi BSP ve Sosyalist Politika*, Kasım 1994
- 8- *a.g.y.*
- 9- *Emeğin ve Eğitimin Kurtuluşu Yolunda Gençlik*, Gelenek Yayınları, 1993
- 10- *Türkiye Sosyalist Hareketi BSP ve Sosyalist Politika*, Kasım 1994
- 11- "Sosyalist Politika'da Açılım İçin Saptamalar Yönelimler", *Bildirge* 1994
- 12- *ÖDP Ne Yapmalı? Broşürü*
- 13- *ÖDP, Kongre Öncesi Son Değerlendirme Broşürü*
- 14- *Türkiye Sosyalist Hareketi BSP ve Sosyalist Politika*, Kasım 1994

KAPİTALİZMDE POLİTİKA*

Ellen Meiksins WOOD

Çev. Eylem AKDENİZ

Politik strateji tercihlerimiz büyük oranda verili koşullarda neyin olanaklı neyin olanaksız olduğuna dayanır.

Piyasa olanaklarına karşı piyasa bağımlılığı

Uzunca bir süredir kapitalist piyasayı bir fırsat olmaktan ziyade bir dayatma olarak düşünmemiz gerektiğini savunmaktayım (1). Ayrıca, marksistlere bu görüş kadar tanındık gelebilecek olan piyasanın muhtemel bütün etkilerini izlemeye tutarlı olamadığımız düşüncesini de dile getirdim. Öyleyse birtakım politik uzantılarına geçmezden evvel temel argümanı bir kez daha gözden geçirelim.

Piyasayı bir dayatma olarak kavrayabilmek için insanların kapitalist piyasaya sadece nasıl karşılık verdiklerini değil, buna nasıl 'zorlanmış' olduklarını da anlayabilmemiz gerekmektedir. Kapitalizm, insanları kâr arayışında öylesine 'rahat bırakan' ve kendilerini istedikleri gibi uyarlamalarına imkân veren bir sistem değildir. Yeniden-üretim ve hayatta kalabilmenin en temel koşullarını sağlayabilmek uğruna insanları piyasa girmeye 'zorunlu kılar'. Söz konusu durum hem işçi sınıfı, hem de burjuvazi için geçerlidir.

Kapitalizmin insan yaşamını ve toplumsal yeniden-üretimi örgütlemeye tarihsel olarak eşi görülmemiş bu rolü yüklediği ve insanların yeniden-üretim temel araçlarına ancak piyasa yoluyla erişebildikleri koşullarda mal ve hizmetlerin sağlanması belli dayatmalar tarafından yönetilmektedir. Rekabetin, birikimin, kâr maksimizasyonunun ve emek

NOT: Bu makale bu yılın mayıs ayında Güney Afrika'da yapılmış bir konuşmaya dayanmaktadır. Ziyaretinden önce, birisi bana ANC'nin (Güney Afrika Komünist Partisi) ve COSATU'nun (Güney Afrika Sendikalar Konfederasyonu) yönetici ittifakının bir zirve toplantısı için hazırlanmış, "Bugünkü Ekonomik Kriz ve Bunun Güney Afrika için Sonuçları" başlıklı bir belge gönderdi. Belge, Robert Brenner'in (Monthly Review'in Haziran sayısında tartışılan) "Küresel Sarsıntının Ekonomisi" makalesinden etkilenmiş bir küresel kriz tahlili içermektedir. Hükümetin neo-liberal politikalarının ardında yatan varsayımları eleştirmeye niyetli görünen tahlil mükemmel ve radikal olmasına karşın kimi sol eleştirmenler politik önergelerinin radikal tahlil düzeyine erişemediğini savundular.

Önergelerin, fazlasıyla kapitalizmi iyileştirme hedefi, dönüşüm düşüncesinden yoksun ve yönetsel olduğunu başka deyişle, kapitalizmi dönüştürmekten ziyade onu işletebilmek için tasarlanmış olduğunu dile getirdiler. Dolayısıyla ben, genel anlamda ve Brenner'e atıfla, kapitalist toplumda dönüşüm içermeyen stratejiler sorununu tartışmayı amaçladım.

*Monthly Review dergisinin Haziran 1999 sayısında yayımlanmıştır. (Çevirenin notu).

retkenliğinin arttırılmasına ilişkin dayatmalar... Bu koşullarda, kullanım değerlerinin üretilmesi değişim değeri yaratmada elverişsiz bir araçtır; dolayısıyla, kapitalist üretim öncelikli hedefi mal ve hizmetlerin sağlanması olmayıp sermayenin kendi yayılımıdır. İnsanların gereksinim ve istekleri sermaye birim sürecine daima tâbi ve anarşik rekabetçi piyasayla özdeşleşmiş bütün kriz ve çelişkilere maruzdur.

Kapitalizm dışında başka hiçbir sınıfsal sömürü sistemi piyasa ya da onun özgül dayatmaları tarafından ynetilmemiştir. Kapitalizm ncesi toplumlarda piyasa, doğrudan üreticiler ya da sömürenler için kendi kendine yeniden-üretim dolayımı olmamıştır. Doğrudan üreticiler, tipik olarak köylülerin toprak mülkiyetine sahip olmaları örneğinde olduğu gibi, genellikle üretim araçlarının sahibi konumundaydılar; dolayısıyla, sömürü, artı-değere baskı gücü ile doğrudan el koyulması biçimini almıştı. Bu durumda, sömürenler, el koydukları artı-değeri arttırabilmek amacıyla, üreticilerin üretkenliğini kendi mülk edinme süreçlerinin baskıcı güçleri ölçüsünde geliştirmeme ihtiyaı duydular.

Smrenlerin emek gücüne erişebilmek ve krlarını gerçekleştirebilmek için piyasaya bağımlı oldukları tek sömürü sistemi kapitalizmdir. Sadece kapitalist mülk edinme piyasa rekabetine bağımlı v bu sebeple de emek üretkenliğinin sistematik biçimde geliştirilmesine muhtaçtır. Öyleyse, retim güçlerinin süreğen bir biçimde geliştirilmesine dayanan tek sömürü sistemi de kapitalizmdir. Ayrıca, sadece kapitalizmde sırf verili konumu koruyabilmek için bile sürekli büyümek gerekir.

Bu durumda, olanaklar ve dayatmalara ilişkin argümanı biraz farklı bir biçimde formüle edelim. Öncelikle, kapitalist toplumda insanların piyasa-bağımlısı olduklarını söylemekle piyasa-olanaklısı olduklarını dile getirmek arasında çok temel bir farklılık bulunduğuna dikkat çekelim. Örneğin, kapitalizmin ortaya çıkışına ilişkin beylik açıklamalar piyasanın kendisinin nasıl mümkün kılındığından, önündeki engeller ortadan kaldırıldığında kendi içsel ilkelerine göre zgre işleyebilmek ve büyüyebilmek için nasıl serbest kılındığından bahsetmektedir (2).

Söz konusu argümanlar, bu koşulların geçerli olması durumunda 'insanlar'ın piyasa tarafından gclendirildiğini ve olanaklı kılındığını, piyasaya geçişin önündeki engellerin ortadan kalkması durumunda da toplumun istek ve ihtiyaçlarını en verimli biçimde karşılamak ve ticari beceri ya da sıkı çalışma yoluyla kendi refahlarını sağlamak için kendi çıkarlarını gdebilme imkanı elde ettiklerini ileri sürer.

şu halde, insanların bu yoldan piyasa-olanaklısı olduğunu marksistlerin hiçbir zaman telaffuz etmeyeceği düşünülebilir. Ne var ki, marksizm de, burjuvazi -ya da öteki versiyonlardaki anlatımda yer aldığı üzere kırsal meta üreticileri- feodal baskılardan serbest kılındığında kapitalizmin nasıl ortaya çıktığını anlatan klasik açıklamanın kendi versiyonlarını üretmiş bulunmaktadır. şimdiye dek, bize, insanların nasıl piyasa-bağımlısı oldukları ya da piyasa dayatmalarına tâbi hale nasıl geldiklerinden çok, piyasa olanaklarından yararlanmaya nasıl muktedir kılındıkları anlatılmıştır.

İşte bu nokta da Brenner gündeme gelir. Öncelikle, Brenner'in tarihsel çalışmasında, kapitalizmin doğuşuna ilişkin marksist tartışma açısından gerçek bir ilerleme kaydetmiş

oluyoruz. Aslında, burada söz konusu olan, piyasa-bağımlılığının ortaya çıkışını açıklayarak ilerleyen bir açıklamadır.

Dolayısıyla, Brenner'in kapitalizmin doğuşuna ilişkin tarihsel açıklaması ile günümüzün küresel kapitalizmindeki sarsıntıya ilişkin tahlili arasında çok sıkı bir bağlantı bulunmaktadır.

Brenner, savaş-sonrası uzun patlamanın (boom) ardından kendini gösteren geri dönüşe ilişkin tahliline kapitalizmin bir tanımıyla başlar. Kapitalizm, der Brenner, "ekonomik birimlerin -önceki tarihsel dönemlerden farklı olarak- gereksinim duydukları her şey için piyasaya dayanmak durumunda oldukları" bir sistemdir (3). Böylelikle, argümanını, kapitalizmi diğer tüm toplumsal biçimlerden ayıran şeyin ekonomik aktörlerin tümünün pazar-bağımlısı olması ve sonuçta, rekabetin dayatmalarına tâbi olmaları önermesi üzerine inşa ederek bu temel üzerinde yol alır. Söz konusu dayatmalar, piyasa rekabetinde başarıya yolu açan uzmanlaşma, birikim, emek üretkenliğinin arttırılması, düşük maliyet tekniklerinin benimsenmesi, kâr peşinde çok çeşitli çizgilerin içinde ve dışında hareket edilmesi ve benzeri stratejilere ihtiyaç duyar. Sonuç, kuşkusuz, kendi kendini idame ettirebilen bir büyüme ve üretim güçlerinin sürekli devrimcileştirilmesine yönelik tarihsel olarak eşi görülmemiş bir eğilim üretmiş olan olağanüstü dinamik bir sistemdir. Ne var ki, -işte, ekonomik sarsıntının özü de buradadır- aynı dinamik, kapitalizmin tam kalbinde temel bir çelişki, ekonomik geridönüş ve sarsıntının kaynağıdır da.

Yüzeysel bir biçimde ele alındığında, bu önermeler özellikle ürkütücü görünmeyebilir. Ancak, mesele şudur ki, Brenner, piyasa-bağımlılığı ve rekabete tâbi olma durumuna emek-sermaye ilişkisinden ayrı ve kopuk ve hâttâ onu önceleyen açıklayıcı bir konum verir. (Bu noktaya daha sonra değineceğiz). Piyasa-bağımlılığı ve sömürü ilişkileri arasındaki bağlantıların kapsamlı bir muhasebesini sunarken kapitalizmin, ilk bakışta, piyasa-bağımlılığı ve rekabete tâbiyet ile tanımlanabileceğini ve sermayeler arası ilişkide, emek-sermaye ilişkisinden bağımsız, indirgenmez bir çelişki olduğunu ifade eder.

Bu temel üzerinde, Brenner, savaş-sonrası uzun süreli geridönüşe ilişkin ekonomik düşüşün temel mekanizmasını, emek-sermaye ilişkisinden bağımsız olarak, sermayeler arası ilişkide konumlandırıran bir tahlil inşa etmiştir. Geridönüşün nedenlerini, emeğin lehine koşullar sonucu gerçekleşen kârların-sıkıştırılmasında arayan açıklamalara karşı çıkarak, sermayeler arası ilişkideki indirgenmez çelişkiyi irdeler. Kısaca, söz konusu argüman, kapitalist rekabet koşullarının, emek-sermaye ilişkisi her ne durumda olursa olsun, hâttâ talebin istikrarlı ve yükseliyor olması durumunda bile, kaçınılmaz biçimde nasıl kapasite-üstü'ne ve sonuçta da ekonomik geridönüşe yol açacağını açıklar. Sabit sermayeye yönelik yatırım, daha düşük maliyetlere sahip rakiplerin yarışa katılması durumunda bile üreticilerin piyasada kalabilmelerini ve hâttâ daha düşük kâr oranlarında da yerlerini koruyabilmelerini sağlar. Ancak, aynı zamanda sorun şudur ki, ağır yatırım, üreticilerin sırf maliyetlerini çıkarabilmek için bile piyasa içinde kalmak zorunda olmaları anlamına gelir; ya da, en azından, doğru zamanda piyasa dışına çıkabilmenin oldukça güç olduğunu ifade eder. Böylelikle, imâlatçılar, artı-değer tesisini kapatmak yerine ona daha

çok asıllırlar. Nihai sonuç, toplam kârın, ekonominin bütünü üzerinde daha geniş etkiler yaratmakla birlikte endüstri boyunca gittikçe düşen bir oran sergilemesidir (4).

Brenner'in, ekonomik geridönüşü üreten temel çelişkinin emek-sermaye arasındaki "düşey" sınıf ilişkisinden farklı olarak sermayeler arası "yatay" ilişkiden kaynaklandığı yolundaki ısrarı soldaki pek çok insanı geri itmiştir. (5). Kuşkusuz, pek çok kimse, sınıf yerine rekabet üzerinde odaklanmanın bir marksistin işleyebileceği ağır bir suç kadar ciddi bir durumu ifade ettiğini ve bunun çok ciddi politik sonuçlara gebe olduğunu söyleyecektir. Hattâ kimi eleştirmenlerin, söz konusu tahlilin, sınıf mücadelesini marjinal kılarak sol politikanın merkezine "rekabetçiliği" yerleştirdiğini iddia etmesi bile beklenebilir.

"Dönüşüm içermeyen" politikaya ilişkin benim buradaki kendi argümanım da Brenner'inki gibi bir piyasa-bağımlılığı kavramsallaştırmasına dayandığından, öncelikle birkaç noktaya açıklık getirmek isterim. Kapitalizme daima piyasa-bağımlılığı merceğinden bakarsak başka pek çok mesele de -örneğin, kapitalizmi dönüştürmekten ziyade onu işletmek üzerine tasarlanmış, "dönüşüm içermeyen" politikanın sınırlılıkları konusu- açıklık kazanmış olacaktır. Aslında, rekabet ve sınıf mücadelesi meselesine ilişkin de değinmek istediğim şeyler var; ancak, daha sonraki satırlarda yakından incelemek için tekrar geri dönecek olsam da, öncelikle "yatay" ilişkiler hakkında bir iki noktaya açıklık getirilmesi gerektiği kanısındayım.

Başlangıç için, birtakım hatalı itirazları bir kenara ayırmak zorundayız. Piyasa, sınıf sömürüsü yerine konulamaz. Rekabet birikime ikame edilemez. Üretim alanının yerini karşılayacak kavram dolaşım alanı değildir. Rekabet, kapitalist birikimde merkezi rol oynar; çünkü, kapitalizm, özünde bir piyasa-bağımlılığı sistemi, başka hiçbir üretim biçiminde olmadığı üzere, dolaşım alanının doğrudan üretim alanına ve sömürü ilişkilerine içerildiği bir sistemdir. Bu piyasa-bağımlılığı mülkiyet ilişkilerinin özgül sisteminden, üretim araçlarına ve mülk edinmenin kendisine erişmenin piyasa dolayımıyla sağlandığı bir sistemden kaynak bulur. Ayrıca, kapitalist birikimin özgül dayatmaları da piyasa-bağımlılığının sonuçlarıdır.

İşte, bu, (Haziran sayısındaki tartışmasıyla John Foster'ı da dahil edebileceğimiz) kimi Brenner eleştirmenlerinin yaptığı gibi, Brenner'in rekabete tanıdığı önceliğin, rekabetin kapitalizmin hareket yasalarına yol açmadığını, fakat sadece bunların bireysel sermayelerdeki dışsal tezahürlerine sebebiyet verdiğini ısrarla vurgulayan Marks'la tam bir uyum içinde olduğunu söylemenin niçin yeterli olmadığının da açıklamasıdır. Mesele, başka hiçbir toplumsal biçimin rekabetin mekanizmaları aracılığıyla işleyen hareket yasalarına sahip olmamasıdır. Başka hiçbir toplumsal biçim, rekabet güdümlü birikimin ve yeniliğin dayatmalarına maruz değildir. Ayrıca, kapitalizmde, başka hiçbir sistemde görülmedik biçimde, kendi kendine yeniden-üretimin araçlarına erişebilmenin indirgenmez koşulu piyasa-bağımlılığı ve piyasa dayatmalarına tâbiyet olduğundan rekabet, kapitalizmin temel hareket yasasıdır. Piyasa-bağımlılığının bu indirgenmez koşulunu ve onunla birlikte yol alan rekabetçi dayatmaları hesaba katmadığımız takdirde sermayenin rekabetin sınırlarını çizmeye ilişkin daimi çabalarını da anlayamayız.

Başka türlü ifade edilecek olursa, piyasa ve rekabet üzerinde odaklanmanın, benim çok kısa değini biçiminde aktarmaya çalıştığım gibi, piyasa olanakları ve piyasa dayatmalarından ya da piyasa-olanaklılığı ve piyasa-bağımlılığından söz ederek yapılabilecek belirgin bir marksist yöntemi vardır.

Sol stratejiler ve piyasa-olanaklılığı

Öyleyse, piyasa-bağımlılığı yerine piyasa-olanaklılığı terimleriyle düşünmenin politik sonuçları nelerdir? Solda bile piyasa-olanaklılığı ilkesine dayanıyor görünen bugünün egemen ekonomi stratejilerinde hiç olmazsa giriş niteliğinde bir yanıt bulabiliriz. Söz konusu stratejiler, şu ya da bu biçimde, yapmamız gerekenin piyasa olanaklarını bir biçimde geliştirmek, piyasayı olanaklı kılmak, ya da insanların ondan azami ölçüde faydalanmalarını sağlamak olduğunu varsayar görünmektedir. Hiçbir zaman değinmedikleri konu ise, piyasa-bağımlılığıdır.

Bir süredir sol düşüncede egemen olan iki ana ekonomik stratejiye bir göz atalım. Öncelikle, devlet müdahalesi yoluyla iş-çevrimlerini düzleştirmek için kapitalist ekonomiyi düzenlemeye niyetlenen sözde karşı-döngüsel -ya da, daha özelden, Keynesci-politikaları ele alalım. Kuşkusuz, bunlar, sola dışsal değildir; ancak, sürekli olarak merkez partilerin soluna cazip gelmişlerdir. Ne var ki, son zamanlarda, solda bu türden politikaları kuşkuyla karşılayan ve bunların yerine neo-liberal küreselleşmecî politikaları uygulamada sağ ile ortaklaşan pek çok insan yer almaktadır. Sol, "ilerici-rekabetçiliği", Üçüncü Yol'u ya da insani yüzlü neo-liberalizmi icât etmiştir.

İlk bakışta, Keynesci ve neo-liberal stratejiler tamamen karşıtmiş gibi görünürler. Birincisi, hepimizin bildiği üzere, talebi arttırmak amacıyla tüketimi teşvik yoluyla yatırımı teşvik etmek formülüyle özetlenebilecek devlet müdahalesi, ya da sağ kanat eleştirmenlerin "vergi ve harcama" olarak anmayı tercih ettikleri strateji olarak özetlenebilir. Diğer strateji ise, -hadi adına sol -liberalizm deyiverin- verimliliğe ve kârlılığa hasar verenin tam da Keynesci vergi ve harcama politikaları olduğunu ve bu durumun dünya ekonomisini savaş -sonrası patlamanın (boom) ardından uzun süreli bir geridönüşe sürüklediğini varsayar.

Söz konusu stratejilerin her ikisi de kapitalizmin içsel çelişkilerinin üstesinden gelmekte bariz biçimde başarısız olmuştur. İstisnai savaş-sonrası patlama bir çeyrek yüzyıldan daha önce son bulmuştur; dolayısıyla, bunun için Keynesci stratejilere prim verecek olsak bile bu durumun uzun süre böyle devam edemeyeceğini teslim etmemiz gerekir. İşte, bu da, sağ ya da sol cemahtan pek çok iktisatçının Brenner'in "keynesciliğin çelişkileri" olarak anageldiği görüşü benimsemelerine yol açmıştır. Temellerine indirgendiğinde, "keynesciliğin çelişkileri" görüşü, Keynesci talep-yönetiminin eksik-tüketim sorununu çözerek savaş-sonrası patlamayı yarattığını ancak uzun erimde kendi kendinin altını oyduğu biçiminde özetlenebilir. Argüman, bu stratejinin, talebi teşvik edici politikaları benimseyerek sermaye karşısında emeğin konumunu güçlendirdiğini ve kârların sıkıştırılması ile son bulduğunu, böylelikle de yatırımı caydırıcı kıldığını dile

getirmektedir. Bu durumda, kaçınılmaz karşılık, sarkacın bariz bir biçimde neo-liberalizme doğru salınmasıdır.

Brenner, geridönüşü, suçu emeğin gücüne ve onun kârları sıkıştırmasına yükleyerek ele alan açıklamalara karşı yıkıcı bir argüman öne sürer. Uzun süreli geridönüşe neden teşkil edenin emek olmadığını ve olamayacağını muazzam ampirik detaylarla sergiler. Başka şeylerin yanı sıra, emek tarafından elde edilmiş görelî olarak yerelleşme eğilimindeki zaferlerin genelde sistem boyutlu krizlere yol açamayacak olduğuna dikkat çeker. Bunlar, elbette, sınıf gücünün konfigürasyonlarına ve emek rejimlerindeki pek çok çeşitlemelerine karşın bütün kapitalist ekonomileri aşağı yukarı aynı zamanda ve aynı hızda etkilemiş olan uzun süreli ve evrensel geridönüşün açıklaması olarak sorumlu tutulamazlar. Brenner, ayrıca, geridönüş saldırısının başlangıcında emek koşullarının bu denli olumlu olmadığını da gösterir.

Gelgelelim, neo-liberalizm söz konusu meseleye ilişkin hâlâ bir yanıt geliştirebilmiş değildir. Keynesçiliğin hatalarını düzelteceği varsayılan ve geridönüşe bir karşılık olarak geliştirilen neo-liberal stratejiler şimdi daha bile görkemli bir düşüş yaşamaktadırlar (6). Ve bizler, hâlâ, oldukça çok sayıda farklı ekonominin, farklı kurumsal ve politik konfigürasyonlarla, aynı yazgıdan muzdarip oldukları gerçeği ile karşı karşıyayız.

Böylelikle, tuhaf bir sonuca doğru yol alır görünmekteyiz: Keynesçilik ve neo-liberalizm, basitçe, aynı nesnenin iki ayrı yüzüymüş gibi görünmeye başlar. "Keynesçiliğin çelişkileri" görüşü, her iki stratejinin de niyetlerinde karşı-döngüsel olduklarını, ancak her birinin döngünün farklı evrelerine ilişkin böylesi bir niyet taşıdığını ileri sürer. Yüzeysel olarak ele alındığında, bu, çok da fayda arz etmeyen bir sonuç gibi görünebilir. İkinci yaklaşımın gene de bir parça gerçeklik sergileme vasfına sahip olduğu söylenebilir. Ancak, bir dönem için doğru olanın bir başkası için yanlış olduğunu söylemektense, ya da Keynesçiliğin kendi başarısına kurban düştüğünü iddia etmektense her iki evrenin de -Keynesçilik ve neo-liberalizm- temelde yatan aynı çelişkiyi temsil ettiklerini savunmak daha anlamlı olabilir. Her iki stratejinin de peşpeşe gelen başarısızlıkları kendisine karşı hazırlıklı olunmayan aynı temel gerçekliği yansıtır.

Dolayısıyla, değinmek istediğim temel nokta, söz konusu stratejilerin karşıt sebeplerden kaynaklanarak değil, aynı sebepten dolayı başarısız olduklarıdır. Nitekim, ilke düzeyinde karşıtmış gibi görünmelerine karşın bu iki stratejinin alta yatan varsayımları temelde aynıdır. Bir biçimde her ikisi de aynı hatalı varsayımına dayanmaktadır: Kapitalizm bir çelişki barındırıyorsa bu kendini açıkça iş-çevrimlerinde gösterecektir. Bunun anlamı, kapitalizmin çelişkilerinin, son çözümlemede, iyi huylu ya da en azından idare edilebilir olduğudur.

Bir bakıma, her iki strateji de, sadece sınıflar arasında doğru dengeyi kurmak ihtiyacında olduğumuzu varsayar gibidir. Keynesçilik, hiç olmazsa, yüksek istihdamı ve mütevazî ücretleri tüketici talebinin temel kaynakları olarak ele aldığı ölçüde emeğe karşı daha cömert iken, neo-liberalizmin sermayeye tek taraflı bir avantaj sağladığı ve krizlerin suçunu fahiş ücret taleplerine ve esnek-olmayan emek piyasası ve uygulamaları gibi şeylere yüklediği doğrudur. Gene de, ne söz konusu farklılık ne de değindiğim ötekiler,

Keynescilik ve neo-liberalizmin ikisinin de yüzey çelişki düzeyinde işlemekte oldukları ve hiçbir zaman bunun derinine inemeyecekleri gerçeğini değiştirmiyor.

Söz konusu stratejileri temelde birleştiren ortak zemin, her ikisinin de piyasa olanaklarını geliştirmenin, piyasanın en iyi biçimde işlemlerini ve insanların bundan en iyi biçimde faydalanmalarını sağlamanın yollarını arıyor olmalarıdır. Keynesçiler bunu talebi sübvansiyonla destekleyerek yaparken, neo-liberaller aynı şeyi piyasayı denetimsiz kılarak gerçekleştirmeye çalışıyor olabilirler. Ne var ki, her ikisi de insanları ilk elde piyasaya bağımlı kılan koşullarla karşı karşıya gelmeye gönüllü olmadığı için hiçbir temelde yatan çelişkiye dokunamamaktadır.

Bazı sosyal demokrat hükümetler, kapitalizme "insani" bir yüz kazandırma çabalarında farklı bir yaklaşım denemişlerdir. Piyasa olanaklarının artırılmasına ek olarak, -toplumsal sorunlara ilişkin maddeler ya da "Tobin Vergisi" gibi önlemlerle- onu daha insani ya da en azından daha az tahrip edici pratiklere yönlendirebilmek için sermayenin olanaklarını tıkamayı deneyebilir ya da sermayeyi bununla tehdit edebilirler. Ancak, her ne kadar geliştirmeye ya da önünü tıkamaya yönelik stratejilerden birini benimsenmiş olsa da, temelde yatan önerme hep aynıdır: Piyasa dayatmalarına dokunulmaz, işlemekte olan ilke her zaman piyasa olanakları olur.

Devrimden aşağısı kurtarmaz mı?

Kapitalizmin çelişkilerinin başka hiçbir şeye indirgenmez olduğu ve kapitalizmin kendisini ortadan kaldırma düşüncesinden yoksun hiçbir şeyin işimizi görmeyeceği hemen hemen kaçınılmaz bir sonuç olarak belirlemektedir. Peki, bu durum, solun devrim düşüncesinden yoksun her türlü politikayı bir kenara atması anlamına mı gelir?

Benim yanıtlım kuşkusuz böyle değildir. Buraya dek sözünü ettiklerim, kapitalizme ilişkin yanlış ya da aldatıcı varsayımlara ve kapitalist çelişkilerin -tabii, eğer varlıkları söz konusu ise- iş-çevrimleri düzeyinde işlediğine ve aslında doğru mekanizmalar bulunabildiği takdirde başa çıkılabilir olduğuna dayanan stratejilerdir. Öte yandan, temel ve indirgenmez çelişkilerin var olduğunu ve bunlara sözü geçen türden herhangi bir politika müdahalesi ile ulaşılamayacağını kabul ettiğimiz zaman, nihai amacımız sosyalizm olsa bile, sosyalizm hedefinden pekâla yoksun yapılabilecek hâlâ pek çok şey bulunmaktadır.

Örneğin, kapitalizmin sınırları çerçevesinde mükemmel anlam ifade eden iki tür sol stratejiden bahsetmek mümkündür. Birincisi koruyucu stratejiler olarak adlandırabileceklerimizdir. Bunlar, daha başlangıcından itibaren kapitalizmin zorunlu bir parçası olagelmışlerdir. Kapitalizm, maddi kazanımlarına karşın, toplumsal yaşamı örgütlemenin bozguncu ve tahrip edici bir yoludur. Çünkü, kapitalizm, bütün insan ürünlerini birikimin dayatmalarına tâbi kılar; büyük insan yığınlarını kaçınılmaz olarak mülksüzleştirir, ve benzeri... Bu sonuçları ilk olarak sergilemeye başladığından bu yana, insanlar kapitalizmin tahripkar etkilerinin toplumsal dokuyu parçalamasını

önleyebilmenin yollarını -örneğin, 16.yüzyıl İngiltere'sindeki yoksulluk yasaları gibi- aradılar. Koruyucu önlemlere, sağlanmasına sermayenin karşı çıktığı fiyatı makul mesken gibi belli birtakım temel gereksinimlerin tedarikini de ekleyebiliriz.

O halde, bu, kapitalizm sınırları çerçevesinde, dönüşüm içermeyen türden birinci stratejidir. Diğer, yani daha muhalif nitelikli olan dönüşüm düşüncesinden yoksun politika, sanayi kapitalizminin gelişmesi ve kitlesel proletaryanın büyümesi ile ortaya çıkmıştır: İş koşulları ve iş ilişkileri üzerindeki mücadele. Söz konusu iki tür politika -sosyal güvenlik haklarına ilişkin mücadele ve iş koşulları ve ilişkileri üzerindeki sınıf mücadelesi- bütün biçimleriyle kapitalizm koşulları altında vazgeçilmezdir. Kapitalizm, söylemeye bile gerek yok, her zaman ve zorunlu olarak işçilerin sömürülmesi, sömürünün yoğunluğunu arttırmak için acımasız girişimler ve sermayenin işçilerden koparacağı kazanımları arttırması anlamına gelir. Bu durum, gene her daim ve gene zorunlu olarak, emek ve sermaye arasındaki çok temel bir çıkar antagonizmasını ifade etmektedir. Dolayısıyla, iş ilişkileri ve koşulları üzerindeki mücadeleler her daim yerinde ve gereklidir.

Aynı zamanda, kapitalizm, toplumsal olarak tahrip edici etkilere zaman ve zorunlu olarak sahip olacak ve insanlar bunları telafi etmenin ya da sınırlamanın yollarını bulmak uğruna mütemadiyen mücadele etmek ihtiyacı hissedeceklerdir. Koruyucu mücadelenin uzanım alanı, direnişi, sınıfsal sömürden öte, kapitalist sömürüyle kesişen ve onun tarafından güçlendirilen, başka ezilme biçimlerinin -ırksal, cinsel, ulusal ve benzeri- uzanım alanını da kapsamalıdır. Ayrıca, bu birikim-güdümlü sistemin kaçınılmaz sonucu olan ekolojik tahribat da kuşkusuz söz konusu alan dahilinde olmalıdır.

Aslında, kapitalizm bütünüyle küresel oldukça, dünyanın tamamını ve insan etkinliklerinin hepsini ve doğal çevreyi kendi sistemik çelişkilerinin yörüngesine dahil ettikçe ve küresel düzlemde kendi özgül mülksüzleştirme ve kutuplaştırma mantığını yeniden ürettikçe, bu türden koruyucu mücadelelere ihtiyaç her geçen gün artmaktadır.

Bu türden hedefler bana, esas itibarıyla, şüphe götürmez görünmekte. Bunlarla ilişkili hiçbir sorun bulunmadığı ya da kapitalizmin bunlarla seve seve birarada yaşadığını söylemiyorum elbet. Vurgulamak istediğim, sosyal güvenlik ve iş ilişkileri ve koşullarında iyileştirmelerde bulunmak amacıyla yürütülen mücadelelerin, kapitalizmin kendisinin nasıl işlediği hakkında şüpheli herhangi bir varsayıma dayanmak durumunda olmadığıdır. Bu mücadeleler, hiç olmazsa en iyi halleriyle, temel çelişkilerden kurtulmuş bir kapitalizm olasılığına ilişkin yanılsamalara dayanmazlar. Aksine, kapitalizmin aşikâr etkileriyle ilgilenerek, olası zararları kısıtlayabildikleri kadar kısıtlayarak, güvenlik ağıları örüp zararı sınırlayamadıkları takdirde de parçaları toplayarak temel çelişkileri verili kabul ederler. Ve, sırası gelmişken, karşı-döngüsel stratejiler olarak sınırlılıklarını teslim ediyor olsak bile, Keynesyen politikaların erişilebilir öteki alternatiflerine tercih edilmesini bir nedeni şöyle ifade edilebilir: Bunlara, genel olarak koruyucu mekanizmalara baktığımız gibi bakabilir; bunları, kapitalist çelişkileri düzeltmenin yolları olarak değil, fakat sadece yeniden-bölüşüm politikaları olarak, ya da kamu hizmetlerini

geliştirmenin bir yolu anlamında, ya da sırf bu iyi bir şey olduğu için , özellikle de kamu hizmetleri alanında daha çok insan istihdam edilmesi olarak anlayabiliriz.

Rekabet ve sınıf

Bu durumda, rekabet ve sınıf arasındaki ilişkiyi algılayışımız söz konusu politik soruları nasıl etkiler? Özelde, Brenner'in "yatay" ve "düşey" ilişkiler kavramsallaştırması gibi bir şeyi kabul edecek olursak, bu, sınıf mücadelesinin sol politikanın kenarına itildiği anlamına mı gelir?

Önceki bölümde, soldaki kimi insanların Brenner'in düşey ilişkiler ve sınıf mücadelesi pahasına yatay ilişkiler, sermayeler arası rekabet ilişkileri, üzerinde odaklanmasına itirazda bulunduklarına değindim. Ayrıca, bu itirazla hemfikir olmadığımı da ifade ettim. Şimdi bu noktayı, sınıf mücadelesinin önemine karşı bir argüman olmaktan çok öte sınıf mücadelesi lehine sağlam bir tahlil olarak sergilemek üzere daha ileri bir boyuta taşımak istiyorum.

Sermayeler arası rekabet ilişkisi ile emek-sermaye ilişkisi arasındaki bağlantıya daha yakından bakalım. Savaş-sonrası geridönüşe ilişkin kabahati emek tarafından kârların sıkıştırılmasında bulan açıklamaları Brenner'in nasıl çürüttüğünü görmüş bulunuyoruz. Ancak, ben, sorunu daha üst bir soyutlama düzeyinde ele almak istiyorum.

Bir ortodoks marksist olarak, değer kuramı terminolojisiyle, kapitalizmin, yatay ve düşey ilişkilerin -sermayeler arası ilişkiler ve emek-sermaye ilişkisi- her ikisi tarafından oluşturulduğu ve söz konusu ilişkiler setinin analitik düzlem dışında birbirinden ayıramayacağını kuşkusuz anlatmak durumundayım. Bir düzeyde, bu sözünü etmekte olduğumuzun bütünü kesinlikle doğrudur. Kesinlikle doğrudur; çünkü, örneğin, yabancılaşmış emeği, emek güçlerini ücret karşılığı satmaya zorlanan işçilerin emeğini, yaratan kapitalizmin kendisidir. Başka deyişle, sermaye, işçiler tarafından yaratılan artı-değerin mülk edinilmesinden türer.

Aynı zamanda, kesinlikle doğrudur ki, sermayeyi rekabete, birikime ve genişlemeye zorlayan baskılar sömürünün yoğunlaştırılmasında kaçınılmaz biçimde ifadesini bulmuş ve bu durumun sınıf mücadelesi için kuşkusuz birtakım sonuçları olmuştur. Ayrıca, gene kesinlikle doğrudur ki, sermaye serbest işçinin emek-gücünü, olgun kapitalist sistemlerde tipik olduğu üzere, sözleşmeyle belirlenmiş bir zaman süresi için satın aldığımda emeğin verimliliğini artırma yolundaki baskılar çok daha kapsamlıdır; çünkü, sermaye, bu sınırlandırılmış zaman süresince emekçiden mümkün olan en fazla artı-değeri almak zorundadır. Tartışma götürmez biçimde doğru sayabileceğimiz bir diğer olgu, emek-gücünün genel metalaşma sürecinin, piyasa dayatmalarını genelleştirmenin temel ve vazgeçilmez sonucu olduğudur. Metalaşmış emek-gücü, şu ya da bu biçimde, emeğin evrensel biçimi haline gelmedikçe piyasa, ekonominin evrensel düzenleyicisi olamaz. Söz konusu biçimlerin hepsinde, sınıf ilişkileri ve rekabet birbirinden ayrılmaz bir durumdadır.

Gelgelelim, işte tam da burada işler bir parça dalavereli olmaya başlıyor. Olgun kapitalist toplumlarda sınıf ve rekabetin nasıl birbirine sarmalanmış olduklarını anlamada hiçbir sıkıntı duymayabiliriz. Ne var ki, bu, rekabetin dayatmalarını ilk elde neyin belirlediğini anlamakla aynı şey değildir. Söz konusu dayatmaların emek ve sermaye arasındaki ilişki tarafından oluşturulduğunu göstermek hiç de kolay olmasa gerekir.

Kendini bu mücadeleye adanmış sosyalistler korku ve dehşetle geri çekilmezden evvel, hemen ne demek istediğimi açıklayayım. Birincisi, piyasa-bağımlılığı ve piyasa dayatmaları, emeğin proleterleşmesi sürecini tarihsel olarak öncelemiştir. Belli özel koşullarda, tamamen mülksüzleştirilmemiş olan doğrudan üreticiler gene de piyasa-bağımlıydı. Ve, ikincisi, piyasa-dayatmaları, emek ve sermaye arasındaki yatay ayrışmayı, kârlar ve ücretler arasındaki bölünmeyi ortadan kaldırsa bile, işçilere üretim araçlarının mülkiyetini iade ederek varlığını devam ettirebilirdi. Buna hemen geri döneceğim ancak ifade eder görüldüğüm şeyin gerçekten söylemek istediğim şey olduğunu da vurgulayayım: Piyasa dayatmaları ilk ya da son tahlilde, ücretli- emek ve sermaye arasındaki ilişkiye bağımlı değildir.

Bu tarihsel noktayı değerlendirmek için, her ne kadar kendisinin dile getirmemiş olduğu birtakım bağlantıları kuruyor olsam ve onun çıkarsamamış olduğu bazı stratejik sonuçlara ulaşısam da, sizleri Brenner'in tarihsel çalışmasına ve piyasa-bağımlılığının özgül koşullarına ilişkin söylediklerine havale edeceğim.

Piyasa-bağımlılığının tarihsel gelişimini izlemeye ilgi duyan herhangi biri, sözde 'Brenner Tartışması'ndaki Brenner makalelerine bakabilir. Burada amaçlarımız açısından önemli olan nokta, Brenner'in, ekonomik birimlerin, emek ve sermaye arasındaki ilişkiler dolayısıyla değil, ona önkoşul teşkil eden işgücünün geniş çapta proleterleşmesinden önce tarihsel olarak benzeri görülmemiş yollardan nasıl piyasa-bağımlısı olageldiğini gösteriyor olmasıdır. Modern İngiltere'nin erken zamanlarında, ülkenin özgül mülkiyet ilişkileri çerçevesinde toprak sahipleri ve onların kiracıları, kendi kendine yeniden-üretimleri için benzer biçimde toprak bağımlısı olmuşlar ve dolayısıyla, ücretli emek istihdam ettiklerinde bile rekabetin dayatmalarına ve gittikçe artan üretkenliğe tâbi hale gelmişlerdir.

Buradaki can alıcı nokta, piyasa-bağımlılığının ve onunla birlikte ilerleyen rekabet dayatmalarının üreticilerin üretim araçlarından tamamen ayrılmasına dayanmıyor oluşudur. Asıl önemli koşul, bundan ziyade, kendi kendine yeniden-üretimin, geçim araçlarına piyasa dışı yollardan ulaşılabilmesi sürecinden ayrılması olmuştur. Örneğin, bir kiracı, toprak mülkiyetine sahip olarak kalabilirdi; ancak, ücretli emek istihdam ediyor da olsa, ya da kendisi doğrudan üretici de olsa, tasarruf hakkı ve hayatını sürdürebilmesi için gene de piyasa dayatmalarına maruz kalmak durumundaydı. Bu türden bir piyasa-bağımlılığı, tam mülksüzleştirmenin bir nedeni, İngiliz köylülüğünün mülksüz kılınması sürecinin sonucu olmaktan ziyade nedeniydi. Toprak mülkiyetini elinde bulunduran insanlar topraklarından sırf doğrudan baskı yoluyla değil, aynı zamanda ekonomik güçlerin gittikçe rekabetçi hale gelen işleyişi ile koparılmışlardı. Dolayısıyla, kitlesel proletarya, söz konusu piyasa dayatmalarının nedeni olmayıp sonucuydu.

Bunun anlamı, diğer şeylerin yanı sıra, emeğin kârlılığını arttırma yolundaki baskıya, ücretli-emek ve sermaye arasındaki ilişkinin neden olmadığıdır. Her şey bir yana, tersi doğrudur: Emek kârlılığını arttırmaya yönelik baskı, bugün kapitalizme özsel olduğunu düşündüğümüz ücretli-emek ve sermaye arasındaki genelleşmiş ilişkiye yol açmıştır. Olgun sanayi kapitalizminin karakteristiği olan sermaye/ücretli-emek ilişkisi, bir kez kurulduktan sonra, üretimin teknik güçlerini devrimcileştirme gereksinimini kuşkusuz arttırmıştır; ne var ki, kendisini önceleyen dayatmalar anlaşılmaksızın söz konusu olgun biçimin ortaya çıkışını anlayabilmemiz mümkün değildir. Daha doğrusu, burada, üreticilerin piyasa-bağımlılığının ücretli emekle bir arada ya da bir arada olmaksızın, onları rekabetin dayatmalarına maruz bıraktığı bir tarihsel durumla karşı karşıya kalmaktayız. Bu da, piyasa-bağımlılığı, piyasa dayatmaları ve kapitalist rekabetin ücretli emekle ilişkilendirildiği yollar kadar ilişkilendirilmediği yolları görmekte de başarısızlığa uğradığımızda, bunlara ilişkin temel niteliğinde önemli bir şeyleri gözden kaçırdığımızı düşünmemiz için en azından tarihsel bir gerekçe sağlar. Piyasa-bağımlılığı ve rekabetin proleterleşmeyi öncelemiş olması gerçeği, rekabet ilişkileri ve söz konusu ilişkilerin emek-sermaye ilişkisinden özerk oluşu hakkında birtakım şeyler anlatır. Bunun anlamı, kendileri ücretli emekçi olmayan üreticilerin ve üretim araçları sahiplerinin, ücretli emek istihdam etmeksizin piyasa-bağımlısı olabileceğidir. Başka deyişle, -aslında bu, temel kuramsal noktadır- piyasa-bağımlılığı ve rekabet, emeğin sermaye tarafından sömürülmesinin var olmadığı koşullarda bile, birikim ve yeniliğe yol açar; oysa, rekabetin yokluğunda, hiçbir sömürü biçimi bu türden etkilere sahip olmayacaktır. Bu durumun, sermayenin ücretli emekle arasındaki ilişkiden soyutlanması halinde bile, sermayeye etkide bulunan baskılar açısından çok net birtakım sonuçları olduğu ortadadır.

Ancak, ben, bu iddianın ötesine geçmek istiyorum. Doğrudan üreticilerin tamamen mülksüzleştirilmesi süreci gerçekleştirilmeksizin de piyasa-bağımlılığının varlığını sürdürebileceği gerçeğinin muhtemel başka uzantıları da bulunmaktadır. Örneğin, söz konusu durum, sözde piyasa-sosyalizmi olarak adlandırılan şeyin olanaksızlığı hakkında bazı şeyler anlatır. Piyasa-sosyalizminin -bana kalırsa, piyasa-sosyalizmi deyimi kendi içinde de çelişkilidir- olanaksız olduğunu düşünüyorum; çünkü, emek ve sermaye arasındaki sınıfsal ayrışmanın yokluğunda bile, ekonomi piyasa tarafından düzenlendiği sürece, birikim ve rekabetin dayatmaları her zaman varlığını hissettirecektir. Söz konusu dayatmalar toplumsal ihtiyaçlar ve refah üzerinde üstünlüklü olacak ve emek sömürüsü her daim varlığını sürdürecektir. (Bu arada, bu dayatmalar tarafından yürütülen bir sisteme kaçınılmaz biçimde eşlik edecek ekolojik tahribattan ayrıca söz etmek bile gereksiz).

Piyasa bir kez iktisadi bir "disiplin" ya da "düzenleyici", iktisadi aktörler de piyasa-bağımlısı haline geldiğinde, bireysel ya da kolektif olarak üretim araçlarına sahip olan işçiler bile -rekabet etmek ve birikim sağlamak, kendi kendilerini sömürmek ve sözde "rekabetçi olmayan" işletmelerini ve işçilerini batırmak için- piyasa dayatmalarına karşılık vermeye zorlanacaklardır. (Yeri gelmişken değinelim: Marx, işçi kooperatiflerine ilişkin bir tartışmada, söz konusu olasılığı dile getirmiş ve piyasa dayatmalarının var olduğu koşullarda bunların nasıl kendi kendini sömüren bir niteliğe bürüneceğinden

bahsetmiştir). Rekabetçi baskıların emek verimliliğini azamileştirmek için emeğin yoğunlaştırılmasını talep ettiği ölçüde, sınıflar arası düşey ilişkilerin yokluğunda bile, üretim sürecinin hiyerarşik ilişkileri üretilebilecektir. Ve hâttâ, bunun nihai sonucu, düşey sınıf ilişkilerinin yeniden-üretilmesi olacağına benzemektedir. Tıpkı, kapitalizmin ilk zamanlarında piyasa-dayatmalarının doğrudan üreticileri mülksüz kılması gibi, "piyasa-sosyalizmi"nde bunların da benzer bir etki yaratması beklenebilirdi.

Politik sonuçlar

Piyasa-bağımlılığı ve piyasa dayatmaları emek-sermaye ilişkisinden kimi önemli yollardan bağımsız ise bunun politik olarak getirisi nedir? Yatay ilişkilerin bağımsız olmasından ne tür politik sonuçlar çıkarsamalıyız? Örneğin, bu, sol politikanın, militan sınıf mücadelesi yerine "rekabetçiliği" geliştirmeye odaklanması anlamına mı gelecektir?

Çok fazla sınıf militanlığının karşı-üretici olduğu, sermayenin kârlılığını baltalayarak sosyal güvenlik ve istihdamın temellerini sarstığı yolundaki düşünce, en azından solda böyle olmasa bile, (örneğin, "Keynesciliğin çelişkileri" yaklaşımında olduğu gibi), üzerinde ortaklaşmış bir görüştür. Ancak, sermayeler arası ilişkideki piyasa-bağımlılığında, emek-sermaye ilişkisinden bağımsız, indirgenmez bir çelişki söz konusu ise, buradan epey farklı bir sonuç çıkarmak mümkündür. Militan mücadeleyi frenlemek için bu türden bariz hiçbir gerekçe olmadığı sonucunu çıkarabiliriz. Rekabetin dinamikleri, emek-sermaye arasındaki sınıfsal ayrışmanın yokluğunda bile işleyebiliyorsa, bu türden bir sınıfsal ayrışmanın varlığı durumunda, temelde yatan rekabetçi dinamiğin, sınıf gücünün konfigürasyonlarının ne olduğuna bağlı olmaksızın işleyeceği sonucuna yol açar görünmektedir. Dolayısıyla, eğer rekabet, sadece kapitalist dinamiğin mekanizması olmaktan öte, aynı zamanda durgunluk ve geridönüşün da mekanizması ve temel bir çelişkinin odak noktası ise, bu durumda temel çelişki indirgenmezdir; ayrıca, temel çelişkinin emek-sermaye arasındaki herhangi türden bir sınıfsal ilişki tarafından sınırlarının çizilmesi ya da anlamlı bir biçimde değiştirilebilmesi söz konusu değildir. Kuşkusuz, bu durum, sınıfın elde ettiği kazanımların ya da maruz kaldığı yenilgilerin kapitalist kârlılığa hiçbir etkisi olmayacağı anlamı yüklenmemektedir. Öte yandan, Brenner'inki gibi bir tahlil, bağlantıların, geleneksel yaklaşımın müsaade ettiğinden daha zayıf olduğunu önermektedir. Mesele, kapitalist kârların sınıf mücadelesinden etkilenmediği değildir; sınıf mücadelesinin kârlar üzerinde kısıtlamasının bulunmadığı koşullarda bile, sermayeler arası ilişkilerde varlık bulan çelişkinin krize yol açacağı ve sermayenin işçileri sıkıştırmaya hâlâ devam edeceğidir.

Kapitalizmde ikili bir çelişki varolduğunu dile getirmenin sosyalistler için yeni bir haber olmadığından eminim. Öte yandan, bugünlerde sol siyasete sızan temaların büyük bir kısmının sermayeler arası ilişkide esas itibarıyla çelişkili ya da şüpheli hiçbir şeyin bulunmadığına ilişkin varsayım üzerinden yürümekte olduğunu düşünüyorum. Örnek olsun, bugün kimi kötümser sosyalistler, gün geçtikçe daha fazla bütünlüşme yolunda olan küresel bir kapitalist sınıfın devleti ve işçi sınıfını âciz kıldığı gerekçesine dayanarak

hemen her şeyden vazgeçer görünmekte. Ayrıca, neo-keynesçi sol, ancak ve ancak emek ve sermaye arasındaki sınıfsal ilişkide doğru dengeyi kurabildiğimiz takdirde kapitalizmin çelişkilerini engelleyebileceğimizi savunur görünürken, iyimser sosyal demokratlar ve "Üçüncü Yol" taraftarları, bir tür insani rekabetçiliğe erişebileceklerini düşünmektedirler. Bunun yerine benim savunduğum şey ise, kapitalist çelişkilerin sınıf ilişkilerinden hangi biçimlerde bağımsız olduğunu görebildiğimiz sürece militan sınıf mücadelesinin can alıcı önemini, yeri doldurulmazlığını ve olanaklarını kavrayabileceğimizdir.

Rekabet ve sınıfın birbirinden ayrılmış ve içinden çıkılmaz biçimde birbirine bağlanmış oldukları her iki yolu da vurgulama çabasıydım. Muhafız politikamızın tasarlanması sürecinde denklemin iki tarafı da gözönünde bulundurulmalıdır. Bir tarafta, sermayenin emeğe olan bağımlılığı, sermayeyi emeğin ürettiği olduğuna ilişkin yalın gerçeklik ve piyasa dayatmalarının genelleştirilmesinin emek gücünün metalaştırılmasına dayanmıyor oluşu yer alır -bütün bunlar, sınıf mücadelesinin, sosyalist bir dönüşümün, her daim temel ve gerekli koşulu olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca, her şey bir yana, rekabetin bağımsız çelişkileri, dönüştürücü mücadele olanaklarını daraltmayan fakat geliştiren kapitalist hassasiyetin bir kaynağıdır. Öte yandan, sosyalist bir dönüşüm düşüncesinden yoksun olarak da yapılabilecek pek çok şey vardır. Emek sermaye ilişkisi her ne biçimde olursa olsun, sermayeler arası ilişkilerdeki indirgenmez çelişki üzerinde odaklanıldığı takdirde, sosyal güvenliğe ilişkin ve işyerinde elde edilecek kazanımları hedefleyen sınıf mücadelesine sınırlar çizmenin gerçekten hiçbir anlamı bulunmamaktadır. Üstelik bunlar, hem acil reformları gerçekleştirmede hem de daha uzun erimli, ve dönüşüm hedefleyen mücadeleler yolunda sınıfsal bilinci ve sınıf örgütlülüğünü geliştirmek için mümkün olduğunca militanca sürdürülmelidir. Bu türden mücadeleleri sorunun nihai kaynağı olduklarına ilişkin bir varsayım üzerine kısıtlamamak gerektiği de oldukça açıktır. Söz konusu adımlar, sermayeler arasında varlık bulan çelişkileri yaratmadığı gibi bu çelişkileri çözme gücünden de yoksundur.

Koruyucu stratejilerle gerçekten dönüşüm hedefleyen mücadeleler arasında yatanın ne olduğuna gelince... İşte bu, meselenin en çetin kısmıdır... Gene de, en azından bazı şeylerin oldukça net olduğu söylenebilir. Ne yapılması gerektiğini tamı tamına bilmiyor olabiliriz ancak, en azından ne yapılmaması gerektiğini biliyor olmamız gerekir. Ekonomiyi küresel ekonominin gittikçe şiddetlenen çelişkilerine daha da fazla sürükleyen stratejileri -piyasa bağımlılığını derinleştiren, Dünya Bankası ve IMF'nin gözde stratejilerinden, piyasayı denetimsiz kılma ve ihracat güdümlü stratejiler gibi- izlemek hiçbir anlam ifade etmez. Sosyalistlerin yapabileceği en iyi iş, toplumsal yaşamı piyasa bağımlılığından koparmayı mümkün olduğunca hedeflemektir. Bu, yaşamın mümkün olan en çok sayıda alanının -sadece "biçimsel" demokrasinin politik kurallarına tabii kılınmasına değil, fakat, her türlü insani gereksinimini ve etkinliğini birikime ve karmaksimizasyonuna tabii kılan piyasa dayatmalarının "kişisel olmayan" denetimi ile sermayenin doğrudan denetiminden çıkarılmasına- metalaşmadan kurtarılmasına ve demokratikleştirilmesine gayret edilmesi anlamına gelir. Eğer bu ütöpik görünüyorsa, kapasite-üstü duruma doğru yapısal bir eğilim barındıran kriz güdümlü küresel bir

ekonomide ihracata yönelik rekabetçilik stratejisi benimsemenin ne denli gerçekdışı olduğunu bir düşünün.

Gelgelelim, benim amacım bu türden politika uygulamalarının sonuçlarını ana hatlarıyla vermek değil. Temel vurgum, sosyalist bir dönüşüm düşüncesinden yoksun mücadelelerin ve hedeflerin pekâla varolabileceği, ancak Üçüncü Yol gibi bir şeyin mümkün olamayacağıdır. Kapitalizm ve sosyalizm arasında gerçekten hiçbir orta yol bulunmaz.

Bu kesinlikle bir paradoks değildir. Anlatılmak istenen, bütün muhalif mücadelelerin - hem yaşam ve iş koşullarını iyileştirme yolundaki hem de gerçek bir toplumsal değişikliği öngören mücadelelerin- temel bir kavrayış tarafından aydınlatılması gerektiğidir: sınıf mücadelesi, sistemin kendisini nihai olarak ortadan kaldıracı olsa bile, varlığı ya da yokluğuyla, kapitalist sistemin çelişkilerini yok edemez. Bunun anlamı, kapitalizm sınırları içersinde, mümkün olan her kazanım için, solun kapitalizmi düzenlemek gibi daha iyi bir iş yapacağı yolundaki tuzağa düşmeksizin, mücadele etmektir. Kapitalizmi düzenlemek sosyalistlerin işi değildir; ve daha da özelde, yapılabilecek bir iş de değildir.

Notlar

- 1- İlk olarak, "From Opportunity to Imperative: The History of the Market," başlıklı makalede, *Monthly Review*, Haziran-Ağustos 1994, sf.14-40; ve daha yakın bir zamanda, *The Origins of Capitalism* (New York: Monthly Review Press), adlı çalışmada.
- 2- Bu türden argümanlar, Marksist versiyonlarını da içerir biçimde, *The Origins of Capitalism* çalışmasında tartışılmıştır.
- 3- Brenner, "The Economics of Global Turbulence," *New Left Review* 229(Mayıs-Haziran 1998), sf.10.
- 4- Bu temel mekanizmanın Brenner'inkine benzer bir açıklaması şu makalede yer almaktadır: "How the mighty are falling," *Financial Times*, Kasım 30, 1998. Ancak, bu, Brenner'in, yalnızca üretim-fazlası/kapasite-üstü durumun temel mekanizmasını ve kârlılıktaki düşüşü açıklamaya girişmekle kalmayıp aynı zamanda bunların uzun sürmüş geridönüş sürecinde niçin yeniden-üretilmeye devam ettiğini de açıklamaya çalışan tahlilinin esasıdır. *Monthly Review*'in Haziran sayısında David McNally bu argümanı kısaca özetliyor ve Brenner tarafından tahlil edilen kapasite-üstü duruma yönelik eğilimin küresel ekonomideki daha geniş akımlarla ilişkilendiği bazı yolları ayrıntısıyla ele alıyor.
- 5- Kimi Brenner eleştirmenleri, bu konuya ilişkin olarak, Brenner'in tahlilinin kendisinden çok, çalışmasındaki imzasız giriş makalesiyle ve bunun argümana ilişkin oldukça yanıltıcı izahıyla daha çok ilgilenmek ve durumundadır.

UYUŞTURUCU VE MAFYA KÜRESELLEŞİP, LİBERALLEŞİRKEN...

Özgür ORHANGAZİ

I-) Küreselleşen dünya...

Kurulabilen sosyalizmin likidasyonu ile beraber devreye sokulan neo-liberal ekonomi politikaları eleştirildi eleştirilmeye de devam edecektir. Liberalizasyon (serbestleştirme), deregülasyon (düzenleme dışı bırakma) ve özelleştirme üçlüsü olarak formüle edilen politikalar bir yandan sosyalizmin likidite olduğu “geçiş dönemi” ülkelerine dayatılırken öte yandan da bu politikaların 1980’lerden beri devreye sokulmaya çalışıldığı Güney ülkelerinde sosyalizmin dünya çapında bir güç olarak devreden çıkmasıyla daha vahşi bir biçimde gündeme geldi.*

Emperyalizmin hakimiyetini pekiştirmeyi ve kapitalizmi içinde bulunduğu yapısal krizden çıkarmayı hedefleyen bu politikalar geniş kitlelere “oyunun kuralı değişti, artık herkes kazanabilecek” diye sunuldu. Yeter ki siz liberalizasyon politikalarına ses çıkarmayın. Burjuvazinin paralı memurları iktisatçılara düşen ise liberalizasyonun faydalarını ispatlamaktı. Retorikte sorun yoktu da işin içine bir ölçek de “bilim” girerse insanları inandırmak daha kolay olurdu. Ve peşi sıra liberalizasyonun ve serbest piyasa ekonomisinin insanların gelirlerini nasıl maksimize edeceği (en çoklaştıracığı) anlatılmaya başlandı.

Ancak tabii ortada “küçük” bir sorun vardı. Yalan söylemesi kolaydı da gerçek tam da gözümüzün önünde olanca “gerçekliğiyle” duruyordu. Bu durumda çok geçmeden anlatılanların koskocaman bir yalan olduğu ortaya çıktı. Evet liberalizasyon birilerinin gelirlerini maksimize ediyordu. Dünyanın en zengin iki yüz kişisi son dört yılda gelirlerini iki katından daha fazla arttırarak bir trilyon doların üzerine çıkarmışlardı. (1) Ama dünyanın en zengin üç kişisinin* toplam mal varlıkları, toplam nüfusları 600 milyonu aşan 48 Güney ülkesinin toplam gelirlerinden (GSMH’lerinden) daha fazlaydı. 1 milyar 300 milyon insan günde 1 dolardan daha az bir gelirle yaşamak zorunda ki bu Dünya Bankası’nın mutlak yoksulluk sınırının altında bir rakam. 880 milyon insan hiçbir şekilde sağlık hizmetlerine ulaşma imkanına sahip değil. Bu insanlar en küçük bir enfeksiyonla birlikte ölümlerle karşı karşıya kalabiliyorlar.

Bununla birlikte Asya’da patlak vererek tüm dünyayı bir anda etkisi altına alan kriz de liberalizasyon politikalarını tartışma masasına getirmiş ve hatta egemen iktisatçılar arasında dahi ciddi görüş ayrılıklarına yol açmıştı.

* Raporda isimleri verilmiyor.

Bunlar liberalizasyonun görünen yüzüydü bir de görünmeyen (daha doğrusu görünen ama kayıt dışı denilen) bir yüzü vardı ve hiç de azımsanamayacak bir büyüklükteydi. Örneğin Türkiye'nin bir maliye bakanı Türkiye'deki kayıt dışı ekonominin en az kayıtlı kadar bir büyüklükte olduğunu itiraf etmek zorunda bile kalabiliyordu.

İşte bu kayıtsız ekonominin içinde ise bir sektör daha vardı ki iş onunla ilgili konuşmaya gelince herkes ağzının içinde bir şeyler geveliyor ama açık açık bir şeyler söyleyemiyordu. Bu sektör uyuşturucu sektördü. Uyuşturucu ticaretiyle ilgili yapılmış çalışmaların, çoğunluğu uyuşturucu ticaretinin kötü niyetli birkaç adam tarafından yapıldığı ve iyi polislerin de bunun önüne geçmek için canlarını dişlerine taktıkları varsayımına dayanarak başlar. Bu ucuz bir Holywood filmi de olabilir "çok bilimsel" iktisadi bir makale de... Ne var ki uyuşturucu ticareti ne birkaç kötü adamın başının altından çıkmakta ne de sanıldığı gibi ve sanılmasının istendiğinin aksine bütün hükümetler ve yasal ekonomik kuruluşlar bu ticarete karşı canla başla çalışıyorlar.

Küreselleştiği iddia olunan dünyamızda küreselleşme sadece yasal alanda değil mafya ve örgütlü suç alanında da gerçekleşiyor. Uyuşturucu tacirleri "şirket evlilikleri-merger" benzeri ortaklıklar içine girerken kayıt dışı ve kayıtlı ekonominin unsurları arasında da giderek gelişen bir işbirliği göze çarpıyor.

II-) Küreselleşen mafya...

Yüzyılın son dilimine damgasını vuran en önemli iki olgunun sosyalist blokun likidasyonu ve iletişim teknolojilerindeki gelişim olduğu söylenegeldi. Bu iki gelişme örgütlü suçların ve yolsuzluğun önünü de alabildiğine açıyor. Artık günümüzde aile bağları güçlü mafya gruplarının cirit attığı İtalya'nın yerini "siber" suçların yoğunlukla yaşandığı Rusya aldı. Örneğin Financial Times'ta yer alan bir makalede, sınırsız serbestlik sağlayan bu iki farklı gelişimin büyük sıkıntıya neden olduğuna ve örgütlü suçların çığ gibi arttığına dikkat çekilirken kara para aklama ve hırsızlık gibi organize suçların sanal ortama kaydığı vurgulanıyor. Dünyada "temiz" ulus kalmadığına işaret edilen makalede, olağan örgütlü suçların yerini iletişim teknolojilerindeki ilerlemeler nedeniyle "siber" suçların aldığı belirtiliyor. (2)

1998'de açıklanan bir rapora göreyse Rus, Kolombiyalı, İtalyan, Çinli ve Japon mafya babalarının Avrupa'da bir yerlerde siber suçlar da dahil olmak üzere ortak çıkarlarını tartışmak üzere toplandıkları belirtiliyor. Makalede, görüşlerine yer verilen bir İngiliz polis görevlisi de uluslararası suç gruplarında şaşılacak derecede artış olduğunu söyleyerek "Kayıt altındaki ekonomi küreselleşirken suç ekonomisi de küreselleşiyor" diye konuşuyor. (3)

Öte yandan Kanadalı Senatör William Kelly' nin başkanlığında derlenen 73 sayfalık istihbarat önlemleri raporunda, "uzay iletişimi, bilgisayar ve yüksek teknolojiye, birçok dünya ülkelerinin güvenlik güçlerinden çok daha donanımlı olan suç örgütlerinin evrensel tehlike oluşturduğu" vurgulandı. Raporu derleten Kanadalı Senatör Kelly, "Kanada

Ulusal Güvenlik İstihbarat Örgütü'nün de (CSIS) donanım açısından, özellikle Rus mafyasının gerisinde kaldığını belirtiyor. (4)

Küreselleşmenin bir yansıması da suç sahasında yaşanırken örneğin İtalyan mafyası Rus bankalarında yatırım yapabiliyor, Polonyalı ve Çek çeteleri kaçırdıkları binlerce kadını Almanya'ya satarken Sırp ve Hırvat teşkilatları da Balkan yarımadasındaki uyuşturucu güzergahı için savaşıyor. BM, uluslararası suç örgütlerinin yıllık gelirinin 1 trilyon olduğunu belirtirken bunun yoksul ülkelerdeki 3 milyar insanın toplam geliri olduğuna da dikkat çekiliyor. Suç örgütlerinin yıllık 124 milyar dolar uyuşturucudan, 103 milyar dolar yasal şirketler aracılığıyla, 70 milyar dolar fuhuştan ve 16 milyar dolar silah kaçakçılığından elde ettiği tahmin ediliyor. (5)

Bu süreç içerisinde birçok suç örgütü dünya çapında işbirliği yapma yoluna giderken birçok alanda da legal işletmelerle ilişkiye geçiyor. Örneğin Tayland'da eroinden gelen milyarlarca dolar tekstil sanayiine yatırılıyor. Çin'de kara parayı serbest bölgelere aktaran mafyanın yıllık iş hacminin 200 milyar dolara ulaştığı bunun ise ülke gelirinin yüzde 40'ından daha fazla olduğu kaydediliyor. (6)

Diğer taraftan iş dünyası ile mafia arasındaki yakın bağlar da birbiri ardına ortaya dökülüyor. Örneğin Japonya'da Mitsubishi ve Toshiba'nın mafyayla olan ilişkileri ortaya dökülmüş durumda. Şirket yöneticileri de çeşitli çıkar ilişkileri sonucunda mafyaya belli ödemeler yaptığını doğruladılar. (7)

III-) Küreselleşen uyuşturucu ticareti...

Mafia küreselleşirken mafyanın en önemli faaliyet alanlarından uyuşturucu ticaretinde de benzer eğilimler gözleniyor. Bu eğilimlere göz atmaya geçmeden önce şu uyarıyı yapmakta fayda var: Uyuşturucu ticaretiyle ilgili kullanılan verilerin hemen hemen hepsinin kaynakları aynıdır. Bunlar, hükümetler, Birleşmiş Milletler Uyuşturucu Kontrol Programı (UNDCP), Interpol, Dünya Gümrükler Örgütü gibi kuruluşlardır. Yasadışı sayılan bir faaliyet ile ilgili olarak kesin rakamların bilinmesinin imkansız olduğu herkesin malumudur. Varolan rakamların hepsinin bir tahmin olmanın ötesinde belirli ve taraflı kurumların hazırladığı rakamlar olması da akıldan çıkarılmaması gereken bir noktadır. Bunları kaydettikten sonra şunu söyleyebiliriz: sektörün büyüklüğü tam olarak bilinemezken tahminler 500 milyar dolar gibi bir rakamda buluşuyorlar.

Yukarıda adı geçen kuruluşlardan toplanarak UNDCP tarafından hazırlanan raporlardaki verilerin incelenmesinden birkaç genel sonuç çıkmaktadır:

i) Başta eroin ve kokain olmak üzere uyuşturucu madde ticareti geçtiğimiz yıllar boyunca giderek artan bir trend izlemiştir. Eldeki veriler günümüzde uyuşturucu madde ticaretinin ticareti yapılan maddelere göre değişik biçimler aldığını göstermektedir. Örneğin bunlardan bir tanesinin ticareti genişlerken aynı zamanda bir diğerinkini daraltıyor olabilmektedir.

ii) Uyuşturucu ticareti ile ilgili olarak ikinci önemli nokta dünya ekonomisi ile birlikte uyuşturucu pazarı da “küreselleşmektedir”. Yani eskiden sadece bazı yörelere özgü olarak bilinen birçok madde artık dünya çapında üretilmekte, tüketilmekte ve pazarlanmaktadır.

iii) Geleneksel olarak uyuşturucu tüketim merkezleri olarak bilinen bölgelerin sentetik maddelerin ağırlıkta olduğu tüketimleri devam ederken buralarda küçük ölçeklerde de olsa kenevir bitkisinin yetiştirilmesine başlandığı görülmektedir.

iv) Eroin ve kokain üretiminin 1980’ler ve 1990’ların başında görülen yükselişi de son yıllarda en yüksek noktasına ulaşmış ve bu noktada görece olarak istikrarlı bir biçimde seyretmeye başlamıştır.

v) Ancak başta gelen eroin ve kokain pazarları belli bir doygunluğa ulaşmış gözükse de dünya çapında bu tür maddelere yönelik talep artmaktadır. Her iki madde için de yeni pazarlar oluşmakta olduğu görülmektedir.

vi) Eldeki veriler eroin trafiğinin genel olarak Batı Avrupa’ya kokain trafiğinin ise Kuzey Amerika’ya yöneldiğini göstermektedir.

vii) Uyuşturucu madde tüketiminin hızla arttığı bölgelerin başında Doğu Avrupa, Asya ve Afrika gelmektedir.

viii) Eroin ve kokain üretiminin görece olarak yükselişinin durması genel olarak uyuşturucu madde üretiminin durduğu anlamına gelmemelidir. Nitekim fizyoterapik maddelerin ve özellikle *amphetamine-type stimulant* üretim ve tüketimi büyük bir hızla artmaktadır.

ix) Uyuşturucu ticaretinin küreselleşmesi eğiliminin uyuşturucu madde ticareti yapan gruplar arasındaki ağırlıkla güçlenmesi ve yeni taşıma yollarının ortaya çıkması ile birlikte gittiği görülmektedir. Örneğin bugüne kadar eroin ticareti için kullanılan “sağlam” yolların kokain ve diğer maddelerin trafiğine de açıldığı ve aynı şekilde tersi durumun da geçerli olduğu görülmektedir. Örneğin Interpol raporlarına göre bugüne kadar Kolombiya’dan gelen eroinin Avrupa’ya dağıtıldığı yolların bugün aynı zamanda kokain dağıtımı için de kullanılmaya başladığının izleri görülmektedir.

Örneğin ABD Dışişleri Bakanlığı’nca yayınlanan ve bütün dünyadaki uyuşturucu üretimi, trafiği ve kullanımını belgelemeyi hedefleyen “Uluslararası Narkotik Denetimi Stratejisi 1998” başlıklı raporda, 1998’de Türkiye’nin güney sahillerindeki bir gemide 550 kilo kokain ele geçirildiği anımsatıldı ve bunun “eroin - kokain trampa ticareti”yle, Güney Amerika kökenli kokainin de, Avrupa’ya geleneksel eroin yollarından girmeye başladığının belirtisi olabileceğini vurguladı. Raporda, “kara paranın aklanma kolaylığı”yla uyuşturucu gelirleri arasındaki bağlantıya dikkat çekilirken, Türkiye’de 30 Eylül 1998’de “kaynağı sorulmamak üzere” bankaya yatırılan para miktarının 4 milyar 300 milyon dolar olduğu anımsatıldı. (8)

x) Göstergeler uyuşturucu kaçakçılarının artık yalnızca tek bir maddeyle ilgilenmekten ziyade birden çok maddenin ticaretine başladıklarını göstermektedir.

xi) Günümüzde tüm bir Afrika kıtası transit bölge haline gelmiş ve Balkanlardaki yollar da çeşitlenmiştir. Aynı zamanda Amerika kıtasındaki ticaret yolları da bütün bir kıtayı kapsayacak kadar genişlemiştir.

xii) Öte yandan üretimin artması ile birlikte eroïn ve kokain fiyatlarında ciddi düşüşler olduğu da görülmektedir. (9)

Bu verilerin yanı sıra birçok yayında da uyuşturucu ticaretindeki son durumu belgeleyen haber ve yorumlara rastlamak mümkün. Örneğin Alman Stern dergisinde yer alan bir habere göre kokainden elde edilen "crack" türü uyuşturucu Almanya'yı kangren gibi sarmaya başladı. (10) Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) 32 ülkeyi kapsayan araştırma raporuna göre ise dünyadaki toplam uyuşturucu madde bağımlılarının sayısının 190 milyona ulaştığına dikkat çekildi. Dünya nüfusunun 6 milyar civarında olduğu düşünülürse rapor yeryüzünde yaşayan her 100 kişiden 3'ünün uyuşturucu bağımlısı olduğunu ortaya koyuyor. (11) Yine UNDCP'nin Orta Asya Bölge Temsilciliğinin Raporuna göre, Afganistan'da sadece 1997 yılında 2 bin 800 ton afyon üretildi. (12) Birleşmiş Milletlere bağlı aynı kuruluşun sözcüsü Sandro Tucci ise uyuşturucuyla mücadele için gerekli kaynakların 10 yıllık bir zaman dilimi için 5 milyar dolara vardığını belirtiyor. (13) Diğer taraftan ABD Dışişleri Bakanlığı'nca yayınlanan ve bütün dünyadaki uyuşturucu üretimi, trafiği ve kullanımını belgelemeyi hedefleyen "Uluslararası Narkotik Denetimi Stratejisi 1998" başlıklı raporda, coğrafi konumu nedeniyle Türkiye'nin, Güneybatı Asya'da üretilen uyuşturucunun Avrupa piyasasına ulaştırılmasında köprü rolü gördüğü bildirildi. Raporda, Türkiye'nin "eroïn" trafiğindeki rolü şöyle anlatıldı: "Türkiye'den geçen eroïn ve diğer yasadışı uyuşturucu maddelerin miktarı bilinmemektedir, ancak ABD Uyuşturucuyu Önleme Ajansı'nın (DEA) tahminlerine göre, Avrupa'ya her ay giden eroïn miktarı dörtle altı ton arasındadır. Avrupa'da ele geçirilen eroïnin yüzde 75'inde bir 'Türk bağlantısı' vardır; ya Türkiye üzerinden getirilmiştir, ya Türkiye'de işlenmiştir ya da ele geçtiğinde, Türk suç şebekeleriyle bağlantısı anlaşılmıştır." (14)

IV-) Rusya örneği...

Eski sosyalist ülkelerde ve Güney ülkelerinde uygulamaya konulan liberalizasyon politikalarının yol açtıkları önemli gelişmelerden birisi ekonominin kredi ihtiyacını arttırmak ve borçlanmaya yöneltmek olmuştur. Günümüzdeki borçlanmanın 1970 ve 1980'lerden en önemli ayırtedici niteliklerinden ilki kredilerin giderek bankalar dışı kaynaklardan gelmeye başlaması ikincisi de borçlanan kesimin kamu değil özel şirket ve yatırımcılar olmasıdır.

Kamu işletmelerinin özel sektöre devredilmesi, özel sektörün ekonominin büyük kısmında hakimiyeti ele alması ve uygulamaya konulan döviz kuru politikaları uyuşturucu ticaretiyle bağlantılı suç örgütlerinin finansal alanda faaliyet gösterebilmeleri için gerekli çerçeveyi çizmiş bulunmaktadır. Bu faaliyet genellikle "para aklama" şemsiyesi altında gerçekleşmektedir. Yine BM'nin bir tahminine göre her yıl Avrupa ve

ABD’de aklanan paranın miktarı yüz milyar doları bulmaktadır. Özelleştirme dalgasının azgınlaşmasıyla beraber birçok işletme özel sektöre devredilirken uyuşturucu bağlantılı birçok grubun Güney ülkelerinde bu işletmeleri ele geçirdiği gözlenmektedir. Suç örgütlerinin ekonomi içerisinde bir parça elde etmelerinin onlara sağlayacağı kolaylıklar herkesin malumudur. Burada bahsettiğimiz elde etme işlemi ya doğrudan satın alma ya da şirket senetlerine yapılan yatırımlar halinde gerçekleşmektedir.

Esasında Kolombiya bu konuda hiçbir yoruma yer vermeyecek kadar açık bir örnektir. Muhafazakar sayılabilecek tahminler bile Kolombiya’daki uyuşturucu kartellerinin yıllık gelirlerinin 4 milyar doların üstünde olduğunu belirtmektedirler. Bu toplamın yaklaşık 1 milyar dolarlık bir kısmının ise yeniden ekonomi içine döndüğü tahmin edilmektedir. (15) Bu miktarın büyük kısmı toprak satın almaya harcanmaktadır. Kolombiya’daki verimli toprakların yaklaşık yüzde 30’unun uyuşturucu tacirlerinin elinde olduğu sanılmaktadır. Cali’de inşaat sektörü lüks ev, otel ve büroya olan talep yüzünden altın bir çağ yaşamıştır. 1992-93 yıllarında inşaat sektörü yüzde 37’lik bir büyüme yaşadı.

Rusya’da da durumun çok farklı olmadığı kesindir. Devreye sokulan liberalizasyon politikaları ile birlikte bahkalar bir para aklama merkezi haline gelirken mafya da serpilip gelişmiş ve ekonominin büyük bir kısmını kontrol eder hale gelmiştir. Rusya’da ne oldu da bu durma gelindi sorusunu çok kabaca yanıtlamak için Rusya’daki gelişmeleri şu şekilde dönemleyebiliriz.

1992 öncesi dönem

1980’lerin sonuna gelinirken iktisadi açıdan Rusya’daki en önemli gelişmelerin başında nominal gelirlerdeki artış geliyordu. Üretkenlik artışı nominal gelirlerdeki artıştan geri kalırken fiyat artışları bir yanda para darlığına yol açmakta öte yandan ise bazı kesimlerin elinde para birikmesi sonucunu doğurmaktaydı. (16)

1991 yılı “Sovyet yönetiminin” serbest pazar yöneliminin başlangıcı sayılabilir. 1991 ile birlikte nominal gelirlerle fiyatlar arasındaki uçurum da büyümeye başladı. Hükümet sabit olan birçok fiyatı “sözleşmeli” kategorisine geçirerek kısıtlı da olsa dalgalanmaya bıraktı. Bu Rusya’daki “liberalizasyon”un ilk aşaması olarak da nitelendirilebilir. Yalnızca üretici fiyatları değil aynı zamanda tüketici fiyatları da belirli ölçülerde “serbestleştirilmişti”. Nisan 1991’den itibaren perakende fiyatları hızlı bir yükselişe geçti.

Ocak 1992-Ekim 1993

Kasım 1991’de işbaşına gelen Rusya Federasyonu hükümeti geniş çaplı bir “liberalizasyon” programı hazırladı ve program birkaç küçük değişiklikle beraber 2 Ocak 1992’de yürürlüğe konuldu. Perakende mal fiyatlarının yüzde 90’ı üretici fiyatlarının ise yüzde 80’i “serbest” bırakıldı. Üretici fiyatları 1992 Ocak’ında yüzde 500 artışa geçti.

Üreticilerin girdi fiyatlarına da yansıyan bu artış onları yüksek üretim maliyetleri ile karşı karşıya bırakıyordu. Bankalar sisteminin ekonomiye açtığı kredi miktarı Haziran 1992 sonunda 2 milyar rubleye ulaşmıştı. Girdi fiyatlarının artması nedeniyle kredi için

bankalara yönelen üreticilerin yarattığı talep sonucunda muazzam miktarlarda artan kredi miktarı bankaları sıkıntıya sokarken ülkenin ekonomisini şekillendirecek ilk önemli gelişmeye de gebelik yaptı. Bunlardan birincisi enflasyonu körüklemek diğeri de üreticilerin yeni ekonomik politikaya uyumunu engellemek oldu.

Herkes hükümetin duruma müdahale ederek kredi sistemini düzenleyip enflasyonu kontrol altına almasını beklerken liberalizasyon programını henüz yeni devreye sokmuş olan hükümet elinde hiçbir araç olmadığı için bu müdahaleyi gerçekleştir(e)miyor bu durum da ülkedeki firmaların dövizle yönelmeleri sonucunu doğuruyordu.

Ekim 1993-Ekim 1994

Bu dönem geç de olsa hükümetin bir şeyler yapmak üzere müdahalelere başladığı dönemdi. Krediler kontrol altına alınmaya çalışılırken enflasyon karşıtı politikalar da gündeme geldi. Beklendiği üzere enflasyon karşıtı olarak uygulamaya sokulan tedbirler üretimi düşürmekten başka bir işe yaramamıştı. Öte yandan giderek artan girdi fiyatları üreticileri iyiden iyiye sıkıştırıyor ve maliyetleri azaltmak için işten çıkarmaları gündeme getiriyordu. İşin diğer yüzü ise kredilerin daralması ile kayıt dışı kredi imkanlarına doğru bir yönelişin başlamasıydı. Bu genel iktisadi çerçeve içinde konumuzla doğrudan ilgili olan şey de bu son gelişme yani kayıt dışı kredi pazarına yönelişti. 1992'den itibaren geniş halk kitlelerinin alım güçleri giderek düşerken her ne kadar maliyetleri önemli ölçüde artmış olsa da şirketler ciddi bir gelir kaybına uğramamışlardı. (17)

Bu gelişmeler eşlik eden ve en az bunlar kadar önemli olan diğer bir gelişme de liberalizasyon politikaları ile birlikte gelen özelleştirme hamlesiydi. Duma güvenlik konseyi başkanı Viktor Ilyukhin'in ifade ettiğine göre özelleştirilen şirketlerin yönetimlerinde mafyanın elinde tuttuğu oy hakkı 1994 itibariye yüzde 81 gibi muazzam bir orandı. (18) Buna ek olarak Moskova'dan bir yetkilinin Los Angeles Times gazetesinde çıkan bir itirafına göre Rusya'nın yeni özelleştirilmiş şirketlerinin en az üçte biri uyuşturucu ticaretiyle ilgili kesimlerin eline geçmişti. (19)

Rusya'da "serbest" ekonomiye geçişin ilk yıllarında 110 bin olan mali suç sayısı ise birkaç yıl içinde 300 bine çıktı.. Rus mali sisteminin sadece sahtecilik yoluyla kaybettiği miktar ise 800 milyon doları buluyor. (20) Rusya'daki bin 300 suç örgütü ekonominin yüzde 40'ını -35 ila 40 bin işletme ve en az 400 banka- kontrolünde tutuyor. Bunlar liberalleşmeyi desteklerken parlamentoda da temsilci bulunduruyor. Rus mafyası uyuşturucu, nükleer madde, döviz, silah kaçakçılığı, fuhuş gibi alanlardaki yasadışı işlerini Türkiye bağlantılı olarak yürütüyor. (21) Rusya İç İstihbarat Başkanı tarafından hazırlanan bir raporda da "Rusya'da örgütlü suç gruplarının kontrolü altında bulunan işletmelerin ülkede gayri safi milli hasılanın yüzde 40'ına sahip oldukları ve bu tür firmaların sayısının binlerle ifade edildiği, aynı zamanda bu çevrelerin siyasilere nüfuz ederek devletten istedikleri kararları çıkartabildikleri" ifadelerine yer verildi. (22)

Rusya İç İşleri Bakanı Sergei Stephasin ise suç örgütlerinin ülkeye ayda 1-2 milyon dolar arasında para soktuklarını söyleyerek 1998 yılında ülkedeki uyuşturucu ticaretinin de 1.2 milyar dolara ulaştığını ifade etti. (23) Rusya'da savcılık makamlarının

açıklamalarına göreyse 18 milyar dolara ulaşan kara para hacmi ülkenin 1999 yılında ödemesi gereken borçlara eşit bir orana tekabül ediyordu. Interpol'ün verilerine göreyse Rusya'da 50 ila 100 bin üyesi olan 8-10 bin organize suç örgütünün bulunduğu ve bu suç örgütlerinin de 40 bin şirketi ve 550 bankayı kontrol ettiği tahmin ediliyor. (24)

İşin iktisadi boyutu rakamlarıyla yukarıdaki gibi cereyan ederken daha trajik kısmı ise eski Doğu Bloku üyesi ülkelerinde yaşanan ekonomik bunalım büyüdükçe uluslararası fuhuş mafyasının ağına düşen kadınların sayılarının artması. Merkezi Rusya'nın başkenti Moskova ve Ukrayna'nın başkenti Kiev'de bulunan fuhuş mafyası, Uzakdoğu'dan Amerika kıtasına kadar geniş bir alanda etkinlik gösteriyor. Uluslararası Göç Örgütü, yalnızca Batı Avrupa'da her yıl yaklaşık 500 bin kadının fuhuş sektöründe köle gibi alınıp satıldığını açıklarken Birleşmiş Milletler Uluslararası Suçu Önleme Merkezi'nin Başkanı Michael Platzer, "Dört yüzyıl boyunca Afrika ile Yeni Dünya arasında gerçekleşen köle ticaretinde 12 milyon insanın alınıp satıldığı tahmin ediliyor. Bugün çoğu kadın olmak üzere 200 milyon insan seks ticareti için alınıp satılıyor" diyor. (25) International Herald Tribune gazetesinin manşetten verdiği habere göre, Rus fuhuş mafyasının en yoğun etkinlik gösterdiği ülkelerden birisi olan İsrail son üç yılda yaklaşık bin 500 Rus ve Ukraynalı kadını sınırışı etti. (26)

Esasında Rusya, "serbest piyasa"nın anlı şanlı Nobel ödüllü iktisat teorisyenleri için de açıklanması gereken bir durumdu. Çünkü serbest pazar doğrudan doğruya pazar dışı kayıtdışı ve uyuşturucu ve mafyayla doğrudan bağımlı bir ekonomi yaratmıştı. Örneğin Douglas Keh "Drug Money in a Changing World" başlıklı çalışmasında "serbest pazar"ın o kadar da serbest bırakılmaması gerektiğini savunarak pazarı düzenlemek için çeşitli yollar önermiş ve çalışmasının sonunda "gerekli önlemler alınmazsa pazar tüketici ve üreticilerin yanı sıra pazar dışı unsurlara da hizmet edebilir," (27) demek zorunda kalmıştır. Tabii kavramların içinin boşaltıldığı ve bilimsel kisvesine bürünerek sunulan her şeyin Tanrı buyruğumuşcasına kabul gördüğü bir dünyada iktisatçılar için çare tükenmezdi. Önce serbest pazarın nimetleri anlatılabilir sonra da ne olur ne olmaz belki pazar dışı unsurlar serbest pazardan faydalanabilir o bakımdan siz siz olun serbest pazarı o kadar da serbest bırakmayın bir parça düzenleyin diyebilirlerdi!

Notlar

- 1- 1999 Birleşmiş Milletler İnsan Kalkınma Raporu.
- 2- Financial Times'tan aktaran Cumhuriyet, 22 Aralık 1998, s.13.
- 3- Cumhuriyet, 22 Aralık 1998, s.13.
- 4- Engin Aşkın; "Yüksek Teknoloji Mafyanın Hizmetinde", Cumhuriyet, 15 Ocak 1999, s.6.
- 5- Cumhuriyet, 22 Ekim 1998, s.8.
- 6- agy.
- 7- Cumhuriyet, 31 Ekim 1997, s. 7.
- 8- Milliyet, 28 Şubat 1999.
- 9- Bu eğilimlerin tespit edildiği veriler UNDCP'nin "Statistics and Analysis on Supply of and Trafficking in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances-1999" raporu başta olmak üzere aynı kurumun çeşitli çalışmalarından derlenmiştir.
- 10- Aktaran Hürriyet, 13 Mart 1999, s.6.

- 11- *Cumhuriyet*, 11 Kasım 1998, s.3.
- 12- *Cumhuriyet*; 15 Mart 1999, s.8.
- 13- *Milliyet*, 24 Haziran 1998, s.18.
- 14- *Milliyet*, 28 Şubat 1999.
- 15- *The Economist Intelligence Unit*, "Country Report: Russia Second Quarter", 1994, p.24
- 16- Vincent Koen and Steven Phillips; *Price Liberalization in Russia: The Early Record*, IMF Working Paper, Kasım 1992, s.1
- 17- agy: s.23
- 18- *The Economist*, July 1994, p.17
- 19- *Russian Connection*, 6 June 1993
- 20- Enis Berberoğlu; "Mafya Neden Banka Peşinde", *Hürriyet*, 5 Kasım 1998, s.12.
- 21- Hazal Ateş Çakar; "Mafya Ekonomisi Kontrolden Çıktı", *Cumhuriyet*, 22 Ekim 1998, s. 8.
- 22- *Ülkede Gündem*; 6 Eylül 1998, s.7.
- 23- *Cumhuriyet*; 4 Şubat 1999, s.7.
- 24- agy.
- 25- *Cumhuriyet*; 7 Aralık 1998, s.10.
- 26- Aktaran agy.
- 27- Douglas Keh; *Drug Money in a Changing World*, s.18.

TOPLUMSAL MÜCADELE VE TAKVİM

Mehmet ERKAN

Hemen hemen herkes üçüncü bin yıla girmenin heyecanını yaşıyor. Bunu az ya da çok herkeste ve her yerde görmek mümkün. Peki niye? Akılcı bir cevap almak için tek tek insanlara sorunca bön bön bakıyorlar, sanki cevabını herkes biliyormuş gibi. Soruyu aptalca buluyorlar anlaşılan.

Bütün insanlık için ve dolayısıyla benim için bir şeyler oluyor da ben mi farkında değilim?

Bazılarının niye memnun olduğunu anlıyorum; örneğin Hıristiyan dininin inananlarını anlıyorum. Peygamberleri İsa'nın doğumunun iki bininci yılını kutluyorlar. Takvim onların takvimi.

Kapitalistleri de anlarım. Kapitalistler ve ticaret yapanlar mümkün olsa her günü pazarlamak, birer alışveriş ve hediyeleşme gününe çevirmekten memnun olacaklar. Böyle günleri pazarlamaktan onların çıkarları var. Bilgisayar firmalarının da millenium (bug/bogue) problemi gerekçesiyle kârlarına kâr katmaları, memnun olmaları anlaşılabilir bir şey. Onlar, daha iki bin yılına pek çok gün ve ay, hattâ yıl varken başladılar yeni bin yılı "kutlamaya". Üstelik bu problemi son birkaç yıla kadar düşünmemiş olmaları kuşku verici bir durum. Zira 1998 hattâ 1999 yılında 2000 yılına geçiş için uygun donanımına sahip olmayan logiciellerinin pazarlandığını ve ayrıca büyük bilgisayar üreticisi firmaların 1998 yılı sonuna kadar, bilgisayarların dahilî saat işlevini yerine getiren chipsi (RTC) değiştirmeden dünya pazarına sürdüklerini öğrendikten sonra nasıl kuşkulanamayalım. Kapitalizmin yalanlarına, hilelerine öyle çok maruz kaldık ki, bütün "makul" açıklamalara rağmen insan, bilgisayar firmalarının müşterilere çıkardıkları faturanın 400 ile 600 milyar dolar olduğunu da hatırlayınca "kapitalistlerin kârlı bir öngörüsüzlüğü mü?" diye sormaktan kendini alamıyor. "Yine câmide safları düzüyor olmasınlar?!..." diye düşünüyor.

Peki diğerlerine n'oluyor? Niye insanlar bu kadar heyecanlı? Hele hele solcular, sendikacılar? Ceplerine daha fazla para, evlerine mutluluk, sokaklara özgürlük, işyerlerine işçi denetimi mi gelecek? Yoksa devrim mi olacak? Şöyle ya da böyle kafalarında bir devrim ve sosyalizm fikri olanların çıkardıkları dergilere "İki Bine Doğru" gibi isimler koymuş olmaları bir yana, komünist diye bilinen büyük bir Fransız işçi sendikasının (CGT), hiçbir eleştirelilik gözetmeden iki aydır devasa merkez binasının duvarı üstündeki ışıklı bir panoda, iki bin yılına doğru geriye sayma işlemi başlatması insana böyle çağrışımlar yapıyor.

Popülizme bilimsellik kazandırmaya hizmet eden kitle psikolojisine ilişkin açıklamaları uzmanlarına bırakarak kısaca bin yıl (millenium) anlayışı ve zaman ölçümü

(takvim) üstünde duralım, “zamanı yararlı biçimde boşa harcayalım”. Bu da bizi ister istemez dinlere götürüyor. Çünkü bugün varlıklarını sürdüren takvimlerin hemen hemen hepsi bir şekilde dinlerle ilintili. Dolayısıyla her bir takvime göre ayrı yıllardayız. Örneğin Hristiyanların İsa’nın doğumunu sıfır (milat, başlangıç noktası) kabul eden Güneş (solaire) takvimine göre 1 Ocak’ta 2000 yılına gireceğiz. Budistlerin (luni-solaire) takvimine göre 13 Nisan’da 2544 yılına gireceğiz. Bu takvimin başlangıcı Buda’nın aynı zamanda doğum, uyanış/ortaya çıkış (éveil) ve ölüm günü kabul edilen tarihten itibaren sayılıyor. Yahudilerin (luni-solaire) takvimine göre 30 Eylül’de 5761 yılına, Müslümanların Ay (kamerî, lunaire) takvimine göre ise, 6 Nisan’da 1421 yılına girmenin “heyecanını” yaşayacağız. Yahudilerin takviminin başlangıç günü Kutsal Kitaba dayanılarak “Yaratılış Günü”nün hesaplanması yoluyla elde edilmiş. Bu takvim İ.S. 900 yılından beri hiçbir değişikliğe uğramamıştır ve halen İsrail devletinin resmî, Yahudi dünyasının da dinî takvimidir. Müslümanların Ay (kamerî) takvimi ise, herkesin malûmu, Muhammet’in Mekke’den Medine’ye kaçarak göç edişinin, yani “Hicret”in birinci gününü başlangıç noktası olarak kabul ediyor. “Hicrî” denmesi de bundan.

Görüldüğü gibi bugün lâik bir dünyada bile din, hâlâ hayatımızı "ayrıntılarda" da az çok belirlemeye devam ediyor. Bu nedenle, Sabri Ülgener’in cümlelerini ödünç alarak söylersek, “insanın karakterini (onun yerine pek âlâ zihniyetini de denebilirdi) belirlemede dinden iktisada ve iktisattan dine tesirler göz önüne alınmadıkça” bugünün bazı toplumsal olaylarını anlamak da güçleşiyor.

Millenium–Binyıl

Millenium Hristiyan eskatolojisinde** bin yıllık dönem anlamına geliyor. Bu binyıl haberi Yeni Ahit’in “Kıyamet” (Apocalypse) bölümünde veriliyor. (Kıyamet gününde şeytan zincirlerinden boşanıyor ve azizler yeryüzünde hüküm sürüyorlar.) Millenium kavramı, sözünü ettiğimiz Yeni Ahit’in “Kıyamet” bölümünün (XX,3) yanı sıra, Kitabı Mukaddes’in diğer bazı bölümlerinin yorumlanmasıyla elde ediliyor. Bu anlayış, aralarında yorum farklılıkları olan az sayıda Protestan inancı ve Yahova Şahitleri vb. tarafından kabul görüyor. Yaygın olarak, İsa’nın/Mesih’in dünyaya tekrar dönmesi, yeniden görünüşü yeni binyılın, milleniumun bir işareti kabul ediliyor. Bu dönemde kötüler yok olacaklar ve iyiler yerle gök arasında İsa’yla beraber yaşayacaklar. Post-millenaristlere göre ise, İsa’nın sonsuz hükümdarlığı bir yargılama ve yenilenme, bir ruhi yeniden diriliş dönemi olan bu binyılın (milleniumun) sonunda ortaya çıkacak.

Birçok kilise bu millenium fikrini reddetse de, kapıdan kovulan fikir bacadan içeri alınmakta ve bir başka form altında İsa’nın yeniden dünyaya inmesi fikriyle sarmalanarak her inanışta kendisine bir yer bulmaktadır.

*Luni-solaire: Ayların Ay’a göre, yılın Güneş’e göre hesaplandığı takvim.

**Ahiret bilimi: Bir dinin, dünyanın ve insanlığın sonuna dair inançlarının tümünü ele alan disiplin.

İslâm'da Hristiyanlığın kutsal kitabından farklı olarak kıyametle ilgili özel bir bölüm bulunmuyor. Kuran'ın ayetlerine yayılmış olarak tanrının adalet ve öfkesinin gerçekleşeceği günün (kıyamet gününün) bir gün geleceğini öğreniyoruz. Bunun alâmetleri arasında Mehdi'nin (İsa /Mesih gibi) gelişinden söz ediliyor; ayrıca güneş kararıyor ve yer sarsıntıları oluyor!... İsrâfil sûr'una üfürüyor. Ölüler diriliyor ve mezarlarından çıkıp mahşer yerine geliyorlar. Yargılama, sırat köprüsünden geçiş, cennet ya da cehennem vs...

Kısacası, millenium, kıyamet (Apocalypse) vb. kavramların çıkarıldığı mitik anlatılar dinlerin hepsinde bir şekilde merkezî bir yer alıyor. Sözel kültürlerden Zerdüştlük ve Mazdeizm gibi eski İranî dinlere, Antik Yunan dinlerinden Uzak Asya dinlerine ve tek tanrılı dinlere (Yahudilik, Hristiyanlık, İslam) kadar bir yaygınlık ve çeşitlilik gösteriyor. Çünkü insanın bir bilinmezlik olarak ölüm ve sonrası karşısındaki korkusuna, yeniden varolma isteğine bir cevap oluşturuyor. Gücsüz ve "yoksul kitlelerin adalet özlemlerini dinsel imgeler aracılığıyla" dile getiriyor. Ayrıca inanan insanın yaşadığı topluluk içindeki bütün davranış ve edimlerini yönlendiriyor ve onlara bir anlam veriyor. Örneğin İslâm'daki, "bir gün hesap vereceği korkusu", varsayımsal olarak, Müslümanı doğru ve dürüst olmaya ve adil bir yaşam sürmeye zorluyor. Ödül olarak da ölümden sonra yeni bir hayatı, cennete gitmeyi vaat ediyor.

Özellikle tek tanrılı dinlerde binyıl anlatılarının aşağı yukarı ortak temaları şunlar: İnananlara gönderilen haberci (Mesih, Mehdi vb.), kıyamet alâmeti olarak doğal felâketler, herkesin teker teker yargılama sürecinden geçmesi, hesap vermesi ve sonsuzluğa gitme : cennet, ya da yok oluş: cehennem, yeni bir dünyanın yaratılması vs. Bu süreçler sadece inananları değil, herkesi kapsıyor. Bütün bu kıyametçi ya da bin yılcı anlayışlardaki söylem: bekleyiş, kıyamet alâmetlerini gözlemleyip öngörme vb., insanlarda vicdani muhasebeyi ve korkuyu, umudu ve dehşet duygusunu besliyor.

Eski doğal dinlerde ise, ebedîyete intikal etme ve altın çağa dönüş temalarıyla harmanlanmış olarak karşımıza çıkıyor. Bu nedenle, günlük yaygın kullanımda millenium, ideal, az rastlanır bir döneme, ütopyaya ve adaletle göndermede bulunuyor. Bunun içindir ki ender şeylerden, durumlardan bahsederken "bin yılda bir" deyişi dilimizden dökülüyor.

Demir Küçükaydın bir yazısında şöyle diyor:

"Sayıların sihirli gücüne inanış, bütün antik uygarlıklarda görülür. Tek tanrılı dinler öncesi Mezopotamya, Mısır, Anadolu, Akdeniz uygarlıkları zincirinin son halkası eski Grek uygarlığında, Pisagorcular değil miydi evrenin hakiminin sayılar olduğuna inananlar. Bütün bu uygarlıklarda, diğerlerinin yanı sıra on ve katlarının daima özel bir anlamı olmadı mı?

"Uzak Asya'ya giden ticaret yollarının destanı Bin Bir Gece Masalları'nın adında, bin sayısının büyümesine bir gönderme yok mudur?

"Bu gelenek aslında bir doğu dini olan Hristiyanlık aracılığıyla, Avrupa'nın geleneğine de geçmedi mi? Avrupa Orta Çağında, dünya tarihi, Yaradılış, Nuh Tufanı, İbrahim'in Dönemi, Davud'un Dönemi, Babil Esareti, İsa'nın Doğumu gibi her biri bin yıl

tutan dönemlere ayrılmamış mıydı? Ve ilk bin yılın sonunda, Avrupa Orta Çağında insanlar kıyameti beklemiyorlar mıydı, aynı dönemde doğu uygarlıkları yeni çiçeklenmelerini yaşarken ve örneğin İslam uygarlığı kendi takvimine göre ilk yüzyıllarındayken.”*

“Kıyamet Şiirleri”

Nâzım Hikmet ise, bütün bu sözlü ve yazılı geleneğin farkında olarak bir yeniden yorumlama çabasına girişmiş ve “Kıyamet Şiirleri”ni yazmıştır. Nâzım’ın şiirlerinde kıyamet’in maddi hayattaki karşılığı “devrim”dir; “zincirinden başka kaybedecek şeyi olmayan devin”, yani proletaryanın devrimi. “Kıyamet alâmetleri” de toplumdaki “devrimci durum” belirtileridir. Geleceğin altın çağı “hür, ferah ve ümitli bir âlem”dir yani, “sosyalizm”dir, sosyalist toplumdur. Ekim Devriminin rüzgârıyla şişirilmiş umut dolu yelkenler toplumsal geleneğin simgelerini de önüne katmış götürmektedir Nâzım’da.**

Sonuç olarak; yeni bir binyıla girmek, kendi başına düşünüldüğünde, bizi hiç ilgilendirmiyor. Ama kapitalist düzenin mistifikasyonlarında ve manipülasyonlarında önemli bir öge haline geldiği için de ne yazık ki ilgilendiriyor. Söylemek bile fazla, insanların şu ya da bu vesile ya da bahaneyle neşelenip eğlenmelerine –eğer eğlenebilecek durumda iseler- elbette bir şey dediğimiz ve diyeceğimiz yok. Fakat şurası da açık bir gerçek ki, 2000 yılının 1999’dan daha iyi olacağının hiçbir mistik, ilâhi vs. gerekçesi, açıklaması ya da güvencesi de yok. Olamaz da.

Marksizmin bir millemium, altın çağ anlayışı olmaması bir yana, işçi hareketi içinde yer tutmuş liberter ve diğer radikal sol akımların da böyle mistik bir millenium anlayışları yok tarihlerinde. (Bazı anarşist akımların passeizmini saymazsak.) Ayrıca, Marx ve Engels’in Hegel’den ödünç aldıkları kavramlarla söylersek, insanlık henüz ve hâlâ tarih öncesini yaşamaktadır ve üstelik, bu tarih öncesinden çıkıp kendi tarihini yapma çabaları Hristiyanlığın 2. bin yılına girilirken, bir kere daha başarısızlıkla sonuçlandığı için, vahşi sömürü ve barbarlık ortalıkta cirit attığı için, 2000 yılında daha iyimser olmayı gerektirecek pek sebep de yoktur. Eğer yoksulların, sömürülen ve ezilen insanların durumu 2000 ya da 2020 yılında daha iyi olacaksa, bu, onların kendi mücadelelerinin sonucu olacaktır. Umut ve iyimserlik de Hristiyan milleniumuna değil, bu mücadelenin yükselişine bağlı olarak artacak ya da azalacaktır.

* Demir Küçükaydın, “Geleceği ve Geçmişini Kurtarmak”, (<http://home.t-online.de/home/demiray/>)

** Bu konuda yapılmış kapsamlı ve mutlaka okunması gereken bildiğim bir tek yazı var: Nedim Gürsel’in 1970’li yıllarda yazılmış ve 1980 öncesinin Birikim Dergisi’nde yayımlanmış, Nâzım Hikmet’in 1930’lu yıllarda yazdığı “Kıyamet Şiirleri” üzerine incelemesidir. Nedim Gürsel’in Adam Yayınları’ndan basılan “Nâzım Hikmet ve Türk Yazını” adlı kitabında bu makale var. Meraklısına önerilir.

Takvim

Takvim, zaman ölçüm sistemi olarak insanların günlük yaşamında hep önemli bir yer tuttu. Çünkü tarımsal faaliyetler için neyin ne zaman yapılacağını (ekim, dikim, kesim, hasat vb.), ayın ve güneşin periyodik hareketlerinin, tarım için olsun denizcilik için olsun, insan ve doğa üzerindeki etkilerini bilmek önemliydi. Örneğin İranî takvimlerde yeni yılın (Nevruz/Newroz) başlangıcının baharın gelişini müjdeleyen gündönümü (21 Mart) olması bu açıdan anlamlı. Yeni yıl doğanın yeniden uyanışının da başlangıcı oluyor.

Genel olarak zaman günlere, haftalara, aylara, yıllara bölündü. Bu bölünmede sabit, tekrar eden bir dayanak arayışına ay ve güneş bir cevap oluşturdu. Dolayısıyla bu bölünmede ya dünyanın güneş etrafında dönmesi, ya da ayın dünya etrafında dönmesi temel alındı. Zaman olarak 1 gün, dünyanın kendi eksenini üstünde tam bir tur yapması olarak alındı. Yuvarlayarak söylersek, Güneş'e dayalı (Solaire: 365 gün, 6 saat) ve Ay'a dayalı (Lunaire: 354 gün) takvimler arasında 11 gün civarında bir fark olduğu görülür.

İlk takvimler luni-solaire takvimlerdi ve aylarla mevsimler arasında bir uyumluluk yoktu. Bazen aylık farklar oluşuyordu. Uyum için araya ek bir ay koymak gerekiyordu. Sümerlerin ve Babillilerin takvimi böyleydi. Her biri 30 günden oluşan Ay'a dayalı 12 ay vardı. Gerektiğinde o yılın mevsimleriyle uyumlu olması için yeni ay(lar) ekleniyordu. Büyük devlet yöneticisi Hammurabi, sulama kanallarının temizliği yanında bu ay işlemiyle de bizzat ilgileniyordu. Çünkü tarımsal faaliyetler için çok önemliydi. Hatta bu nedenle takvimlerini daha da mükemmelleştirmek için güneşin ve ayın hareketlerini incelediler. Astronomi alanındaki bu çalışmaları, güneş ve ay tutulmalarını önceden tespit etmede onlara yardımcı oldu. Bu Sümer/Babil takviminde bir yıl 365 gündü: 30 günden oluşan 12 aya yıl sonunda 5 gün eklenerek bu rakam bulunuyordu ($12 \times 30 + 5$). Antik çağda Grekler de 354 günden oluşan bir luni-solaire takvim kullandılar ve ilk defa bilimsel ilkelere göre, özel bir dönemin sonunda ay ekleyerek mevsimlerle aylar arasında oluşan farkları giderme yolunu buldular.*

Mısırlılar ise Ay takviminin yerine doğrudan güneş takvimini geçirerek bu problemi aştılar. 365 günlük takvimlerinde 30 eşit günden oluşan 12 ay vardı. Yıl sonunda bunlara 5 gün ekliyorlardı.

Romalılar, ilk takvimlerini İ.Ö. VII. Yüzyılda oluşturdular. Bu takvim, 10 aydan ve 304 günden oluşuyordu ve yılın ilk ayı Mart idi. Ocak ve Şubat ayları daha sonra eklenecektir. Bu takvime de her iki yılda bir ek bir ay gerekiyordu, aylarla mevsimlerin birbirine uyumlu olması için. Fakat zamanla içinden çıkılamayacak kadar karışık hale getirildi, çünkü Romalı yöneticiler, politikacılar görev sürelerini uzatmak ya da seçimleri geciktirmek için vb. yeni günler, aylar ekleyip duruyorlardı.

* Bir zamanlar Osmanlı tarihiyle ilgili okuduğum bir araştırmada, Selçukluların ve Osmanlıların (hangi tarihten itibaren bilmiyorum) vergi tahsili için güneş yılını, ödeme yapmak için de (yeniçerilere vb.) ay yılını kullanmış olduklarını yazıyordu. Onun için her 3 yılda bir, hazine 1 ay açık veriyormuş, araştırmaya göre her 3 yılda bir ufak tefek huzursuzluk, ayaklanma, 30 yılda bir falan da ciddi, sadrazam kellesine mal olan ayaklanmalar oluyormuş. Bütün tarihler ve kaybolan aylar, yıllar grafiklere oturtulduğunda tam bir uyuşum varmış bu olaylarla.

Bu duruma bir son vermek Sezar'a düştü. İ.Ö. 46 yılında Grek gökbilimci Sosigenes'in tavsiyeleriyle Jül Sezar yeni bir takvim hazırlanmasına karar verdi. Jülyen takvimi olarak tanınan bu takvime göre bir yıl 365 günden oluşmaktadır ve her dört yılda bir 366 çeker. Günlerin eklendiği ay Şubat'tır. Sezar ayrıca yılın başlangıcını 1 Mart'tan 1 Ocak'a alır.

Bu iki yeni ayın eklenmesinden doğan ay adlarındaki tuhaf durum, Avrupa dillerindeki haliyle, bugünkü takvimde de (1564'te Kral IX. Charles'ın dinî bayram günleriyle zengin décembre –Aralık- ayıyla ilgili fermanından bu yana yasayla korunmuş olarak) varlığını devam ettirmektedir. Eski 10 aylık Romen takviminin yedinci ayı (Latince *septem* (yedi)den *septembre/september*: yedinci ay) bugünkü 12 aylık Gregoryen takvimin dokuzuncu ayı (Eylül) olmaktadır. Aynı durum, yine eski takvime göre, sekizinci ay (Latince *octo* –sekiz- dan *octobre/october*), dokuzuncu ay (Latince *novem* -dokuz- den *novembre/november*) ve onuncu ay (yine Latince *decem* -on- den *décembre/dezember*) için de geçerlidir.

İlk miladî takvimi ise, Keşiş Küçük Denis (Le Petit), 525 yılında Roma'da İsa'nın doğumunu bir "başlangıç noktası" kabul ederek icat etmiş oldu. Yani Jülien takvimini aynen aldı ve yılları bu başlangıç noktasından saydı Hristiyanlar adına. Keşişin icadı bu kadarla kaldı.

Jülien takvimi 11 dakika 14 saniye daha uzundur Güneş'e göre ölçülen yıldan. Bu nedenle de, 1582 yılında (Roma'da) gündönümü (*équinoxe vernal*) takvime göre olması gerekenin 10 gün öncesine denk geldi. Oysa, gündönümünün İ.S. 325 yılında olduğu gibi aşağı yukarı 21 Mart'a denk gelmesi gerekiyordu. Bu tarih önemliydi, çünkü genel olarak dinî bayramların, ama özellikle de Paskalya bayramının saptanmasında kullanılan hesabın temel ilkelerini koyan Birinci İznik Konsülü'nün toplandığı yıldır. Gündönümünün İ.S. 325 yılında olduğu gibi aşağı yukarı 21 Mart'a denk gelmesi için Papa XIII. Gregor bu takvim üzerinden 10 gün silerek bazı yeni düzenlemeler yaptı. Yüzyılın bütün 366 çeken yıllarını da sildi; tek istisnası 400'e bölünebilir olanlardı. İşte 1582'deki bu reformdan itibaren bu takvim onun adıyla, Gregoryen takvimi olarak anılmaya başladı.

Kapitalizmin Hristiyan Batı Avrupa'da gelişmiş ve oradan dünyaya yayılmış olmasıyla, bu takvim, özellikle on dokuz ve yirminci yüzyıllarda Hristiyan olmayan toplumlarda da giderek kabul gördü ve evrensel bir nitelik kazandı. (Bu anlamda 2000 yılı aynı zamanda Gregoryen takvimin zaferinin, yani evrenselleşmesinin

* Fakat, Keşiş Küçük Denis (Dionysos Exiguus ?) İsa'nın doğum yılını 0 (sıfır) olarak değil, 1 (bir) olarak başlatmış, çünkü VI. yüzyılda Avrupa'da matematikte 0 kavramı bilinmiyor. Yaygın kullanılsa da Araplar biliyorlar. İlk olarak da nokta şeklinde kullanılmış; daha sonra bugünkü oval şeklini almış. Araplar üstünden Avrupa'ya X. Yüzyılda gelmiş. Fransız Devrimi'nin ondalık sistemiyle hayatı kolaylaştıran uygulamaları sonucunda gündelik hayatın sıradan bir parçası olmuş sıfır. İşte bazı matematikçilerin büyük kavgası, milleniumun bu yıl değil de gelecek yıl olacağı ve iddialarının temeli de bu "sıfır" meselesi. Yani, ilk yüzyıl, 100 yıl değil 99 yıl olarak hesaplanmış, "sıfır"ı bilmemekten dolayı. (Enise'nin katkılarıyla.) Ayrıca burada, Türkiye'de, özellikle islamcılar tarafından, Noel ile yeni yılın birbirine karıştırıldığını da belirtelim. Hesap hatasının düzeltilmesiyle, İsa'nın doğumunu 24 Aralık'a getirilmiş ve yeni yıl dinî içeriğinden bir ölçüde arındırılmış oluyor böylece.

/küreselleşmesinin de kutlanması olacaktır.) Britanya Krallığı 1752 yılında bu takvimi kabul etti ve üzerinde 11 günlük bir düzeltme yaptı. Bu düzeltmeyle 2 Eylül'ü izleyen gün 14 Eylül 1752 oldu. Britanya Krallığı aynı zamanda Ocak ayının birinci gününü de yılın birinci günü olarak kabul etti. Rusya bu takvimi Bolşevik Devriminden sonra 1918'te, Yunanistan da 1923'te kabul etti. Yunanistan, Türkiye'nin dinî bayram, hac, oruç vb. günlerinin hesaplanmasında Hicrî takvimi saklı tutması gibi, eski Jülyen takvimini günlük dinî yaşamında saklı tuttu.

Gregoryen takvimi bütün hatalarına rağmen kullanılmaya devam ediyor. Örneğin aynı tarih her yıl haftanın başka bir gününe düşüyor; çünkü ay uzunlukları eşit değil. Oysa, Fransız Devrim takviminin "on günlük" ve Lenin'in önerdiği "5 günlük sovyetik hafta" önerisi bir yana, daha pratik ve klasik "hafta"ya da dokunmayan başka takvim önerilerinin olduğu biliniyor. Örneğin 13 eşit aya bölünmüş, dört özdeş üç-aydan oluşan (quatre trimestre identique) evrensel bir takvim önerisi vb. var. Ama şimdiye kadar kabul görmüş değil.*

Kısacası artık bu zaman ölçüm biçimini değiştirebilmek o kadar kolay bir şey değil. Kuşkusuz geçmişte bunu değiştirme, laikleştirme çabaları oldu. Büyük Fransız Devrimi'nde böyle bir çabanın olduğunu ve başarısızlığa uğradığını biliyoruz. Şimdi kısaca bu takvime değinelim. Çünkü "çalınmış" geri almak, yaşanmayan şimdiyi yeniden kazanabilmek için unutulmuşu, unutturulmuşu hatırlamak" gerekiyor.

Ayrıca, Michael Ignatieff'in cümleleriyle söylersem, "Politik ütopyalar gelecek üstüne yansıtılmış hayali bir geçmişin nostaljik bir biçimidir. Her defasında, ona doğru koşmakta olduğumuz gelecekte başka bir gelecek tasavvur etmeyi denediğimde, kendimi geçmiş hayal ederken buluyorum."

Devrim takvimi

Yeni takvim, yani Devrim Takvimi, yapılan bir dizi dönüşümün bir devamı olarak doğdu. Fransız Devrimcileri geleneksel ölçü birimlerini ondalık ölçü birimiyle değiştirmişti. Burada durmadılar ve aynı ölçüyü, adlarını değiştirmekle birlikte geleneksel 12 ayı ve mevsimleri esas alarak, takvime de uyguladılar.** Yeni takvimi Matematikçi Romme ve yazar Fabre d'Eglantine hazırladı. Daha çok d'Eglantine'in eseri sayılır. 12 ayı her biri 10 günden oluşan 3 döneme ayırdılar ve bu on günden oluşan yeni haftaya ondalık (décimal) teriminden hareketle "décade"*** adını verdiler. Böylece Hristiyan takviminde dinî tatil günü olan Pazar'ın tatil günü olma özelliğini de ortadan kaldırmış oldular. "Haftalık" tatil gününü her on günde bir gelen gün olarak saptadılar ve adını "décadi" (onuncu gün)

* Örneğin bkz. "Calendrier", *Encyclopédie® Microsoft® Encarta 98*. © 1993-1997 Microsoft Corporation

** Fransız Devrimi takviminin mevsimleri ve ayları için yazının sonuna bakınız, ek olarak konu.

*** Türkçe'de kullanılan "hafta" kelimesi de, haftanın bazı günlerinin adı (Çarşamba, Perşembe) gibi, Farsça'dan gelir. Farsça "haft" yedi, "hafta" ise "yedi gün" demektir. Kelimenin köken anlamının fazla bilinmemesi, "10 günlük hafta" gibi biraz tuhaf kullanımlara izin veriyor.

koydular. (Yedi günden oluşan “hafta” fikri Yahudi-Hristiyan dünyasına aittir. Bunun üstünde az sonra tekrar duracağız.) Günlerin adlarını İranlıların yaptıkları gibi onlar da “birinci gün” ile “onuncu gün” arasında numaralandırdılar: primidi, duodi, tridi, quartidi, quintidi, sextidi, septidi, octidi, nonidi, décadi.*

360 günlük yeni takvime 5-6 günlük cumhuriyetçi kutlama ya da (laik) bayram günleri diyebileceğimiz günler de ekleyerek bilinen rakamı yeniden elde etmiş oldular. Devrim meclisi (Convention) 22 Temmuz 1792’yi Cumhuriyet takviminin birinci yılının birinci, başlangıç günü kabul etti.

Ama Fransız Devriminin getirdiği diğer değişimlerle birlikte bu değişimler eski alışkanlıkların bir kısmını devam ettirmek isteyen sıradan insanların hayatını zorlaştırdı. Onlar için fazladan birer yüke dönüştü. İnsanlar alışkanlıklarını değiştirmekte zorlandılar. Değişmek, değiştirmek zor zanaattı. Eskisi gibi devam etmek en kolayıydı. Bu durum devrimin daha ileri gitmesinden korkan ve “geçmişle” uzlaşmak isteyen burjuvazinin de işine geliyordu. I. Napolyon 14 yıllık bir uygulamadan sonra 22 Ocak 1806’da ondalık ölçünün takvime ve saate uygulanmasını iptal etti.

Bu yeni ondalık ölçü birimi, metre, litre, gram olarak bugün dünya insanının büyük bölümünün hayatına yerleşmiş bulunuyor. Aynı ondalık ölçünün takvime ve saate** uygulanması ise devam edemedi. Ama fikir de tamamen ölmedi, sembolik anlamını korudu. Örneğin, 1871’de Paris Komünü’nün ilk aldığı acil kararların içinden dört tanesinin böyle sembolik bir anlamı vardır ve bunlardan biri de takvimle ilgilidir: Kızıl bayrağın ve *Devrimci Takvimin kabul edilişi*, Vendôme Sütunu’nun ve Adolphe Thiers’in evinin yıktırılması.

Komünarların bu sembolik kararını sadece tarihî bir tekrar, restorasyon olarak görmemeliyiz. Bu eylemde Fransız Devriminin mirasını aşan bir yan vardır. Bu sembolik kararı, saatlerin kırılmasında ifadesini bulan yine sembolik bir eylemle birlikte düşünmek gerekir. Çünkü burada kırılan saatler, hem kapitalizmin getirdiği çalışma düzenine ve bir bütün olarak kapitalist sisteme olan tepkinin, hem de yeni kurdukları toplumsal düzenin ebedi olmasını istediklerinin sembolik ifadesi, dışı vurumudur.*** Komünarları 1800’lerin hemen başlarındaki makine kırıcılarından (Luddistlerden) ayıran da budur. Komünarlar kırmasını bildikleri kadar yapmasını da bilmektedirler. Koşulları yeterince olgunlaşmamış da olsa bir programları ve toplum projeleri vardır.

* İran takviminde de benzeri bir anlayışı görüyoruz : Şenbe (Gün=Cumartesi), Yek şenbe, Dö şenbe, Se şenbe, Çar şenbe (Çarşamba)-Dördüncü gün, Penç şenbe (Perşembe)-Beşinci gün ve Cume (Cuma).

** Bu ondalık saat ölçümüne göre: 100 saniye 1 dakika, 100 dakika 1 saat, 10 saat ise 1 gün yapıyordu.

*** Geçerken ekleyelim. 1790’da Amerika’da halkın sadece % 10’unun evinde saat (herhangi bir tür) bulunuyormuş. İlk cep saatleri ise, 18. Yüzyıl sonunda İngiltere’de görünmeye başlamış. Özellikle iş hayatının düzenlenmesinde önemli rol oynamış. Örneğin fabrika işçilerinin işe zamanında gelip gitmelerin, yani aynı saatte çalışmaya başlayıp aynı saatte işi bırakmaları vb. gibi. Bu anlamda yeni kapitalist çalışma düzenini simgeleyen saat, dolayısıyla işçiler için aynı zamanda, disiplinin, otorite ve baskının da simgesi oluyor.

Bugün

Bu deneylerden günümüze, daha çok politik literatürde kullanılan bir terim olarak "Thermidor", Marx'ın bir kitabının adında geçen "Brumaire" ("Louis Bonapart'ın 18 Brumaire'i") ve Emile Zola'nın romanına da adını veren "Germinal" gibi bir-iki ay adı kaldı. Sanırım Kemalistler de, Fransız Devriminin bu deneyinden etkilenecek ay adlarını, tıpkı Fransız devrimcileri gibi, doğal olay ve durumlara göre değiştirdi, Türkçeleştirdi; Ekim, Kasım, Aralık, Ocak gibi. Bir yerde, aylardan Mayıs için Gülay (Gül ayı), biri için de, sanırım Haziran'dı, Dikim ayı adının önerildiğini ve yerleşmediğini de okumuştum.

Kemalistlerin yaptığı türden, takvimi, ay ve gün adlarını vb. değiştirmeler, bilim ve kültürün evrenselleşmesine (artık "küreselleşmesine" de denebilir) ve insanlığın gittikçe daha büyük bir kesimine mal olmasına, keza laikliğin aynı yöndeki evrimine ve nihayet toplumsal devrimlere bağlı olarak gündeme gelmiş ve gelebilecek şeylerdir.

Ekim Devriminin önderleri, bildiğim kadarıyla, Fransız Devriminin önderleri ve Komünarlar gibi böyle bir girişimde bulunmadılar. Fakat bazı burjuva yazarları, Lenin'in, klasik "hafta" kavramını ve Yahudilerin ve Hristiyanların haftalık dinî tatil günü olan Cumartesi ve Pazar'ı ortadan kaldırmaya çalıştığını, bugünlerin de normal bir gün, çalışma günü olmasını istediğini ve "beş günlük sovyetik hafta" önerdiğini ama başaramadığını yazıyorlar.

Daha önce de belirttiğimiz gibi 7 günden oluşan "hafta" kavramı Yahudi-Hristiyan dünyasına aittir, oradan çıkmıştır. Hristiyanların kutsal kitabının bir parçasını oluşturan Eski Ahit'in (Tevrat'ın) "Tekvin" (Oluş) bölümünde, Tanrının, dünyayı altı günde yarattığı ve yedinci gün dinlendiği söylenir. İşte yedi günlük hafta anlayışı buradan gelir. Şöyle:

"Ve Allah yaptığı işi yedinci günde bitirdi; ve yaptığı bütün işten yedinci günde istirahat etti. Ve Allah yedinci günü mübarek kıldı, ve onu takdis etti; çünkü Allah yaratıp yaptığı bütün işten o günde istirahat etti." Yedinci gün Cumartesi'dir. Fakat Hristiyanlar, Yeni-Ahit'te (İncil'de) sözü edilen, İsa'nın çarmıha gerilerek öldürülmesi ve üç gün sonra dirilmesi olayının ardından ibadet ve tatil gününü değiştirmişler ve haftanın birinci gününü, yani Pazar'ı ibadet ve tatil günü halinê getirmişlerdir. Çünkü İsa'nın öldürüldükten sonra dirildiği üçüncü gün Pazar'dır. Bu nedenle bazı katolik Avrupa ülkelerinin dilinde Pazar'ın anlamı "Tanrının günü demektir. Örneğin Fransızca'da "le dimanche" (Pazar) tanrının günü (le jour du seigneur) demektir ve Latince "*dies dominicus*" dan gelir. Cumartesi (le samedi) ise, -Museviler için- "dinlenen" yedinci gün, şabat (étant le jour du sabbat), Latince'siyle (*sabbati dies*) demektir.

Ama günümüzde Pazar, Hristiyan olmayan birçok ülkede bu ilk anlamından uzaklaşıp lâik bir tatil günü olarak yerleşmiş ve evrenselleşmiştir artık. *Bu, özellikle ülkemiz için daha bir böyledir.*

Ayrıca şunu da ekleyelim. Geleneksel olarak, Cuma günü Müslümanlar açısından tatil gününden çok, Camiye gitme, camide toplanma günüdür. Dinî bir gündür, ama dinî bir

tatil günü değildir. Dolayısıyla Yahudilik ve Hristiyanlıkta Cumartesi ve Pazar'ın sahip olduğundan farklı bir anlama sahiptir. Daha politik ve sosyal bir gündür. Cuma'nın bugün bazı Müslüman ülkelerde bir tatil gününe dönüşmüş olması, kapitalizmin gelişmesiyle birlikte iş hayatına getirilen düzenlemelerin, Avrupaî anlayışın ve yaşam kültürünün etkilerinin bir sonucudur. Örneğin Türkiye'de "Hafta Tatili Kanunu"nun ne zamandan beri var olduğuna bakmak bile bir fikir verebilir.

İşte, daha önce söz ettiğimiz gibi, Fransız Devriminin önderleri de yaptıkları takvimde bu dinî "hafta" ve tatil günü anlayışını kırmaya çalışmışlardır. Bunda, devrimin ruhban sınıfına karşı (anti-klerikal) olmasının ve laiklik bilincinin önemli rolü vardır. Biz Lenin'in yazılarında henüz iddia edilen türden bir bölüme vb. rastlamadık. Ama olması bizi şaşırtmaz. Aksine memnun eder. Bu, devrimci gelenekte bir süreklilik ve fikrî takip olduğunu gösterir.

Belki gereksiz ama, burada bir şeyi belirtmekte yarar var. Dünyanın güneş etrafında bir tur yapması (yıl) ve kendi eksenini etrafında bir tur yapması (gün) bir takvimi değiştirmenin fiziki sınırlarıdır. Yani, Güneş takviminin 365 gün, 5 saat, 48 dakika ve 45,5 saniyelik yıl ölçümünü üstünde oynayamazsınız, bunu değiştiremezsiniz. Bu bizim irademizin dışında bir olgu. Dolayısıyla önerilerimizin bununla hiçbir alâkası yok. Ama bir ayın 30 (ya da 31) gün, bir haftanın 7 gün, bir saatin 60 dakika vb. olması ise belli tercihlerin sonucu. Bunlar insan aklıyla konulmuş kurallardır ve yapılmış belli tercihleri göstermektedir. Dolayısıyla değiştirilebilirler, yeniden düzenlenebilirler.

Örneğin "yedi" günlük "hafta" anlayışı değiştirilebilir ve bugünün ihtiyaçlarına cevap veren bir düzenlemeye gidilebilir. Fransız Devrimcilerinin 10 günlük (décades) ve, doğruysa, Lenin'in "5 günlük sovyetik hafta" önerisi ve uygulamaları buna örnek gösterilebilir. Ama günümüzde, küreselleşmenin aldığı boyutlardan dolayı tek ülkede yapılacak bir takvim değişikliğinin anlamı tamamen sembolik, ama işlevsiz kalacaktır. Bu sorun da artık dünya çapında çözülecektir.

Daha da ileriye gidip şunu da söyleyebiliriz: Değiştirip değiştirmemek bile bugün ilk planda önemli değildir. Ama bunların doğa ya da tanrı yasaları olmadığını ve istenirse değiştirilebileceğini, insan aklının ürünleri olduğunu ve belli tarihsel, ideolojik tortuları taşıdıklarını bilmek ve devrimci ufkumuzu sınırlamamak açısından önemlidir.

Ayrıca bir başka nedenle de bu konu henüz tamamen tarihe mal olmuş değil. Üstelik, yeni bir boyut kazanarak, bu konunun güncelliğini koruduğunu düşünüyoruz. Hem bugün kapıyı ilk zorlayanın kapitalizm olması da pek şaşırtıcı değil. Çünkü ortalığı boş buluyor.

Bazı Avrupa ülkelerinde birçok büyük mağazanın Pazar günleri de çalışmak, açık olmak istedikleri biliniyor. Gerekirse ceza olarak milyonlar ödeyebiliyorlar. Hristiyanlar ise, hem yüzyılların geleneğinin kırılacağından, hem de insanların kiliseye daha da az gideceklerinden, kilisenin denetiminin zayıflayacağından korktukları için rahatsızlar.

Az önce sözünü ettiğimiz nedenlerle, sosyalistler olarak, takvimi tümünden değiştirmesek de, klasik "hafta"yı korusak da, Cumartesi - Pazar günlerinin de işgünü olmasını hem ölü bir günü diriltmek, hem de daha az çalışmak ve işsizlere iş alanı yaratmak açısından yorumlamalı ve savunmalıyız. Bu nedenle sosyalistler, kapitalizmin

fazla mesai, iş saatinin yıl üstünden hesaplanması, esnek çalışma (flexibilité) vb. yollarla kendi istediği yönde açmaya çalıştığı bu kapıyı, tersinden, iş saatlerinin düşürülmesi, sabitlenmesi ve paylaştırılması ve fazla mesainin sınırlandırılması, astarı yüzünden pahalıya gelecek kadar vergilendirilmesi, hattâ yasaklanması talebi üstünden zorlayarak cevap vermeliler. Evet, Cumartesi-Pazar günleri de işgünü olmalıdır. Bir eşitsizlik çağrışımı yapmakla beraber, diyebiliriz ki, insanların bazıları üç gün, bazıları dört gün çalışabilirler örneğin. Ayrıca, özellikle Pazar günü ölü bir gündür. Sosyal hayatımıza, alışkanlıklarımıza getireceği değişiklikleri göze alarak, bu günü canlandırmanın da zamanıdır.

Daha önce kısa bir yazımızda “Cuma Günleri de Tatil Olsun!” dedik.* Bu, iş saatlerinin düşürülmesi anlamına geliyordu. Bundan elbette vazgeçmiyoruz. Ama bir ek yapıyoruz. İşsizlere bu üç günün (Cuma, Cumartesi, Pazar) işgünü olarak sunulmasını istiyoruz. Yani Cuma ve diğer iki “dinî gün” yine birileri için tatil olacak. Diğer günler de başka birileri için.

Ek: 1

Fransız Devrimi Takvimi

Tarih

Automne (Sonbahar) :

<i>vendémiaire</i> («mois des Vendanges»-Bağbozumu ayı)	22/09-21/10
<i>brumaire</i> («mois des Brumes»-Sisli ay)	22/10-21/11
<i>frimaire</i> («mois des Frimas»-Kırağı ayı)	22/11-21/12

Hiver (Kış) :

<i>nivôse</i> («mois des Neiges»-Kar ayı)	22/12-21/01
<i>pluviôse</i> («mois des Pluies»-Yağmur ayı)	22/01-21/02
<i>ventôse</i> («mois des Vents»-Rüzgâr ayı)	22/02-21/03

Printemps (İlkbahar) :

<i>germinal</i> («mois de la Germination»-Tohumlama ayı)	22/03-21/04
<i>floréal</i> («mois des Fleurs»-Çiçek ayı)	22/04-21/05
<i>prairial</i> («mois des Prairies»-Çayır/çimen ayı)	22/05-21/06

Été (Yaz) :

<i>messidor</i> («mois des Moissons»-Hasat ayı)	22/06-21/07
<i>thermidor</i> * («mois de la Chaleur et des Bains»-Sıcaklık ve suya girme ayı)	22/07-21/08
<i>fructidor</i> («mois des Fruits»-Meyve ayı)	22/08-21/09

* “Cuma Günleri de Tatil Olsun!”, Devrim dergisi, Aralık 1993, sayı: 22. Aynı kısa yazının düzeltilmiş bir versiyonu “Uluslaşma Sürecinde Devletin Din Politikası” adlı bir başka yazının sonunda “ek” olarak yeniden yayımlandı: Sosyalist Politika, Mart 1998, sayı: 16.

* Thermê : Yunanca’da ısı, sıcaklık

GÜVEN ROMANI ÖZELİNDE TÜRK AYDIN KİMLİĞİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Behiye GÜVENÇ

“... Türkiye solunun büyük bir bölümü, olaya ve olguya ilişkin özgün çözümleme ve bağlantı kurma yetisini yitirmiştir. Çözümlemenin yerini tepki almıştır...”(1) M. Çulhaoğlu yukarıdaki tespitinde; herkesin kafa yormasını gerektiren bir soruna değinmektedir. Tam da buna oturacağını düşündüğüm bir örnek, son aylarda tanık olduğumuz Vedat Türkali’nin Güven romanıyla ilgili tartışmalardır. Güven romanıyla dikkatleri üzerine çeken TKP tarihi konusunda; romanda yeralan cinsellik vurgusuna tepki gösterilmiş ve aslında, hiç de öyle olmadığı sık sık vurgulanmıştır. Bu tartışmaların seyrindeki dikkat çekici yan ise daha önceleri TKP tarihiyle fazla ilgilenmeyenlerin, bu olay karşısında birden bu tarihe merak sarmaları ve savunucusu kesilmeleridir. Kanımca bu süreçte yapılan tartışmaların geçmişe, bugüne yönelik, geliştirici bir yanı olmayacağı gibi çok kısa bir dönemde de bitecektir. Bu durumun nedenlerini ise yazının başındaki alıntıda, açık bir biçimde bulmak mümkündür. Bugünün ışığında; geçmişin bütünlüklü bir çözümlemesine gidilmediği sürece farklı zamanlarda, farklı olay ve olgularda aynı tutumla karşılaşmamız hiç de zor olmayacaktır.

Yeri gelmişken Vedat Türkali ve Güven romanı üzerine birkaç şey söylemek istiyorum. Öncelikli olarak, Güven romanı Türkiye düşünüldüğünde pek çok örneğiyle birlikte karşılaştırılıp değerlendirilme şansına sahip değil, çünkü ne yazık ki böyle çalışmalar yapılmıyor. Bu anlamda Güven’in değerli ve yukarıda belirtilenler çerçevesinde ele alınıp değerlendirildiği sürece de anlamlı olduğunu düşünüyorum. Ne eksik ne de fazla!

Özellikle saldırıların yoğunlaşarak arttığı, marksizmin ve sosyalizmin meşruiyetini yitirdiği bir dönemde ,Vedat Türkali’nin bir televizyon programında kendisine yöneltilen “reel sosyalizmin çözülüşü” ile ilgili sorulara “çözülen, sosyalizmin bir deneyiydi.” cevabını vermesi ve bir soru üzerine de “marksist-leninist “ olduğunu belirtmesi anlamlı ve onurlu bir duruştur, diye düşünüyorum.

Şimdi bu yazıyı yazma amacıma ve asıl belirtmek istediğim konuya geçebilirim. Bu yazıyla, kesinlikle edebi bir eser incelemesi yapmadım. Bu bağlamda da Vedat Türkali’nin Güven romanını incelemedim. Benim amacım Güven romanıyla da ilişkilendirerek Türkiye aydını, onun tarihe bakışı, tarih ile ilişkilenişi ve bunlardan dolayımı kendini nasıl tanımladığı üzerine düşünmek ve deyim yerindeyse bunu irdelemek.

Orhan Deniz’in bir yazısında yaptığı tespite göre, Güven’i okumaya kalkışanlar açısından en fazla üç gerekçe geçerli: Birincisi, romanın kendisinden daha fazla öne çıkan ününe dayalı. İkinci gerekçe, Vedat Türkali’nin edebiyatçılar içerisindeki yerine ve yazdıklarının okunması gerektiğine dayanıyor. Üçüncüsü ve yazar açısından da –benim

açımından da- en geçerli olanını ise TKP tarihi ile ilgili bir şeyler ya da yeni bir şeyler öğrenmek isteği oluşturuyor.(2)

Bu son tespiti özellikle önemsedim için biraz üzerinde durmak istiyorum. Bu kitabı TKP tarihi ile ilgili bir şeyler öğrenmek isteğiyle okuyanlardanım. Ama iş Güven üzerine, daha doğrusu Güven bağlamında ele almak istediğim o dönemin aydını üzerine düşünmeye gelince, elbette salt kitabı veri almanın imkansızlığı ortadadır. Bu, 1920'lerden başlayarak günümüze kadar uzanan sosyalist hareketin tarihinin önemli bir bölümünü içeren dönemi de almak, bütünlüklü bir çözümlemesini yapmak ve günümüzle bağlarını kurmak anlamlı olacaktır.

Türkiye'de aydın ve Güven

Türkiye'deki aydın üzerine düşünmeye başladığımızda öncelikli olarak bazı tespitlerden yola çıkılması gerektiğine inanıyorum. Bunlardan bir tanesi M. Çulhaoğlu'nun yazısında geçiyor; "Oturmamış yapısı, kurumları ve ideolojisiyle Türkiye toplumunda "nesnellik" başka pek çok toplumdan daha çok subjektif öğeye dayalı çıkışların damgasını taşıyan, onlarla tam tamına yoğrulmuş bir nesnelliktir." (3) Bu tespit neden önemli? Önemi, aydının kendi tarihsel rolünün öneminin bilincine varmasında ortaya çıkıyor. Şöyle ki Türkiye aydını günümüzdeki mücadelenin ışığında geçmişini tekrar değerlendirip; kendi toplumunun geçmişinde ve bugününde "subjektif öğe" olarak etkisinin bilincine varıp, aşarsa, ancak bu çerçevede kendine belirli misyonlar yükleyip kişilik kazanabilir. Aksi durumda kendini aracı konumuna yerleştirmesi ve harekete geçmek (daha açık söyleyecek olursak örgütlü bir biçimde mücadele içinde yer almak) için M. Çulhaoğlu'nun dediği gibi "yaşanılan an'ın mutlak ya da ona yakın bilgisini bir ön koşul olarak görme" (4) saplantısından kurtulmaması demektir.

Aydının bu saplantısından yazıya devam edecek olursak; aydının bilimle siyaseti birbirinden kesin bir biçimde ayırarak, deyim yerindeyse bilime daha fazla çubuğu bükmesi, onu yaşanılan an'ın mutlak bilgisi saplantısına kadar getirmiştir. Bu bağlamda mutlak doğru olanı arama yolunda her şeye kuşkulu yaklaşım onu örgütlü mücadeleden hep alıkoyar. Bu durum Vedat Türkali'nin Güven adlı romanında Sahir Hoca ile somutlanır. Bakın Sahir Hoca bu konuda kendine neler diyor; "kuşku diye bir şey yoksa yaşamda doğruları nasıl bulacağız? (...) Doğru dediklerinden kuşku duymasam buraya nasıl gelirdim? Acı-gülünç bir olay yaşam boyu ışık tutuyordu ona. Üniversitede Öğrenci Birliği yöneticisiyken aşırı ulusçu duygularla sokaktaydılar. Vagon-Li olayının ele başları olarak tutuklanıp Sultanahmet cezaevine tıklmışlar arkadaşlarıyla. Bir odada kalıyorlar. O günlerin saygın, ünlü, genç ozanı Nazım Hikmet'de komünistlikten tutuklu; o da Sultanahmet' de. Bir ara arkadaşlar odanın penceresine fırlamışlardı; Nazım çıkmış avluda, görecekler. Bir kızıp paylamıştı çocukları. Ne vardı bakacak o herife! Bir bok sanacak iyice kendini o da! Anımsadıkça, biraz da kızarak gülüyordu. Kuşku duymasa nasıl kurtulurdu o karanlık kuyudan? "Şüphesiz bir nura doğru koşmaktır." demiş Fikret. Gel de anlat. Biraz irdelemeye kalktın mı yitiriveriyorsun güvenlerini. Polis demeye bile korkarlar. Aklarla karalar var. Ne rahat! Dünya 'da böyle olamam ben. Onlar doğru belki

de! Bizim gibilerle işler nasıl yürür? Hele dünyanın bugünkü durumunda. Bu boyutta savaş içinde aklarla karalar kalıyor ister istemez. Kıyı köşeye sıkışmış bizim gibi griler işin eğlencelik yanı! Böyle bir tanı konmasını yediremiyordu kendine. Karalara karşı apakım ben niye gri olacaktım? Kendimizi eleştirme gücümüz körelirse neyimiz kalır? *Felsefemiz olmamış, ordan geliyor kafamızdaki darlık.* Saplantıdan kurtulmanın yolu kuşku;eleştiri de ilk adımı onun ...” (5)

Sahir Hoca'nın düşünceleri üzerine bir şeyler söyleyeceğim, ama önce yine Güven romanına dönelim ve Rahmi Usta'nın Sahir Hoca hakkındaki düşüncelerine bir bakalım. Rahmi Usta örgütlü mücadele eden bir sosyalist. KUTV'de eğitim görmüş TKP'li bir işçi. Bu arada bir not düşerek Sahir Hoca'nın “felsefemiz olmamış ordan geliyor kafamızdaki darlık” saptamasının daha sonra dönülmek üzere altının çizildiğini belirtmek istiyorum.

Şimdi Rahmi Usta'ya dönelim. “Ben sosyalistim” diyordu Sahir Hoca. “hem de marksist sosyalistim. Lenin'e inanıyorum; Stalin'e de saygım var. Ama sizler gibi olamam gene de. “İlle de bizlerden ayıracak kendini! “Sizler” derken bizim partiyi, TKP'yi diyor besbelli. Onu da açıkça söyleyemez. Küçük burjuva çekingenliğini-korkaklığını demeye dili varmıyordu. Görmüştü, adam sırasında çok yürekliydi çünkü aşamıyor adam. Aydınlar böyledir. Hele bu dışarılarda okumuş aydınlar ...” (6) “... Herşeye kuşkuyla bakan, çevreyle güvensiz bir yanı vardı adamın. Olaylara bakışı, genelde yaklaşım biçimi marksistçeydi. Bizim Parti' den hoşlanmıyor yalnız! En iyisi bu, işte bizim aydınlarımızın!...”(7)

Evet Rahmi Usta'nın Sahir Hoca hakkındaki düşünceleri “En iyisi bu, işte bizim aydınlarımızın!”

Sahir Hoca'nın söyledikleri üzerinde biraz düşünmek gerekiyor. Marksist bir yaklaşım biçimine sahip olan (Rahmi Usta'nın deyimiyle) Sahir Hoca'nın kuşkuculuğu onu “bu doğru” denen herşeyle kıyasıya bir savaşa sürüklemiş ve örgütlü mücadeleden alıkoymuş.

Burada bir ara daha verip tekrar Sahir Hoca'ya dönelim. Aydın kimliğinin Güven romanındaki somutlanması olan Sahir Hoca'nın her monoloğunda üzerinde düşüneceğimiz yeni konular ortaya çıkıyor.

“... En mutsuz anlarında bütün yüreğini doyuma vardırırdı da oluyor, en mutlu anlarında kapkara bir yalnızlığa battığı da. Emekçi sınıfındaydı çözüm; başkaca yolu yordamı yoktu, doğru. Bizim emekçi yığınlar da horul horul uykudaydı işte! Dönüp dolanıp toplumda kazanılmış birikime geliyordu iş. Düşünmesi de güç, söylemesi de ya daha çok başlarındayız yolun demek. Herkes bir şeyler katsın bakalım. Ya ağı katıyorlarsa! Platon çevirilerine takılıyordu hep. İdealist felsefenin temel direğini diyorlar ülkeye. Hem de bu Enstitü kültürçüleri. Diyalektik materyalizmin kökünden yasaklandığı ülkede kazanç mı sayacaktık Platon çevirilerini? Eli kolu, dili bağlanmış kente işçi sınıfının. Ne grevi, sendika sözünü etmek bile suç. Üniversitede ileri öğretim üyeleri, “sınıf” sözcüğünü kullanamıyor, “tabakalaşma” diyorlar. Bu dangalaklar, köylüyü eğitip kültürel gelişmeyle kurtaracaklar ülkeyi! Genç kuşaklara Platon okutarak! Aynı yere geliyordu. Yoktu başka umarı, tarihsel yazgımızı yaşayacaktık işte. Bize düşen gücümüz yettiğince uğraş vermekt� iyiyə gitmek için. O da bunu yapıyordu elinden geldiğince.” (8)

Evet Sahir Hoca elinden geldiğince bunu nasıl yapıyor? Bunu, her şeye duyduğu kuşkuyla, kendini toplumda aracı konumuna yerleştirerek yapıyordu.

Burada Ümit Adaklı'nın ilerici aydın modeli olarak önerdiği en önemli nitelik: "tarihsel olarak daha gelişkin bir düşünce sistemine yaslanarak, kurulu düzene ve egemen düşünme biçimlerine toplumsal, siyasal ve ideolojik olarak eleştirel bir konumdan yaklaşabilmesidir." (9) Türk aydını böyle bir eleştirel konuma ulaşmak için M. Çulhaoğlu'nun da dediği gibi "geçmişini kendi elleriyle kurmak zorundadır." (10) Bu bağlamda yazının başında yaptığımız saplantı tespitine dönersek: Öncelikli olarak aydının bu saplantıdan kurtulmasının gerekliliği karşımıza çıkacaktır. Ancak, bu şekilde aydın yukarıda önerilen modeldeki nitelikleri kazanır ve kendi tarihsel öneminin bilincine varabilir. Bu bilince varmak, kendini özne olarak kurmayı gerektirir. Bu da tam anlamıyla düzenden kopuş demektir. Bu bağlamda Gramsci'nin geleneksel-organik aydın saptamaları önemlidir. Gramsci; bir ülkenin geleneksel aydınlarını, kendisini ayrı bir sınıf veya topluluk gibi gören şeklinde tanımlarken, organik aydınlarını ise her sınıfın (köylülük hariç) kendi saflarından organik olarak yetiştirdiği düşünce adamları olarak tarifliyor. Tülin Öngen, organik aydın olma sürecini "aydınlanma" ve "devrimcileşme" evrelerine ayırmıştır. "Hem nesnel hem de öznel bir karakter taşıyan "aydınlanma" ve "devrimcileşme" durumları birbirinden farklı süreçlere dayanmaktadır. Birincisi eğitim, sınıf bilinci, entelektüel kapasite ve toplumsal konum bakımından belli bir donanıma sahip olan sınıf üyelerinin, sınıflarının ideolojisinden uzaklaşmaksızın ideolojik hegemonyanın genişletilmesini veya yeniden üretimini gerçekleştirecek konuma gelmeleridir. Devrimcileşme süreci ise, tam tersine, sınıfsal aidiyetten uzaklaşarak daha ilerici sınıfların ufkunu benimsemeyi ve bu doğrultuda ideolojik gelişme ve hegemonik öncülüğe katkıda bulunmayı içerir. Her iki süreçte de insanların, sınıfsal olduğu kadar bireysel değerlerinin, kapasitelerinin ve seçimlerinin her zaman belli bir rolü olduğu unutulmamalıdır. Gerçekten ilerici aydınların başka ideolojilere ve sınıf çıkarlarına bağlanarak kendi sınıflarının hegemonyalarından uzaklaşmaları, pek çok öznel ve kişisel dinamiği içeren sancılı bir süreçtir." (11)

Bu tanımlamalar ışığında Türk aydınına baktığımızda yazık ki, geleneksel aydın konumundan uzaklaşmadığını, tarihsel öneminin bilincine varması bağlamında düzenle tüm bağlarını koparması gerekirken aslında hiç de öyle olmadığını görüyoruz ve karşımıza bir soru çıkıyor; Türk aydını ne yapmalıdır?

Soruya geçmeden önce belirtmek istediğim bir nokta var. Daha önce Sahir Hoca'nın "felsefemiz olmamış, oradan geliyor kafamızdaki darlık" sözüne düştüğüm notu da açmaya çalışacağım bu soru bağlamında.

Sorumuza cevap ararken yine M. Çulhaoğlu'nun bir tespiti ile işe başlamak düşüncesindeyim. M. Çulhaoğlu'nun Türkiye aydınının özgün avantajı üzerine yaptığı tespit şöyle; "... Batı aydınına geçmişte diri, araştırmacı ve eylemci yapan, uluslararası coşku dönemlerinin dürtüsü yanında, sahip olduğu felsefi sistemin bütüncülüğü, kapsamlılığı ve bu anlamda doyuruculuğu idi. Türkiye aydını, böyle sistemlere sahip değil. Buna karşılık Türkiye aydını, belki de başka ülkelerin aydınlarından çok daha ötede kendi toplumunun geçmişinin ve bugününün, aydın olarak kendi damgasını belirgin bir biçimde taşıdığının bilincine varma şansına sahip görünüyor." (12)

Aslında yazının başından itibaren belirtilen Türkiye aydınının saplantıdan kurtulma şansı da paragrafta belirtildiği üzere, aydının tarihsel öneminin bilincine varmasında yatmaktadır. Bu da örgütlü mücadelenin içselleştirilmesi bağlamında kendisini mücadelenin etkin bir parçası olarak görmesiyle mümkündür. Bu, sığ kuşkuculuk düzleminde kaybolmakla değil, bütünlüklü bir çözümleme çerçevesinde geçmişi ve günümüzü değerlendirme, bununla birlikte kendini ve çevresindekileri yetkin bir biçimde tanımlamasıyla oluşacaktır. Böyle bir zemin üzerinden mücadele etmek hem anlamlı hem de “dünyayı değiştirme” perspektifi taşıyanlar açısından gereklidir. Ama bugünkü kuşkuculuk, küreselleşmenin salgıladığı post-modern ideoloji ile had safhaya ulaşmış görünmektedir. Çünkü, bu ideoloji olayların bütünlüklü ele alınmasına, bilginin parçalılığına, olaylar arasında neden-sonuç bağının kurulmasının anlamsızlığına ilişkindir. Bu da Türk aydınını bugün için daha da zorlamaktadır. 80’lerle birey olmaya soyunan, sığ düşüncelere sahip aydın reel sosyalizmin çözülüşüyle birlikte, marksizmin, sosyalizmin meşruiyetini yitirdiği bir dönemde mücadeleyi hepten terk etmiştir.

Son birkaç söz

Öyleyse Türkiye aydını kuşkuculukla bağlantılı inkarcılıktan, toptan redlerden sıyrılmalı. Ve bu bağlamda günümüz toplumsal formasyonunu iyi çözümleyip, -buna kendi üzerindeki etkileri de dahildir, hatta benim kanım, önemlidir de- bunun ışığında geçmişi değerlendirip kendi önemine ve misyonlarına ilişkin bir tanımlama yapıp, Tülin Öngen’in organik aydının devrimcileşme süreci tanımlaması bağlamında hangi sınıfın aydını olduğunu ortaya koymalıdır. Ancak bu şekilde Rahmi Usta’nın “...Bunların bir bacağı öte yanda. Şahir Hoca’nın mı? Duysa bunu kıpkırmızı olur kızgınlığından. Ne yapalım öyle. Ben işçiyim; yolun neresinde bırakacaklar bizi diye bakarım bu adamlara”(13) düşüncesini kırabilir ve toplumu dönüştürme misyonunu içselleştirip bu anlamda kişilik kazanır.

Notlar

- 1- Metin Çulhaoğlu; “Değer Bekçiliği Yeter mi?” *Sol Dergisi*, sayı:81, s.15
- 2- Orhan Deniz; “TKP ve Güven”, *Sol Dergisi*, sayı 68, s.57
- 3- Metin Çulhaoğlu; “Aydın Hep Günah Keçisi mi Olacak?” *Gelenek Kitap Dizisi*, sayı:1, s.17
- 4- *agm*, s.26
- 5- Vedat Türkali; *Güven*, Gendaş Kültür yay., s.189-190
- 6- *age*, s.178
- 7- *age*, s.179
- 8- *age*, s.193
- 9- Ümit Adaklı; “12 Eylül Filmlerinde Aydın Temsili”, *Sosyalist Politika*, sayı:7, s.79
- 10- Metin Çulhaoğlu; “Aydın Hep Günah Keçisi mi Olacak?” *Gelenek Kitap Dizisi*, sayı:1, s.20
- 11- Tülin Öngen; “Aydın Kimliği Üzerine Yanılsamalar ve İlerici Aydın”; *Marksizm ve Gelecek*, sayı:3, s.50-60
- 12- Metin Çulhaoğlu; “Aydın Hep Günah Keçisi mi Olacak?” *Gelenek Kitap Dizisi*, sayı:1, s.21
- 13- Vedat Türkali; *Güven*, Gendaş Kültür yay., s.182